

S. AURELII AUGUSTINI HIPONENSIS EPISCOPI RETRACTATIONUM LIBRI DUO ^(a).

PROLOGUS

1. Jam diu est ut¹ facere cogito atque dispono quod nunc adjuvante Domino aggredior, quia differendum esse non arbitror, ut opuscula mea, sive in Libris, sive in Epistolis, sive in Tractatibus, cum quadam judiciaria severitate recenseam, et quod me offendit, velut censorio stilo denotem. Neque enim quisquam nisi imprudens, ideo quia mea errata reprehendo, me reprehendere audebit. Sed si dicit, non ea debuisse a me dici quæ postea mihi etiam displicerent; verum dicit, et mecum facit. Eorum quippe reprehensor est, quorum et ego sum. Neque enim ea reprehendere deberem, si dicere debuissim².

2. Sed, ut volet, quisque accipiat hoc quod facio; me tamen apostolicam illam sententiam et in hac re oportuit intueri, ubi ait: *Si vos ipsos judicavimus, a Domino non judicavimus* (I Cor. xi, 31). Illud etiam quod scriptum est, *Ex multiloquio non effugies peccatum* (Prov. x, 19), terret me plurimum! non quia multa scripsi, vel quia multa etiam, quæ dictata non sunt, tamen a me dicta conscripta sunt (absit enim ut multiloquium depretem, quando necessaria dicuntur,

quantalibet sermonum multitudine ac prolixitate dicantur): sed istam sententiam scripturæ sanctæ propterea timeo, quia de tam multis disputationibus meis sine dubio multa colligi possunt, quæ si non falsa, at certe videantur, sive etiam convincantur non necessaria. Quem vero Christus fidelium suorum non teruit, ubi ait: *Omne verbum otiosum quodcumque dixerit homo, reddet pro eo rationem in die judicii?* (Matth. xii, 36.) Unde et ejus apostolus Jacobus: *Sit, inquit, omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum* (Jacobi 1, 19). Et alio loco: *Nolite, inquit, plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam majus judicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir* (Ibid. m, 1, 2). Ego mihi hanc perfectionem nec nunc arrego, cum jam sim senex: quanto minus cum juvenis cæpi scribere, vel apud populos dicere; tantumque mihi tributum est ut ubicumque me præsentem loqui opus esset ad populum, rarissime tacere atque alios audire permitterer, et esse *velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum*. Restat igitur ut me ipse judicem sub

RETRACTATIONUM LIBRIS EMENDANDIS ADHIBITI SUNT CODICES

MSS. Corbeiensis optimæ notæ annos præferens fere 900, Theodoricensis qui olim Hincmari Remensis fuit, Jolyensis an. 800, Item pervetusti Floriacensis, Albinensis, Benignianus; et aliquanto ætate posteriores Pratellensis, Michaelinus, Beccensis Victorini tres, Sorbonici tres, Regius, Regio-montensis, Germanensis: præter alios quosdam studiosorum virorum operaria rem nostram recensitos. Hi sunt Arnulfensis, Cisterciensis, Vedastinus, Vaticanus, Anglicani sex, scilicet ex Bodleiana bibliotheca tres, ex Collegio Mertonensi duo, et ex archiva Laudina unus: quorum sex codicum Lectionibus, absoluta jam hacce Editione ad nos per V. C. E. Bernardum Astronomiæ in Oxoniensi Academia professorem transmissis, confirmantur pasim castigationes hic factæ. Subsidio fuerunt etiam Lectiones a Lovaniensibus ex Mss. quatuor Belgicis collectæ. Consule Notitiam Codicum Mss. in tomo qui inscribitur Augustiniana.

Editi demum antiquiores et castigatiores adhibiti sunt Am., id est, qui per Joannem Amerbachium an. 1505 prelum subit: Er. qui Desiderii Erasmi cura Frobenianis typis excusus fuit an. 1529; et Lov. qui juxta Lovaniensium Theologorum recognitionem ex Plantiniana typographia an. prodiit 1577.

COMPARAVIMUS PRÆTEREA EDITIONES

- 1º Er. Guill., id est alteram Erasmi Parisiis datam in ædibus Carolæ Guillard, 1544, Basiliensique multo auctiorem.
- 2º Lugd., id est Lugdunensem anni 1561.
- 3º Venet., id est Venetam anni 1584.
- 4º Lov. Par., id est Lovaniensium, quæ prodiit Parisiis 1651.
- 5º Lov., id est alteram Lovaniensium, quæ prodiit Antuerpiæ 1662.
- 6º Benedict., id est Benedictinam Antuerpiæ recusam 1700-1702. M.

In hisce Retractationum libris Lemmata capitum, necnon opusculorum initia quæ referuntur in capitibus cujusque fine, sic representamus, uti exstant in Mss., nonnunquam vero paulo aliter atque in editis exhibebantur.

PRÆCIPUARUM ABBREVIATIONUM EXPLICATIO.

Edd. Editi.

Reg. Regius codex.

(1) Lovanienses habent, *jam diu istud*. At Mss. supra designati hanc præferunt lectionem, *jam diu est ut*, quæ sane Augustino familiaris est. Sic in Epist. 71, ad Hieron., n. 2, legitur: « quod jam diu est ut exspecto. » — Er. Guill., *jam diu istud* ut Lovanienses. M.

² Addunt Lov.: *Sed qui primas non potuit habere sapientiæ*, (a) Scripti ann. 426 aut 427.

Vatic. Vaticanus codex.

Theodic. Theodoricensis codex. M.

secundas habeat partes modestiæ; ut quid non valuit omnia impænitenda dicere, saltem pænitet quæ cognoverit dicenda non fuisse. Id porro non habent editi ab Joan. Amerbachio, et a Desid. Erasmo, neque quatuordecim e Mss. quos insperimus. Adscitum puta ex Epist. 143, Augustini ad Marcellinum. — Er. Guill. ut Lovanienses. M.

o uno, cujus de offensionibus meis iudicium cupio. Magistros autem plures tunc fieri exicam diversa atque inter se adversa sentiunt. ro idipsum dicunt omnes, et verum dicunt, ab veri magistri magisterio non recedunt. Offentem, non cum illius multa dicunt, sed cum adia. Sic quippe incidunt ex multiloquio etiam in nium.

ribere autem ista mihi placuit, ut hæc emitmanus hominum, a quibus ea quæ jam edidi, e emendanda non possum. Nec illa sane præquæ catechumenus jam, licet relicta spe quam

terrenam gerebam, sed adhuc secularium litterarum inflatus consuetudinè scripsi : quia et ipsa exierunt in notitiam describentium atque legentium, et leguntur utiliter, si nonnullis ignoscatur; vel si non ignoscatur, non tamen inhæreatur erratis. Quapropter quicumque ista lecturi sunt, non me imitentur errantem, sed in melius proficientem. Inveniet enim fortasse quomodo scribendo profecerim, quisquis opuscula mea, ordine quo scripta sunt, legerit. Quod ut possit, hoc opere, quantum potero, curabo ut eundem ordinem noverit.

LIBER PRIMUS,

IN QUO RETRACTANTUR LIBRI QUOS SCRIPSIT NONDUM EPISCOPUS.

CAPUT PRIMUM.

Contra Academicos, libri tres.

am ergo reliquissem, vel quæ adeptus fueram iditatibus hujus mundi, vel quæ adipisci voleet me ad christianæ vitæ otium contulisset; m baptizatus, contra Academicos vel de Acais primum scripsi, ut argumenta eorum, quæ ingerunt veri inveniendi desperationem, et ent cuiquam rei assentiri, et omnino aliquid, am manifestum certumque sit, approbare sam, cum eis omnia videantur obscura et incerta, mo meo, quia et me movebant, quantis possem ibus amoverem. Quod miserante atque adjuvante o factum est.

ed in eisdem tribus libris meis, non mihi placet me appellasse Fortunam (*Lib. 1, c. 1, n. 1 et 7*); is non aliquam deam voluerim hoc nomine in, sed fortuitum rerum eventum, vel in corporis, vel in externis bonis aut malis. Unde et illa sunt, quæ nulla religio dicere prohibet, Forte, forsitan, fortasse, fortuito: quod tamen totum inam revocandum est providentiam. Hoc etiam n tacui, dicens: *Etenim fortasse, quæ vulgo forominatur, occulto quodam ordine regitur; nihilud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio et secreta est.* Dixi quidem hoc, verumtamen pæme sic illic nominasse fortunam, cum videam nes habere in pessima consuetudine, ubi dici. Hoc Deus voluit, dicere, Hoc voluit fortuna. autem quodam loco dixi, *Ita comparatum est, ro meritis nostris, sive pro necessitate naturæ, ut um animum mortalibus inhærentem nequaquam ophiæ portus accipiat, etc. (Ibid.),* aut niorum duorum dicendum fuit, quia etiam sic is posset esse integer; aut satis erat dicere, *pro is nostris,* sicut verum est ex Adam tracta misæec addere, *sive pro necessitate naturæ,* quando m naturæ nostræ dura necessitas merito præces iniquitatis exorta est. Itemque illic quod dixi, *omnino colendum esse, totumque abjiciendum quidmortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus*

attingit (Ibid., n. 3); addenda erant verba ut diceretur, *quidquid mortalis corporis ullus sensus attingit:* est enim sensus et mentis. Sed eorum more tunc loquebar, qui sensum non nisi corporis dicunt, et sensibilia non nisi corporalia. Itaque ubicumque sic locutus sum, parum est ambiguitas evitata, nisi apud eos quorum consuetudo est locutionis hujus. Item dixi: *Quid censes aliud esse beate vivere, nisi secundum in quod in homine optimum est, vivere?* Et quid dixerim, *in homine esse optimum,* paulo post explicans: *Quis, inquam, dubitaverit, nihil esse aliud hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cætera quæque in homine sunt?* Hæc autem, *ne aliam postules definitionem, mens aut ratio dici potest (Ibid., c. 2, n. 5).* Hoc quidem verum est; nam quantum attinet ad hominis naturam, nihil est in eo melius quam mens et ratio: sed non secundum ipsam debet vivere, qui beate vult vivere, alioquin secundum hominem vivit, cum secundum Deum vivendum sit ut possit ad beatitudinem pervenire; propter quam consequendam non seipsa debet esse contenta, sed Deo mens nostra subdenda est. Item respondens ei, cum quo disputabatur: *Hic plane, inquam, non erras; quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim (Ibid., c. 4, n. 11).* Hoc licet non serio, sed joco dictum sit, nollem tamen eo verbo uti. Omen quippe, me legisse non recolo, sive in sacris Litteris nostris (a), sive in sermone cujusquam ecclesiastici disputatoris: quamvis abominatio inde sit dicta, quæ in divinis Libris assidue reperitur.

3. In secundo autem libro prorsus inepta est et insulsa illa quasi fabula de Philocalia et Philosophia, quod sint germanæ et eodem parente procreatæ (*Lib. 2, c. 3, n. 7*). Aut enim philocalia quæ dicitur, non nisi in nugis est, et ob hoc philosophiæ nulla ratione germana: aut si propterea est hoc nomen honorandum quia latine interpretatum, amorem significat pulchritudinis, et est vera ac summa sapientiæ pulchri-

(a) *Omen* tamen legimus III Reg. xx, 33. At S. Augustinus vel non legerat in versione qua utebatur, vel quia sermo ibi est de Paganis viris, profani vocabuli usum inde approbandum esse non existimavit.

tudo; eadem ipsa est in rebus incorporalibus atque summis philocalia quæ philosophia, neque ullo modo sunt quasi sorores duæ. Alio loco de animo, cum agerem dixi: *Securior rediturus in cælum* (*Lib. 2, c. 9, n. 22*). Iturus autem, quam, *rediturus* dixissem securius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cælo lapsos sive dejectos, in corpora ista detrudi (a). Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in cælum*, tanquam dicerem, ad Deum, qui ejus est auctor et conditor sicut beatus Cyprianus non cunctatus est dicere: *Nam cum corpus e terra, spiritum possideamus e cælo, ipsi terra et cælum sumus* (*Cypr., lib. de Orat. Dom.*). Et in libro Ecclesiastæ scriptum est: *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum* (*Eccle. xii, 7*). Quod utique sic intelligendum est, ut non resistatur Apostolo dicenti, nondum natos nihil egisse boni aut mali (*Rom. ix, 11*). Sine controversia ergo quædam originalis regio beatitudinis animi, Deus ipse est, qui eum non quidem de seipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus e terra. Nam quod attinet ad ejus originem, qua fit ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus est, quando factus est homo in animam vivam; an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam, nec adhuc scio.

4. In libro tertio: *Si quid mihi videatur quæris, inquam; in mente arbitror esse summum hominis bonum* (*Lib. 3, c. 12, n. 27*). Verius dixissem, In Deo: ipso enim mens fruitur, ut beata sit, tanquam summo bono suo. Nec mihi illud placet quod dixi: *Liquet¹ dejerare per omne divinum* (*Id., c. 16, n. 35*). Item quod dixi de Academicis, quia verum noverant, cujus simile appellabant verisimile, idque ipsum verisimile appellavi falsum, quod approbabant; duas ob causas non recte dictum est; vel quod falsum esset, quod aliquo modo esset simile alicujus veri, quia in genere suo et hoc verum est; vel quod approbabant ista falsa, quæ vocabant verisimilia, cum illi nihil approbarent, et affimarent nihil approbare sapientem. Sed quia hoc ipsum verisimile etiam probabile nuncupabant, hinc factum est ut hoc de illis dicerem. Laus quoque ipsa, qua Platonem vel Platonicos seu Academicos philosophos tantum extuli (*Id., c. 17 n. 37*) quantum impios homines non oportuit, non immerito mihi displicuit: præsertim quorum contra errores magnos defendenda est christiana doctrina. Illud etiam quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris suis Academicis usus est² mea, nugæ esse dixi (*Id., c. 20, n. 45*), quibus argumenta illa certissima ratione refutavi; quamvis jocando dictum sit, et magis ironia videatur, non debuit tamen dici. Hoc opus sic incipit: *O utinam, Romaniane, hominem sibi aptum.*

¹ Er. et Lov. habent *libet dejerare*. Sed melius cum Am. scripti octodecim, *liquet dejerare*, quod usurpatum est ex Terentio in Eunucho, act. 2, scen. 3.

² Sic codex Bemgn.: *Usus est mea nugæ esse dixi*; supple, *argumenta*. Alii plerique, *meas*, ut in vulgatis.

(a) Platonicos, ut videre est lib. 12 de Civit. Dei, c. 26.

CAPUT II.

De Beata Vita, liber unus.

Librum de Beata Vita, non post libros de Academicis, sed inter illos ut scriberem, contigit. Ex occasione quippe ortus est diei natalis mei, et tridui disputatione completus, sicut satis ipse indicat. In quo libro constitit inter nos, qui simul quærebat, non esse beatam vitam, nisi perfectam cognitionem Dei. Displicet autem illic quod Manlio Theodoro, ad quem librum ipsum scripsi, quamvis docto et christiano viro, plus tribui quam deberem (*In præfat., n. 7, sqq.*). Et quod Fortunam etiam illic sæpe nominavi. Et quod tempore vitæ hujus in solo animo sapientis dixi habitare vitam beatam (*Disput. 3*), quomodolibet se habeat corpus ejus; cum perfectam cognitionem Dei, hoc est qua homini major esse non possit, in futura vita speret Apostolus, quæ sola beata vita dicenda est, ubi et corpus incorruptibile atque immortale spiritui suo sine ulla molestia vel reluctatione subdetur. Sane istum librum nostro in codice interruptum reperi, et non parum minus habere, et sic a fratribus quibusdam descriptus est, nec adhuc apud aliquem integrum inveneram, ex quo emendarem quando hæc retractavi. Hic liber sic incipit: *Si ad philosophiæ portum.*

CAPUT III.

De Ordine, libri duo.

1. Per idem tempus, inter illos qui de Academicis scripti sunt, duos etiam libros de Ordine scripsi, in quibus magna quæstio versatur, utrum omnia bona et mala divinæ providentiæ ordo contineat. Sed cum rem viderem ad intelligendum difficilem, satis ægre ad eorum perceptionem, cum quibus agebam, disputando posse perducere; de ordine studendi loqui malui, quo a corporalibus ad incorporalia potest profici.

2. Verum et in his libris displicet mihi sæpe interpositum fortunæ vocabulum (*Lib. 2, c. 9, n. 27*). Et quod non addebam, Corporis, quando sensus corporis nominavi (*Lib. 1, cc. 1, 2, etc.*). Et quod multum tribui liberalibus disciplinis (*Id., c. 8; et lib. 2, c. 14*), quas multi sancti multum nesciunt; quidam etiam, qui sciunt eas, sancti non sunt. Et quod Musas quasi aliquas deas, quamvis jocando, commemoravi (*Id., c. 3, n. 6*). Et quod admirationem vitium nuncupavi (*Ibid., n. 8*). Et quod philosophos non vera pietate præditos dixi virtutis luce fulsisse. Et quod duos mundos, unum sensibilem, alterum intelligibilem (*Id., c. 11 nn. 31, 32*), non ex Platonis vel ex Platoniorum persona, sed ex mea sic commendavi, tanquam hoc etiam Dominus significare voluerit, quia non ait, *Regnum meum non est de mundo*; sed, *Regnum meum non est de hoc mundo* (*Joan. xviii, 36*); cum possit et aliqua locutione dictum inveniri; et si alius a Domino Christo significatus est mundus, ille congruentius possit intelligi, in quo erit cælum novum et terra nova, quando complebitur quod oramus, dicentes, *Adveniat regnum tuum* (*Matth. vi, 10*). Nec Plato quidem in hoc erra-

esse mundum intelligibilem dixit, si non
um quod ecclesiasticæ consuetudini in re illa
atum est, sed ipsam rem velimus attendere.
quippe ille intelligibilem nuncupavit ipsam
a sempiternam atque incommutabilem, qua
us mundum. Quam qui esse negat, sequitur
, irrationabiliter Deum fecisse quod fecit;
faccret, vel antequam faceret, nescisse quid
si apud eum ratio faciendi non erat. Si vero
ut erat, ipsam videtur Plato vocasse intelli-
mundum. Nec tamen ista nomine nos utere-
jam satis essemus litteris ecclesiasticis

illud mihi placet, quod cum dixissem,
opera danda est optimis moribus; mox addidi:
m noster aliter nos exaudire non poterit; bene
ventes facillime exaudiet (Lib. 2, c. 20, n. 52).
n dictum est, tanquam Deus non exaudiat
res; quod quidam dixit in Evangelio, sed ille
idum cognoverat Christum, a quo fuerat jam
tus in corpore (Joan. ix, 30, 31). Nec illud
acet, quod Pythagoræ philosopho tantum lau-
(Lib. 2, c. 20, n. 53), ut qui hanc audit vel
ossit putare, me credidisse nullos errores in
rica esse doctrina, cum sint plures, iidemque
s. Hoc opus sic incipit: *Ordinem rerum, Zenobi.*

CAPUT IV.

Soliloquiorum libri duo.

er hæc scripsi, etiam duo volumina secundum
meum et amorem, ratione¹ indagandæ ve-
le his rebus quas maxime scire cupiebam, me
ans, mihi que respondens, tanquam duo esse-
tio et ego, cum solus essem; unde hoc opus
ia nominavi, sed imperfectum remansit: ita
it in primo libro quæreretur, et utcumque ap-
qualis esse debeat qui vult percipere sapien-
æ utique non sensu corporis, sed mente per-
et quadam ratiocinatione in libri fine colli-
a quæ vere sunt immortalia esse. In secundo
de immortalitate animæ diu res agitur, et non
ir.

his sane libris non approbo quod in oratione
deus, qui nisi mundos verum scire nolueris²
c. 1, n. 2). Responderi enim potest, multos
on mundos multa scire vera: neque enim de-
est hic quid sit verum, quod nisi mundi scire
ssint; et quid sit scire. Et illud quod ibi po-
st, *Deus, cujus regnum est totus mundus, quem
gnorat, (Id., c. 1, n. 3)*; si Deus intelligendus
enda fuerant verba, ut diceretur, quem mor-
poris sensus ignorat. Si autem mundus dictus
m sensus ignorat, ille recte intelligitur, qui
est cælo novo et terra nova: sed etiam hic
a erant illa, ut diceretur; mortalis corporis
rationis. At plures Mss. necnon Am. et Er., *ratione
Par., ratione. M.*
ionni mundi verum scire voluisti. Hæc lectio est
dicis et lib. 1 Sent., dist. 2, magis quidem perspicua:
. Augustino familiarior altera quam retinuimus. Sic
ontra Academ., cap. 17: «Quæ nisi paucis sapientibus
ssent.»

sensus. Sed illo more adhuc loquebar, quo sensus
proprie corporis appellatur: nec assidue repetendum
est, quod et superius inde jam dixi (Lib. 1 *Retract.*,
cc. 1, 3), sed hoc recolendum, ubicumque ista lo-
cutio in meis litteris invenitur.

3. Et ubi dixi de Patre et Filio, *Qui gignit, et quem
gignit, unum est (Lib. 1, c. 1, n. 4)*; dicendum fuit,
unum sunt, sicut aperte ipsa Veritas loquitur, dicens:
Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30). Nec illud
mihi placet, quod in ista vita Deo intellecto jam bea-
tam esse animam dixi, nisi forte spe. Item quod dixi,
*Ad sapientiæ conjunctionem non una via perveniri (Lib.
1, c. 13, n. 23)*, non bene sonat; quasi alia via sit
præter Christum, qui dixit: *Ego sum via (Joan. xiv,
6)*. Vitanda ergo erat hæc offensio aurium religiosarum;
quamvis alia sit illa universalis via, aliæ autem
viæ de quibus in Psalmo canimus: *Vias tuas, Domine,
notas fac mihi, et semitas tuas doce me (Psal. xxiv, 4)*.
Et in eo quod ibi dictum est, *Penitus esse ista sensibilia
fugienda (Lib. 1, c. 14, n. 24)*, cavendum fuit ne pu-
taremur illam Porphyrii falsi philosophi tenere sen-
tentiam, qua dixit: Omne corpus esse fugiendum, Non
autem dixi ego, Omnia sensibilia; sed, *ista*, hoc est,
corruptibilia; sed hoc potius dicendum fuit: Non
autem talia sensibilia futura sunt in futuri sæculi cælo
novo et terra nova.

4. Item quodam loco dixi, quod *disciplinis liberalibus
cruditi, sine dubio in se illas oblivione obrutas eruunt di-
scendo, et quodam modo refodiunt (Lib. 2, c. 20, n. 35)*.
Sed hoc quoque improbo: credibilius est enim pro-
pterea vera respondere de quibusdam disciplinis, etiam
imperitos earum, quando bene interrogantur, quia
præsens est eis, quantum id capere possunt, lumen
rationis æternæ, ubi hæc immutabilia vera conspiciunt;
non quia ea noverant aliquando, et obliti sunt, quod
Platoni, vel talibus visum est. Contra quorum opinio-
nem quanta pro suscepto opere dabatur occasio, in
libro duodecimo de Trinitate, disserui (Lib. 12, c. 15).
Hoc opus sic incipit: *Volventi mihi multa ac varia
mecum.*

CAPUT V.

De Immortalitate Animæ, liber unus.

1. Post libros Soliloquiorum jam de agro Mediola-
num reversus, scripsi librum De Immortalitate Animæ,
quod mihi quasi commonitorium esse volueram pro-
pter Soliloquia terminanda, quæ imperfecta reman-
serant: sed nescio quomodo me invito exiit in manus
hominum, et inter mea opuscula nominatur. Qui primo
ratiocinationum contortione atque brevitate sic ob-
scurus est, ut fatiget, cum legitur, etiam intentionem
meam vixque intelligatur a meipso.

2. Deinde cogitans nihil aliud quam animos homi-
num, in quadam argumentatione ejusdem libri dixi:
Nec esse in eo quod nihil discit, disciplina potest. Item-
que alio loco dixi, *Nec ullam rem scientia complectitur,
nisi quæ ad aliquam pertinet disciplinam (Cap. 1, n. 1)*,
nec venit in mentem Deum non discere disciplinas,
et habere omnium rerum scientiam, in qua etiam
præscientia est futurorum. Tale est illud quod ibi

dictum est, *Non esse vitam cum ratione ulli, nisi animæ* (Cap. 4, n. 5): neque enim Deo sine ratione vita est, cum apud eum et summa vita, et summa sit ratio. Et illud quod aliquando superius dixi, *Id quod intelligitur, ejusmodi esse semper* (Cap. 1, n. 1), cum intelligatur et animus, qui utique non ejusmodi est semper. Quod vero dixi, *Animum propterea non posse ab æterna ratione separari, quia non ei localiter jungitur* (Cap. 6, n. 11), profecto non dixissem, si jam tunc essem Litteris sacris ita eruditus, ut recolerem quod scriptum est: *Peccata vestra separant inter vos et Deum* (Isai. LIX, 2). Unde intelligi datur etiam earum rerum posse dici separationem, quæ non locis, sed incorporaliter junctæ fuerant.

3. Quid sit etiam quod dixi, *Anima si caret corpore, in hoc mundo non est* (Cap. 13, n. 22), non potui¹ recordari. Numquid enim animæ mortuorum aut non carent corpore, aut in hoc mundo non sunt? Quasi vero inferi non sint in hoc mundo. Sed quia carere corpore, in bono posui, fortasse nomine corporis pestes corporeas appellavi. Quod si ita est, nimis insolenter verbo usus sum. Illud quoque temere dictum est: *A summa essentia speciem corpori per animam tribui, qua est, in quantumcumque est. Per animam ergo corpus subsistit, et eo ipso est, quo animatur, sive universaliter, ut mundus, sive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum* (Cap. 15, n. 24). Hoc totum prorsus temere dictum est. Hic liber sic incipit: *Si alicubi est disciplina.*

CAPUT VI.

Disciplinarum libri.

Per idem tempus quo Mediolani fui, Baptismum percepturus, etiam Disciplinarum libros conatus sum scribere, interrogans eos qui mecum erant, atque ab hujusmodi studiis non abhorrebant: per corporalia cupiens ad incorporalia quibusdam quasi passibus certis vel pervenire vel ducere. Sed earum solum de Grammatica librum absolvere potui, quum postea de armario nostro perdidit: et de Musica sex volumina; quantum attinet ad eam partem quæ Rythmus vocatur. Sed eosdem sex libros jam baptizatus, jamque ex Italia regressus in Africam scripsi: inchoaveram quippe tantummodo istam apud Mediolanum disciplinam. De aliis vero quinque disciplinis illic similiter inchoatis; de Dialectica, de Rhetorica, de Geometria, de Arithmetica, de Philosophia, sola principia remanserunt, quæ tamen etiam ipsa perdidimus: sed haberi ab aliquibus existimo (a).

CAPUT VII.

De Moribus Ecclesiæ Catholicæ, et de Moribus Manichæorum, libri duo.

1. Jam baptizatus autem cum Romæ essem, nec

¹ Er. et duo Mss., *non potui mortuos recordari.*

(a) Additur in vulgatis, « Hoc opus sic incipit: Omnia nomina tredecim; » quod initium est libri de Grammatica, adeoque male cum proxime antecedentibus cohæret isthæc clausula, quæ etiam abest a Mss. Ex libris autem Disciplinarum hic recensitis, quos dialogi more, atque eo consilio, ut « per corporalia ad incorporalia » deduceret, a se conscriptos dicit Augustinus, non reperiuntur nisi sex de Musica.

ferre tacitus possem Manichæorum jactantiam de falsa et fallaci continentia vel abstinentia, qua se ad imperitos decipiendos, veris Christianis, quibus comparandi non sunt, insuper præferunt, scripsi duos libros; unum de Moribus Ecclesiæ Catholicæ; alterum de Moribus Manichæorum.

2. In eo igitur qui est de Moribus Ecclesiæ Catholicæ, ubi posui testimonium, in quo legitur, *Propter te afficimur tota die; æstimati sumus ut oves occisionis* (Psal. XLIII, 22; Rom. VIII, 36); mendositas nostri codicis me fefellit minus memorem Scripturarum, in quibus nondum assuetus eram. Nam ejusdem interpretationis alii codices non habent, *Propter te afficimur*: sed, *Propter te morte afficimur*; quod uno verbo alii dixerunt, *mortificamur*. Hoc esse verius græci libri indicant, ex qua lingua in latinam secundum Septuaginta interpretes, veterum divinarum Scripturarum est facta translatio: et tamen secundum hæc verba, id est *Propter te afficimur*, multa disputans dixi (Lib. 1, c. 9, nn. 14, 15), quæ in ipsis rebus non tanquam falsa improbo. Verumtamen convenientiam Scripturarum veterum et novarum, quam demonstrare cupiebam, ex his duntaxat verbis non utique demonstravi; unde autem mihi error obrepserit, dixi: ex aliis vero testimoniis eandem convenientiam sufficienter ostendi (Id., c. 16, n. 26-29).

3. Similiter et paulo post testimonium posui de libro Sapientiæ, secundum codicem nostrum, in quo scriptum erat: *Sobrietatem enim sapientia docet, et justitiam et virtutem* (Sap. VIII, 7). Et secundum hæc verba disserui res quidem veras, sed ex occasione mendositatis inventas (Lib. 1, c. 16, n. 27). Quid enim verius, quam quod sapientia doceat veritatem contemplationis, quam nomine sobrietatis significatam putavi; et actionis probitatem, quam per duo alia intelligi volui, per justitiam atque virtutem: cum codices ejusdem interpretationis veriores habeant, *sobrietatem enim et sapientiam docet, et justitiam et virtutem*? His enim nominibus latinus interpres quatuor illas virtutes, quæ maxime in ore philosophorum esse assolent, nominavit; sobrietatem appellans temperantiam, prudentiæ imponens nomen sapientiam, fortitudinem vero virtutis vocabulo enuntians, solam justitiam suo nomine interpretatus est. Has autem quatuor virtutes in eodem libro Sapientiæ suis nominibus appellatas, sicut a Græcis vocantur, longe postea reperimus in codicibus græcis. Item, quod posui de libro Salomonis, *Vanitas, vanitatum*¹, dixit *Ecclesiastes* (Eccle. 1, 2); in multis quidem codicibus legi, sed hoc Græcus non habet: habet autem, *vanitas vanitatum*; quod postea vidi; et inveni eos Latinos esse veriores, qui habent, *vanitatum*, non, *vanitatum*. Ex occasione tamen hujus mendositatis quæcumque disserui vera esse ipsis rebus apparet (Lib. 1, c. 21, n. 39).

¹ *Vanitatum* restituimus ex sanioribus Mss. pro quo vulgati ferunt, *vanitatum*. Ac paulo post. Am. et Er. ita prosequuntur: *Habet autem Vanitas vanitatum, quod postea vidi, et inveni eos Latinis esse veriores, qui habent, vanitatum, non, vanitatum*. Corrupte admodum; atque hic loci nihilo feliciter variant Mss. — Benedictinorum lectioni favet Er. Guill. in margine. M.

quod autem dixi: *Eum ipsum quem cognoscere nos, hoc est Deum, prius plena charitate diligamus*, c. 25, n. 47): melius diceretur, Sincera, quam ne¹ forte putaretur charitatem Dei non futuram majorem, quando videbimus facie ad faciem. Sic

hoc accipiatur, tanquam plena dicta sit, quæ esse non possit, quamdiu ambulamus per fidem: im plenior, imo plenissima, sed² per speciem. Quod dixi de iis qui subveniunt indigentibus, quia *cordes vocantur, etiam si sapientes usque adeo sint, nullo animi dolore turbentur* (Id., c. 27, n. 53); hoc accipiendum est tanquam definierim, in hac re tales sapientes: non enim dixi, Cum sint; sed *etiam si sint*.

In alio loco ubi dixi (Id., c. 30, n. 64) *Jam vero et humana dilectio inhærentem uberibus tuis nutret et roboraverit animum, sequendo Deo factum est, ubi ejus majestas ex tanta parte, quanta hominum terræ hujus inhabitator est, sufficit, aperire nititur; tantus charitatis ardor innascitur, et³ tantum amoris consurgit incendium, ut exustis omnibus et homine sanctificato atque purgato, satis apparet divine dictum sit: « Ego sum ignis consumens » (Deut. iv, 24; Hebr. xii, 29); possunt putare in hac istam perfectionem in hac mortali vita esse posse contingere. Sed non hoc putent: ardor charitatis sequendo Deo factus idoneus, et tametsi ut vitia cuncta consumat, in hac vita pasci et non potest; perficere vere propter quod nascitur, in quo insit homini vitium, non consequenter hic quamvis tanta ista res eodem ardore charitatis turbetur, ubi perfici et quando perfici potest; ut in modum lavacrum regenerationis purgata a reatu peccatorum, quæ humana traxit nativitas, et inquit iniquitas; ita illa perfectio purget ab omnibus iniquitatibus, sine quibus humana esse non potest in cunctis infirmitas. Sicut accipiendum est etiam in Apostolo: *Christus dilexit Ecclesiam, et se tradidit pro ea; mundans eam lavaero aquæ in qua exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi* (Eph. v, 25-27). Hic⁴ est enim lavacrum aquæ in quo mundatur Ecclesia. Sed cum tota dicatur in hoc est, *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. vi, 12), ubi utique hic est sine macula et ruga, aut aliquid hujusmodi: ex eo tamen quod hic accipit, ad illam perfectionem, quæ hic non est, perfectionemque perducitur. In alio libro cujus est titulus, de Moribus Manichæorum, illud quod dixi: *Dei bonitas omnia deficienter ordinat ut ibi sint ubi congruentissime possint esse ordinatis motibus ad id recurrant unde defecerunt* (ib., 2. c. 7, n. 9), non sic accipiendum est, quod omnia recurrant ad id unde defecerunt, sicut mihi visum est: sed ea omnia quæ recurrunt.*

Non enim recurrunt ad Deum a quo defecerunt, qui sempiterno igne punientur; quamvis omnia deficientia sic ordinentur, ut ibi sint, ubi congruentissime possint esse; quia ei illi qui non recurrunt, congruentissime in pœna sunt. Alio loco, *Nemo fere, inquam, de scarabæis dubitat, quin de fimo in pilam rotundato ab his atque obruto existant* (Id., c. 17, n. 63); cum hoc utrum verum sit, multi dubitent, multi ne audiverint quidem. Hoc opus sic incipit: *In aliis libris satis opinor egisse nos.*

CAPUT VIII.

De Animæ Quantitate, liber unus. — [Tom. 1]

1. In eadem urbe scripsi dialogum, in quo de anima multa quærentur ac disseruntur; id est, unde sit, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, cum ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cum abscesserit. Sed quoniam quanta sit, diligentissime ac subtilissime disputatum est, ut eam, si possemus, ostenderemus corporalis quantitatis non esse, et tamen magnum aliquid esse; ex hac una inquisitione totus liber nomen accepit ut appellaretur, de Animæ quantitate.

2. In quo libro illud quod dixi, *omnes artes animam secum attulisse mihi videri; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci ac recordari* (Cap. 10, n. 34), non sic accipiendum est, quasi ex hoc approbetur, animam vel hic in alio corpore, vel alibi sive in corpore, sive extra corpus, aliquando vixisse; et ea quæ interrogata respondet, cum hic non didicerit, in alia vita ante didicisse (a). Fieri enim potest, sicut jam in hoc opere supra diximus, ut hoc ideo possit, quia natura intelligibilis est (Sup., c. 4, n. 4), et connectitur non solum intelligibilibus, verum etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta,¹ ut cum se ad eas res movet quibus connexa est, vel ad seipsam, in quantum eas videt, in tantum de his vera respondeat. Nec sane omnes artes eo modo secum attulit, ac secum habet: nam de artibus quæ ad sensus corporis pertinent, sicut multa medicinæ, sicut astrologiæ omnia, nisi quod hic didicerit, non potest dicere. Ea vero quæ sola intelligentia capit, propter id quod dixi, cum vel a seipsa vel ab alio fuerit bene interrogata, et recordata respondet.

3. Alio loco: *Vellem, inquam, hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quam redderer mihi, cui me maxime debeo.* Ubi videor dicere potius debuisse, Redderer Deo, cui me maxime debeo. Sed quoniam prius sibi ipse homo reddendus est, ut illic quasi gradu facto inde surgat atque attollatur ad Deum, sicut filius ille minor prius reversus est ad semetipsum, et tunc ait: *Surgam, et ibo ad patrem meum* (Luc. xv, 18); ideo sic sum locutus. Denique mox addidi: *Atque ita fieri amicium mancipium Domino* (Cap. 28, n. 55). Quod ergo dixi, *cui me maxime debeo*, ad homines retuli: magis enim mihi me debeo, quam hominibus cæteris, quamvis Deo magis quam mihi. Hic liber sic incipit: *Quoniam video te abundare otio.*

¹ In Edd. nullo prope nexu verba illa sic redduntur: *Verum etiam immutabilibus rebus. Eo ordine facta, ut cum.* Interpunctionem mutavimus abjecto *est*, quo carent scripti optimi.

(a) Vid. lib. 12 de Trinit., c. 15, n. 24.

¹ fere omnibus nisi forte putatur. In Edd. Am. et Er. cum tribus Mss., scilicet per speciem.

² septem, et in tantum.

³ magno consensu Mss. At Edd., hoc est quod mendum bat orationis series.

CAPUT IX.

De Libero Arbitrio, libri tres.

1. Cum adhuc Romæ demoraremur, voluimus disputando quærere unde sit malum. Et eo modo disputavimus, ut si possemus, id quod de hac re divinæ auctoritati subditi credebamus, etiam ad intelligentiam nostram, quantum disserendo opitulante Deo agere possemus, ratio considerata et tractata perduceret. Et quoniam constitit inter nos diligenter ratione discussa, malum non exortum nisi ex libero voluntatis arbitrio; tres libri quos eadem disputatio peperit, appellati sunt, de Libero Arbitrio. Quorum secundum et tertium in Africa jam etiam Hippone-Regio presbyter ordinatus, sicut tunc potui, terminavi.

2. In his libris ita multa disserta sunt, ut incidentes nonnullæ quæstiones, quas vel enodare non poteram, vel longam sermocinationem in præsentia requirebant, ita differrentur, ut ex utraque parte, vel ex omnibus earumdem quæstionum partibus, in quibus non apparebat quid potius congrueret veritati, ad hoc tamen ratiocinatio nostra concluderetur, ut quodlibet eorum verum esset, laudandus crederetur, vel etiam ostenderetur Deus. Propter eos quippe disputatio illa suscepta est, qui negant, ex libero voluntatis arbitrio mali originem duci, et Deum, si ita est, creatorem omnium naturarum culpandum esse contendunt: eo modo volentes secundum suæ impietatis errorem (Manichæi enim sunt), immutabilem quamdam et Deo coæternam introducere mali naturam. De gratia vero Dei, qua suos electos sic prædestinavit, ut eorum, qui jam in eis utuntur libero arbitrio, ipse etiam præparet voluntates, nihil in his libris disputatum est propter hoc proposita quæstione¹. Ubi autem incidit locus ut hujus gratiæ fieret commemoratio, trans-euntes commemorata est: non, quasi inde ageretur, operosa ratiocinatione defensa. Aliud est enim quærere, unde sit malum; et aliud est quærere, unde redeatur ad pristinum, vel ad majus perveniatur bonum.

3. Quapropter novi hæretici Pelagiani, qui liberum sic asserunt voluntatis arbitrium, ut gratiæ Dei non relinquunt locum, quandoquidem eam secundum merita nostra dari asserunt, non se extollant, quasi eorum egerim causam? quia multa in his libris dixi pro libero arbitrio quæ illius disputationis causa poscebat. Dixi quippe in libro primo, malefacta justitia Dei vindicari; et addidi: *Non enim juste vindicarentur, nisi fierent voluntate* (Lib. 1, c. 1, n. 1). Item cum ipsam bonam voluntatem tam magnum bonum esse monstrarem, ut omnibus corporeis et externis bonis merito anteponeretur, dixi: *Vides igitur jam, ut existimo, in voluntate nostra esse constitutum, ut hoc vel fruamur vel careamus tanto et tam vero bono: quid enim tam in voluntate quam ipsa voluntas sita est?* (Id., c. 12, n. 26.) Et alio loco: *Quid ergo causæ est, inquam, cur dubitandum putemus, etiam si nunquam ante sapientes fuimus, voluntate nos tamen laudabilem et beatam vitam, voluntate turpem et miseram mereri ac*

degere? (Id., c. 13, n. 28). Item alio loco: *Ex quo conficitur, inquam, ut quisquis recte honesteque vult vivere si id se velle præ fugacibus rebus velit; assequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil ei, quam ipsum velle, sit habere quod voluit* (Id., n. 29). Itemque alibi dixi: *Hoc enim æterna lex illa, ad cujus considerationem redire jam tempus est, incommutabili stabilitate firmavit, ut in voluntate meritum sit; in beatitudine autem et miseria præmium atque supplicium* (Id., c. 14, n. 30). Et alio loco: *Quid, inquam, quisque sectandum et amplectendum eligat, in voluntate esse positum constitit* (Id., c. 16, n. 34). Et in libro secundo: *Homo enim ipse, inquam, in quantum homo est, aliquod bonum est, quia recte vivere cum vult, potest* (Lib. 2, c. 1, n. 2). Et alio loco dixi: *Recte fieri non posse, nisi eodem libero voluntatis arbitrio* (Id., c. 18, n. 47). Et in libro tertio: *Quid opus est, inquam, quæri unde iste motus existat, quo voluntas avertitur ab incommutabili bono ad commutabile bonum; cum cum non nisi animi, et voluntarium, et ob hoc culpabilem esse fateamur: omnisque de hac re disciplina utilis ad id valeat, ut eo motu improbato atque cohibito, voluntatem nostram ad perfruendum sempiterno bono, a lapsu temporalium convertamus?* (Lib. 3, c. 1, n. 2.) Et alio loco: *Optime, inquam, de te veritas clamat, Non enim posses aliud sentire esse in potestate nostra, nisi quod, cum volumus, facimus. Quapropter nihil tam in nostra potestate, quam ipsa voluntas, est. Ea enim prorsus nullo intervallo, mox ut volumus, præsto est* (Id., c. 3 n. 7). Item alio loco: *Si enim tu laudaris, inquam, videndo quid facere debeas, cum id non videas, nisi in illo qui est incommutabilis veritas; quanto magis ille qui et velle præcepit, et posse præbuit, et non impune nolle permisit?* Deinde subjunxi dicens: *Si enim hoc debet quisque quod accepit, et sic homo factus est, ut necessario peccet hoc debet, ut peccet. Cum ergo peccat, quod, debet facit: quod si scelus est dicere; neminem natura sua cogit ut peccet* (Id., c. 16, n. 46). Et iterum: *Quæ tandem esse poterit, inquam, ante voluntatem causa voluntatis? Aut enim et ipsa voluntas est; et a radice ista voluntatis non receditur: aut non est voluntas; et peccatum nullum habet. Aut igitur voluntas est prima causa peccandi; aut nullum peccatum est prima causa peccandi: nec est cui recte imputetur peccatum nisi peccanti. Non ergo est cui recte imputetur nisi volenti*¹ (Id., c. 17, n. 49). Et paulo post: *Quis, inquam, peccat in eo quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem: caveri igitur potest* (Id. c. 18, n. 50). Quo testimonio meo in quodam libro suo Pelagius usus est. Cui libro cum respondissem, titulum libri mei esse volui, de Natura et Gratia.

4. In his atque hujusmodi verbis meis, quia gratia Dei commemorata non est, de qua tunc non agebatur, putant Pelagiani, vel putare possunt, suam nos tenuisse sententiam. Sed frustra hoc putant. Voluntas quippe est qua et peccatur, et recte vivitur: quod his verbis egimus. Voluntas ergo ipsa nisi Dei gratia

¹ Mss. aliquot cum Am. et Er., *propter hanc propositam quæstionem.*

¹ Lov. et codex Corb., *nisi voluntati.* Sed verius Am. et Er., cum Mss. aliis plerisque, *nisi volenti*: nam sic etiam Lov. lib. 3 de Libero Arbitrio — Er. Guill., *volenti*, in margine. M.

ur a servitute, qua facta est serva peccati, et a superet, adjuvetur; recte pieque vivi a mori non potest. Et hoc divinum beneficium quo ur, nisi eam præveniret, jam meritis ejus daret non esset gratia, quæ utique gratis datur. In aliis opusculis nostris satis egimus, istos iniunjus gratiæ novos hæreticos refellentes; quam in his libris, qui non contra illos omnino, quippe nondum erant, sed contra Manichæos conscripti de Libero Arbitrio; non omnimodo de ista Dei reticimus, quam nefanda impietate conantur abstrahere. Diximus quippe in secundo libro, non solum bona, sed etiam minima bona non esse posse, nisi a quo sunt omnia bona, hoc est, Deo. Et paulo post Virtutes, inquam, quibus recte vivitur, magna sunt; species autem quorumlibet corporum, sine minima bona recte vivi potest, minima bona sunt: potentia vero sine quibus recte vivi non potest, media bona virtutibus nemo male utitur: cæteris autem bonis, mediis et minimis, non solum bene, sed etiam male e uti potest. Et ideo virtute nemo male utitur: bonus virtutis est bonus usus istorum, quibus etiam male uti possumus: nemo autem bene utendo, male utitur. Quare abundantia et magnitudo bonitatis Dei, non magna, sed etiam media et minima bona esse debent. Magis laudanda est bonitas ejus in magnis, quam in mediis; et magis in mediis, quam in minimis, sed magis in omnibus, quam si non omnia tria. (Lib. 2, c. 19, n. 50). Et alio loco: Tu tantum, Domine, pietatem inconcussam tene¹, ut nullum tibi bonum vel sentienti, vel intelligenti, vel quoquo modo co-occurrat, quod non sit ex Deo. Itemque alio loco: Sed quoniam non sicut sponte homo cecidit, ita sponte surgere potest; porrectam nobis desuper vitam Dei, id est Dominum nostrum Jesum Christum, inde teneamus (Id., c. 20, n. 54).

In libro tertio, cum dixissem illud, quo etiam de meis opusculis usum fuisse commemoravi enim, inquam, peccat in eo quod nullo modo mori potest? Peccatur autem: caveri igitur potest; non secutus adjunxi: Et tamen etiam per ignorantiam facta quædam improbantur, et corrigenda iudicantur; sicut in divinis auctoritatibus legimus. Ait enim Paulus, « Misericordiam consecutus sum, quia ignorantia » (I Tim. 1, 13); ait et propheta: « Delicta istis meæ et ignorantia meæ ne memineras » (Psal. 71). Sunt etiam necessitate facta improbanda, ubi nemo recte facere et non potest. Nam unde sunt cæcitas: « Non enim quod volo, facio bonum; sed quod odi malum, hoc ego. » Et illud: « Velle adjacet perficere, autem bonum, non » (Rom. VII, 15, 18). Paulus dicit: « Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem. Hæc enim invicem adversantur, ut non ea quæ vultis, faciatis? » (Galat. v, 17.) Sic omnia hominum sunt ex illa mortis damnatione. Nam si non est ista pœna hominis, seculum; nulla ista peccata sunt. Si enim non receditur

ab eo modo quo naturaliter factus est, ita ut melius esse non possit; ea quæ debet, facit, cum hæc facit. Si autem bonus homo esset, aliter esset; nunc autem quia ita est, non est bonus, nec habet in potestate ut bonus sit, sive non videndo qualis esse debeat, sive videndo et non valendo esse qualem se debere esse videt. Pœnam istam esse quis dubitet? Omnis autem pœna, si justa est, peccati pœna est, et supplicium nominatur. Si autem injusta pœna est, quoniam pœnam esse nemo ambigit; injusto aliquo dominante homini imposita est. Porro quia de omnipotentia Dei et justitia dubitare dementis est, justa hæc pœna est, et pro peccato aliquo penditur. Non enim quisquam injustus dominator, aut subripere hominem potuit velut ignorantem Deo, aut extorquere invito, tanquam invalidiori, vel terrendo vel configendo¹, ut hominem injusta pœna cruciaret. Relinquitur ergo ut hæc pœna justa de damnatione hominis veniat (Lib. 3, c. 18, nn. 50, 51). Et alio loco: Approbare, inquam, falsa pro veris ut erret invitus, et resistente atque torquente dolore² carnalis vinculi, non posse a libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati. Cum autem de libera³ voluntate recte facienda loquimur, de illa scilicet in qua homo factus est, loquimur (Ibid., n. 52).

6. Ecce tam longe antequam Pelagiana hæresis existisset, sic disputavimus, velut jam contra illos disputarem. Cum enim omnia bona dicerentur ex Deo, id est et magna, et media, et minima: in mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia et male illo uti possumus; sed tamen tale est, ut sine illo recte vivere nequeamus. Bonus autem usus ejus jam virtus est, quæ in magnis reperitur bonis, quibus male uti nullus potest. Et quia omnia bona, sicut dictum est, et magna, et media, et minima ex Deo sunt; sequitur, ut ex Deo sit etiam bonus usus liberæ voluntatis, quæ virtus est, et in magnis numeratur bonis. Deinde dictum est, ex qua miseria peccantibus justissime inflicta, liberet Dei gratia, quia sponte homo, id est libero arbitrio, cadere potuit, non etiam surgere: ad quam miseriam justæ damnationis pertinet ignorantia et difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis suæ; nec ab isto malo, nisi Dei gratia, quisquam liberatur (Lib. 2, c. 20; et lib. 3, c. 18); quam miseriam Pelagiani nolunt ex justa damnatione descendere, negantes originale peccatum: quamvis ignorantia et difficultas, etiamsi essent hominis primordia naturalia; nec sic culpandus, sed laudandus esset Deus, sicut in eodem tertio libro disputavimus (Lib. 3, cc. 20, 21). Quæ disputatio contra Manichæos habenda est, qui non accipiunt Scripturas sanctas Veteris Instrumenti, in quibus originale peccatum narratur; et quidquid inde in Litteris apostolicis legitur detestabili impudentia immissum fuisse contendunt a corruptoribus Scripturarum, tan-

¹ Scripti plures ac potiores, *conturbando*.

² In Mss duobus, necnon in marg. Am. et Er., *calore*. — Er. Guill. in margine, *dolore*. M.

³ Lov. cum aliquot Mss., *de illa voluntate*. Abest vero illa a Corb., pro quo apud Am. et Er., *libera*. Sic porro lib. 3 de Libero Arbitrio, unde huc revocavimus — Lov. Par., *de libera voluntate*, sine illa. M.

8. quatuor, pietate inconcussa tene.

quam non fuerit ab Apostolis dictum. Contra Pelagianos autem hoc defendendum est, quod utraque Scriptura commendat, quam se accipere profitentur. Hoc opus sic incipit: *Dic mihi, quæso te, utrum Deus non sit auctor mali.*

CAPUT X.

De Genesi adversus Manichæos, libri duo.

1. Jam vero in Africa constitutus, scripsi duos libros de Genesi contra Manichæos. Quamvis enim in superioribus libris quidquid disputavi, unde ostenderem Deum summe bonum et immutabilem creatorem esse omnium mutabilium naturarum, nec ullam esse naturam malam¹ sive substantiam, in quantum natura est atque substantia, adversus Manichæos nostra invigilaret intentio; isti tamen duo libri apertissime adversus eos editi sunt in defensionem veteris legis, quam vehementi studio vesani erroris oppugnant. In primo, ab eo quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et terram* (Gen. 1, 1), donec septem peragantur dies, ubi legitur Deus requievisse in die septimo. In secundo autem, ab eo quod scriptum est, *Hic liber creaturæ cæli et terræ* (Id. 11, 4), donec Adam et mulier ejus dimissi sunt de paradiso, et custodia posita est ligno vitæ. Deinde in fine libri, errori Manichæorum fidem catholicæ veritatis opposui; quid illi dicant, et nos quid dicamus, breviter aperteque complectens.

2. Quod vero dixi, *Illud autem non irrationabilium avium² oculos pascit, sed pura corda eorum qui Deo credunt, et ab amore visibilium rerum et temporalium, se ad ejus præcepta implenda convertunt; quod omnes homines possunt, si velint* (Lib., 1, c. 3, n. 6), non existiment novi hæretici Pelagiani secundum eos esse dictum. Verum est enim omnino, omnes homines hoc posse, si velint; sed præparatur voluntas a Domino, et tantum augetur munere charitatis, ut possint: quod hic ideo dictum non est, quoniam præsentibus necessarium non erat quæstioni. Quod vero ibi legitur, benedictionem Dei qua dictum est, *Crescite et multiplicamini* (Gen. 1, 28), in carnalem fecunditatem post peccatum conversam esse credendam (Lib. 1, c. 19, n. 30); si non potest alio modo dictum videri, nisi ut putentur illi homines non habituri fuisse filios homines nisi peccassent, omnino non approbo. Illud etiam non est consequens, ut ideo intelligatur in allegoria tantummodo esse accipiendum, quod herbæ virides, et ligna fructifera omni generi bestiarum, et omnibus avibus, et omnibus serpentibus in libro Geneseos dantur ad cibum, quia sunt quadrupedia et volatilia quæ solis carnibus vivere videantur (Id., c. 20, n. 31). Fieri enim posset ut alerentur ab hominibus etiam de fructibus terræ, si propter obedientiam qua ipsi homines Deo sine ulla iniquitate servirent, mererentur omnes bestias et aves omni modo habere servientes. Item movere potest quomodo dixerim de populo Israel, *Adhuc corporali circumcissione et sacrificiis, tanquam in mari gentium populus ille legi serviebat* (Id.,

¹ Mss. quatuor. *malum.*

² Ita Mss. constanter, hic et lib. 1 de Gen. contra Manichæos, ubi Edd. habent, *animalium.*

c. 23, n. 40); quandoquidem apud gentes sacrificare non poterant, sicut eos et nunc videmus sine sacrificiis remansisse; nisi forte quod per Pascha immolant ovem, hoc in sacrificio deputetur (a).

3. In secundo etiam libro illud quod posui, nomine pabuli significari posse vitam (Lib. 2, c. 3, n. 4), cum melioris interpretationis codices non habeant, *pabulum*; sed, *fenum*; non satis apte dictum videtur. Non enim congruit feni nomen significationi vitæ, quomodo pabuli. Item videor (Id., c. 5, n. 6) non recte appellesse verba prophetica quibus scriptum est, *Quid superbit terra et cinis* (Eccli. x, 9)? quia non in ejus libro legitur, quem certi simus appellandum esse prophetam. Nec illud Apostoli, ubi adhibet testimonium de Genesi, dicens, *Factus est primus homo Adam in animam viventem* (I Cor. xv, 45); sicut ille voluit, intellexi, cum exponerem quod scriptum est, *Insufflavit Deus in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam vivam, vel, in animam viventem* (Gen. 11, 7). Apostolus enim ad hoc adhibuit illud testimonium, ut probaret esse corpus animale: ego autem hinc putavi esse monstrandum, animale factum prius hominem, non corpus hominis solum (Lib. 2, c. 8, n. 10). Quod autem dixi, *nulli naturæ nocere peccata nisi sua* (Id., c. 29, n. 43), ideo dixi, quoniam justo qui nocet, non ei vere nocet, quandoquidem etiam mercedem ejus auget in cælis: sibi autem peccando vere nocet; quia propter ipsam voluntatem nocendi recipiet id, quod nocuit. Possunt sane Pelagiani ad suum dogma trahere istam sententiam, et ideo dicere, parvulis aliena non nocuisse peccata, quia dixi, *nulli naturæ nocere peccata nisi sua*; non intuentes ideo parvulos, qui utique pertinent ad humanam naturam, trahere originale peccatum, quia in primis hominibus natura humana peccavit, ac per hoc naturæ humanæ nulla nocere peccata, nisi sua. Per unum quippe hominem, in quo omnes peccaverunt, peccatum intravit in mundum (Rom. v, 12): non enim nulli homini, sed nulli naturæ dixi peccata nocere, nisi sua. Item in eo quod paulo post dixi *Nullum esse malum naturale* (Lib. 2, c. 29 n. 43), possunt quærere similem latebram, nisi hoc dictum ad naturam talem referatur, qualis sine vitio primitus condita est: ipsa enim vere ac proprie natura hominis dicitur. Translato autem verbo utimur, ut naturam dicamus etiam, qualis nascitur homo, secundum quam locutionem dixit Apostolus: *Fuimus enim et nos aliquando natura filii iræ, sicut et cæteri* (Ephes. 11, 3). Hoc opus sic incipit: *Si eligerent Manichæi quos deciperent.*

CAPUT XI.

De Musica libri sex.

1. Deinde, ut supra commemoravi (Lib. 1 *Retract.*, c. 6). sex libros de Musica scripsi; quorum ipse sextus maxime innotuit, quoniam res in eo digna cognitione versatur, quomodo a corporalibus et spiritualibus, sed mutabilibus numeris, perveniatur ad im-

(a) Sancitum est Deut. xvi, 6, ne Pascha ubivis locorum mactare liceret. Hinc ergo a Judæis per orbem dispersis paschalem celebritatem aiunt quotannis ita recoli, ut nihilominus ab ovis immolatione religiose abstineant. Vide Hieron., Epist. 2, ad Nepotianum.

biles numeros, qui jam sunt in ipsa immutabilitate, et sic invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt, facta conspiciantur. Quod qui non possunt, et tamen ex fide Christi vivunt, ad illa certius atque feliciter conspicienda post hanc vitam veniunt. Qui autem non possunt, si desit eis fides Christi, qui unus mediator est et hominum, cum tota sapientia sua pereunt. In hoc libro illud quod dixi, *Corpora enim tanto magis quanto numerosiora talibus numeris: animas autem quæ per corpus accipit, carendo fit melior, esse avertit a carnalibus sensibus, et divinis sapienteris reformatur* (Lib. 6, c. 4, n. 7), non sic intelligendum est, quasi non sint futuri numeri corporum in corporibus incorruptibilibus et spiritualibus; multo speciosiora et decentiora futura sint: autem non eos sensura non sit, quando erit optima, quemadmodum his eis carendo fit melior. Hic enim opus est avertit se a carnalibus sensibus ad intelligendum capiendam, quia infirma est, et minus idonea est simul adhibere intentionem suam: et in his carnalibus nunc illecebra cavenda est, quamdiu est illic ad delectationem turpem potest. Tunc est tam firma erit atque perfecta, ut numeris corporum non avertatur a contemplatione sapientiæ, sentiat eos ut non illiciat ab eis, nec eis careat fiat melior; sed ita sit bona et recta, ut nec possint eam nec occupare.

Item quod dixi, *Hæc autem sanitas tunc firmissima etque certissima, cum pristinae stabilitati certo suo ordine hoc corpus fuerit restitutum* (Id., n. 13), non ita dictum putetur, quasi non sint corpora post resurrectionem corpora meliora, quam corporum hominum in paradiso fuerunt, cum illa jam sint aliena corporalibus alimentis, quibus aliena ista: sed pristina stabilitas hactenus accipitur, quatenus ægritudinem ita nullam corpora illa restituta, sicut nec ista pati possent ante peccatum. Alio loco: *Laboriosior est, inquam, hujus mundi constantiam. Quod enim in illo anima quærit, constantiam et æternitatemque, non invenit: quoniam rerum in statu completur infirma pulchritudo, et quod in illa habet constantiam, a summo Deo per animam trajicitur: quoniam prior est species tantummodo tempore instabilis, quam est ea, quæ et tempore et locis* (Id., n. 43). Hæc verba si eo modo accipi possunt, non intelligatur infirma pulchritudo, nisi in corporum hominum, omniumque animalium, quæ cum corpore vivunt, ratio manifesta defendit. Hoc est in ea pulchritudine imitatur constantiam, quod compage sua manent eadem corpora, in quantum constant: id autem a summo Deo in ea per animam trajicitur. Anima quippe ipsam compagem tenet, ne discurrat, et diffluat; quod videmus in corporibus animam anima discedente contingere. Si autem infirma pulchritudo in omnibus corporibus intelligatur, cogitatio etiam ipsum mundum animal credere, ut in ipsum¹, quod in illo imitatur constantiam, a

summo Deo per animam trajiciatur (a). Sed animal esse istum mundum, sicut Plato sensit, aliique philosophi quamplurimi, nec ratione certa indagare potui, nec divinarum Scripturarum auctoritate persuaderi posse cognovi. Unde tale aliquid a me dictum quo id accipi possit, etiam in libro de Immortalitate Animæ temere dictum notavi (Lib. 1 *Retract.*, c. 5, n. 3); non quia hoc falsum esse confirmo, sed quia nec verum esse comprehendo, quod sit animal mundus. Hoc sane inconcusse retinendum esse non dubito, Deum nobis non esse istum mundum, sive anima ejus ulla, sive nulla sit. Quia si ulla est, ille qui eam fecit, est Deus noster: si autem nulla est, nullorum Deus potest esse iste; quanto minus noster? Esse tamen spiritualem vitalemque virtutem, etiam si non sit animal mundus; quæ virtus in Angelis sanctis ad decorandum atque administrandum mundum Deo servit, et a quibus non intelligitur; rectissime creditur. Angelorum autem sanctorum nomine, omnem sanctam creaturam spiritualem, in Dei secreto atque occulto ministerio constitutam nunc appellaverim; sed spiritus angelicos sancta Scriptura nomine animarum significare non solet. Proinde in eo quod circa finem libri hujus dixi, *Rationales et intellectuales numeri beatarum animarum atque sanctarum legem ipsam Dei, sine qua folium de arbore non cadit, et cui nostri capilli numerati sunt, nulla interposita natura excipientes, usque ad terrena et inferna jura transmittunt* (Lib. 6, c. 17, n. 58), non video quemadmodum vocabulum animarum secundum Scripturas sanctas positum possit ostendi; quandoquidem hic non nisi Angelos sanctos intelligi volui, quos habere animas nusquam me legisse in divinis eloquiis canonicis recolo¹. Hoc liber sic incipit: *Satis diu pene*².

CAPUT XII.

De Magistro, liber unus.

Per idem tempus scripsi librum cujus est titulus, de Magistro: in quo disputatur et quæritur, et invenitur, magistrum non esse, qui docet hominem scientiam, nisi Deum, secundum illud etiam quod in Evangelio scriptum est: *Unus est Magister vester Christus* (Matth. xxiii, 10). Hic liber sic incipit: *Quid tibi videmur efficere velle cum loquimur?*

CAPUT XIII.

De Vera Religione, liber unus.

1. Tunc etiam de Vera Religione librum scripsi; in quo multipliciter et copiosissime disputatur, unum verum Deum, id est Trinitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum religione vera colendum: et quanta misericordia ejus, per temporalem dispensationem concessa sit hominibus christiana religio, quæ vera religio est, et ad eundem cultum Dei quemadmodum sit homo quadam vita sua coaptandus³. Maxime

¹ Lov., *canonicisque recolo*. Alii codices carent, *que*.

² In Edd. habetur: *Hic liber primus sic incipit: Modus quis pes est. Sextus autem: Satis diu pene*. Non admodum cohæret isthæc lectio; nostram a scriptis integerrimis usurpavimus.

³ Mss. non peiores, *quadam suavitate coaptandus*.

(a) Vid. lib. 7 de Civit. Dei, c. 23.

v., *id ipsum*. Alii Edd. *in ipsum*.

tamen contra duas naturas Manichæorum liber hic loquitur.

2. In hoc libro quodam loco : *Sit, inquam, tibi manifestum atque perceptum, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmata sua.* Hic animam pro universo creatura incorporali posui non loquens more Scripturarum, quæ animam quando non translato verbo utuntur, nescio utrum velint intelligi nisi eam qua vivunt animalia mortalia, in quibus et homines sunt, quamdiu mortales sunt. Paulo post autem eundem sensum melius sum breviusque complexus, ubi dixi : *Non ergo creaturæ potius quam Creatori serviamus, nec evanescamus in cogitationibus nostris, et perfecta religio est.* Creaturam quippe uno nomine utramque, id est spiritualem corporalemque significavi. Restat quod ibi dixi, *aut phantasmata sua* : propter quod hic dixi, *nec evanescamus in cogitationibus nostris.*

3. Item quod dixi, *Ea est nostris temporibus christiana religio, quam cognoscere ac sequi securissima et certissima salus est,* secundum hoc nomen dictum est, non secundum ipsam rem, cujus hoc nomen est. Nam res ipsa quæ nunc christiana religio nuncupatur, erat apud antiquos, nec defuit ab initio generis humani, quousque ipse Christus veniret in carne, unde vera religio quæ jam erat, cœpit appellari christiana. Cum enim eum post resurrectionem ascensionemque in cœlum cœpissent Apostoli prædicare, et plurimi crederent, primum apud Antiochiam, sicut scriptum est, appellati sunt discipuli Christiani (Act. xi, 26). Propterea dixi, *Hæc est nostris temporibus christiana religio* ; non quia prioribus temporibus non fuit, sed quia posterioribus hoc nomen accepit.

4. Alio loco : *Intende igitur, inquam, in hæc quæ sequuntur, diligenter et pie, quantum potes ; tales enim adjuvat Deus* (Cap. 10, n. 18-20). Quod non ita intelligendum est, quasi tantummodo tales adjuvet, cum adjuvet etiam non tales ut sint tales, id est, ut diligenter et pie quærant : tales autem adjuvat ut inveniant. Itemque alibi : *Deinde, inquam, jam erit consequens ut post mortem corporalem quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinae stabilitati* (Cap. 12, n. 25). Quod sic accipiendum est, quia etiam pristina stabilitas corporis quam peccando amisimus, habebat tantam felicitatem, ut in defectum non vergeret senectutis. Huic ergo pristinae stabilitati restituatur hoc corpus in resurrectione mortuorum. Sed habebit amplius, ut nec alimentis corporalibus sustentetur ; sed ad sufficientiam vivificetur solo spiritu, cum resurrexerit in spiritum vivificantem, qua causa etiam spirituale erit. Illud autem quod primum fuit, quamvis non moriturum, nisi homo peccasset, tamen animale factum est in animam viventem.

5. Et alibi : *Usque adeo inquam, peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium* (Cap. 14, n. 27). Potest videri falsa hæc definitio ; sed si diligenter discutiatur, invenietur esse

verissima. Peccatum quippe illud cogitandum est, quod tantummodo peccatum est, non quod est etiam pœna peccati, sicut superius ostendi, cum quædam commemorarem ex libro tertio de Libero arbitrio (Lib. 1 *Retract.*, c. 9, n. 5). Quamvis et illa quæ non immerito non voluntaria peccata dicuntur, quia vel a nescientibus vel a coactis perpetrantur, non omnimodo possunt sine voluntate committi : quoniam et ille qui peccat ignorans, voluntate utique facit¹, quod cum faciendum non sit, putat esse faciendum. Et ille qui concupiscente adversus spiritum carne, non ea quæ vult facit, concupiscit quidem nolens, et in eo non facit quod vult : sed si vincitur, concupiscentiæ consentit volens, et in eo non facit nisi quod vult, liber scilicet justitiæ, servusque peccati. Et illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non absurde vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum, factum est quodammodo hæreditarium. Non itaque falsum est quod dixi, *Usque adeo peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium.* Ideo gratia Dei non solum reatus omnium præteritorum solvitur in omnibus qui baptizantur in Christo, quod fit Spiritu regenerationis ; verum etiam in grandibus voluntas ipsa sanatur, et præparatur a Domino, quod fit spiritu fidei et charitatis.

6. Alio loco in eo quod dixi de Domino Jesu Christo, *Nihil egit vi, sed omnia suadendo et monendo* (Cap. 16, n. 31), non mihi occurrerat quod vendentes et ementes flagellando ejecit de templo. Sed quid hoc, aut quantum est ? Quamvis et dæmones nolentes ab hominibus, non sermone suasionis, sed vi potestatis egerit. Item alio loco : *Prius, inquam, isti sequendi sunt, qui unum Deum summum, solum verum Deum et solum colendum esse dicunt : si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est.* Quod ita potest videri dictum, quasi de hujus religionis veritate dubitaverim. Dixi autem sicut ei congruebat ad quem scribebam. Sic enim dixi, *si apud hos veritas non eluxerit*, nihil dubitans quod apud eos elucesceret ; quemadmodum ait Apostolus, *Si Christus non resurrexit* (I Cor. xv, 14), non utique dubitans quod resurrexerit.

7. Item quod dixi, *Nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne anima semper visibilia quæreret, et eorum consuetudine frigeret genus humanum, quorum novitate flagravit* (Cap. 25, nn. 46, 47), verum est quidem : non enim nunc usque cum manus imponitur baptizatis, sic accipiant Spiritum sanctum, ut loquantur linguis omnium gentium ; aut nunc usque ad umbram transeuntium prædicatorum Christi sanantur infirmi ; et si qua talia tunc facta sunt, quæ postea cessasse manifestum est. Sed non sic accipiendum est quod dixi, ut nunc in Christi nomine fieri miracula nulla credantur. Nam ego ipse quando istum ipsum librum scripsi, ad Mediolanensium corpora martyrum (a) in eadem civitate cæcum illuminatum

¹ Apud Am. et Er., *voluntarie utique peccat.* In miss. sex. *voluntate utique peccat.*

(a) Protasii et Gervasii : lib. 9 Conf., c. 7, n. 16.

jam noveram, et alia nonnulla, qualia tam etiam istis temporibus fiunt, ut nec omnia scire, nec ea quæ cognoscimus, enumerare possumus.

In alio loco illud quod dixi, *Sicut ait Apostolus, is ordo a Deo est,* non eisdem verbis hoc dixit Paulus, quamvis eadem videatur esse sententia. Scripsit ille: *Quæ autem sunt, a Deo ordinatæ sunt* (I Cor. XIII, 1). Et alibi: *Prorsus, inquam, nemo nos : quidquid recte vituperetur, in melioris comparatione respicitur* (Cap. 41, nn. 77, 78). Hoc de substantiis atque naturis dictum est; inde enim disputatio non de bonis actionibus atque peccatis. Itemque *Sed nec sic quidem, inquam, ab homine homo mundus est, ut diligantur carnales fratres, vel filii, iuges, vel quique cognati: aut affines, aut cives, ista dilectio temporalis est. Non enim ullas tales similitudines habebimus, quæ nascendo et moriendo mutantur, si natura nostra in præceptis et imagine Dei sit, in istam corruptionem non relegatur* (Cap. 46,

Hunc sensum prorsus improbo, quem jam et non improbo in primo libro de Genesi contra hæreticos (Lib. I *Retract.*, c. 10, n. 2). Ad hoc enim ut credantur illi conjuges primi non generaturi filios homines, nisi peccassent; tanquam necesse sit ut morituri gignerentur, si de concubitu maris filii gignerentur. Nondum enim videram fieri se ut non morituri de non morituris nascerentur, nato illo magno non mutaretur in deterius humanitas: ac per hoc, si et in parentibus et in occultis felicitasque mansisset, usque ad certiorum numerum, quem prædestinavit Deus, crederentur homines non parentibus successuri mortui, sed cum viventibus regnaturi. Essent ergo istæ cognationes atque affinitates, si nullus diceret, nullusque moreretur.

In alio loco: *Ad unum Deum tendentes, inquam, non religantes animas nostras, unde religio dicitur, omni superstitione careamus* (Cap. 55, n. 111).

verbis meis ratio quæ reddita est, unde sit religio, plus mihi placuit. Nam non me fugit nominis hujus originem exposuisse latini servatores, quod inde sit appellata religio, quod dicitur: quod verbum compositum est a legendo, eligendo, ut ita latinum videatur religio sicut religio. Hic liber sic incipit: *Cum omnis vitæ bonæ ac via.*

CAPUT XIV.

Utilitate credendi, ad Honoratum liber unus.

Jam vero apud Hipponem-regium presbyter in libro de Utilitate credendi, ad amicum meum deceptum a Manichæis, adhuc eo errore notum detineri, et irridere in catholicæ fidei disciplina, jubentur homines credere, non autem quid verum certissima ratione docerentur. In hoc dixi (Cap. 3, n. 9): *In quibus tamen legis præ-*

ceptis a Deo ordinatæ sunt. Reposuimus ex Mss. *ordinatæ, græc. tetagménai eisin.*

ceptis atque mandatis, quibus nunc christiano uti fas non est; quale vel sabbatum est, vel circumcisio, vel sacrificia, et si quid hujusmodi est; tanta mysteria continentur, ut omnis pius intelligat, nihil esse perniciosius, quam quidquid ibi est, accipi ad litteram, id est ad verbum: nihil autem salubrius, quam spiritu revelari. Inde est, « Littera occidit; spiritus autem vivificat » (II Cor. III, 6). Sed aliter exposui verba ista apostoli Pauli, et quantum mihi videtur, vel potius ipsis rebus apparet, multo convenientius in eo libro qui inscribitur de Spiritu et Littera: quamvis non sit et iste sensus respuendus.

2. Item dixi, *Duæ sunt enim personæ in religione laudabiles. Una eorum qui jam invenerunt; quos etiam beatissimos judicari necesse est: alia eorum qui studiosissime et rectissime inquirunt. Primi ergo sunt jam in ipsa possessione; alteri in via, qua tamen certissime pervenitur.* In his verbis meis, si illi qui jam invenerunt, quos in ipsa possessione esse jam diximus, sic accipiantur beatissimi, ut non in hac vita, sed in ea quam speramus et ad quam per fidei viam tendimus, sint; non habet iste sensus errorem: ipsi enim iudicandi sunt quod quærendum est invenisse, qui jam ibi sunt quo nos quærendo, et credendo, id est viam fidei tenendo, cupimus pervenire. Si autem in hac vita putantur isti esse vel fuisse, id verum esse non mihi videtur: non quia in hac vita nihil veri omnino inveniri potest quod mente cernatur, non fide credatur; sed quia tantum est quidquid est, ut non faciat beatissimos. Neque enim quod ait Apostolus, *Videmus nunc per speculum in ænigmate, et, Nunc scio ex parte,* non cernitur mente: cernitur plane, sed beatissimos nondum facit. Illud enim beatissimos facit quod ait: *Tunc autem facie ad faciem; et, Tunc cognoscam sicut et cognitas sum* (I Cor. XIII, 12). Qui hoc invenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis possessione consistere, ad quam ducit via fidei quam tenemus, et quo credendo cupimus pervenire. Sed quinam sint illi beatissimi, qui jam sunt in ea possessione quo ducit hæc via, magna quæstio est. Et Angeli quidem sancti quod ibi sint, nulla quæstio est. Sed de sanctis hominibus jam defunctis, utrum ipsi saltem dicendi sint jam in illa possessione consistere merito quæritur. Jam enim corpore quidem corruptibili, quo anima aggravatur, exuti sunt; sed adhuc expectant etiam ipsi redemptionem corporis sui, et caro eorum requiescit in spe, nondum in futura incorruptione clarescit. Sed utrum ad contemplandam cordis oculis veritatem, sicut dictum est, *facie ad faciem,* nihil ex hoc minus habeant, non hic locus est disputando inquirere. Item quod dixi, *Nam scire magna et honesta vel etiam divina, beatissimum est,* ad eandem beatitudinem referre debemus. In hac enim vita quantumcumque id sciatur, nondum est beatissimum; quoniam incomparabiliter longe est amplius quod inde nescitur.

3. Et quod dixi, *Multum interesse utrum aliquid*

¹ Er. Lugd. Ven.: *Sed quia tantum non est quidquid est, ut nos faciat beatissimos. M.*

² *Et nunc scio ex parte,* reposuimus ex Mss.; nam in prius excusis mendose, *et nunc cernitur.*

mentis certa ratione teneatur, quod scire dicimus; an famæ vel litteris credendum posteris utiliter commendetur; et paulo post, *Quod scimus igitur, debemus rationi: quod credimus, auctoritati* (Cap. 11, n. 25), non sic accipiendum est, ut in sermone usitatore vereamur nos dicere scire quod idoneis testibus credimus. Proprie quippe cum loquimur, id solum scire dicimus, quod mentis firma ratione comprehendimus. Cum vero loquimur verbis consuetudini aptioribus, sicut loquitur etiam divina Scriptura, non dubitemus dicere scire nos, et quod percipimus nostri corporis sensibus, et quod fide dignis credimus testibus; dum tamen inter hæc et illud quid distet intelligamus.

4. Item quod dixi, *Nemini dubium est, omnes homines aut stultos esse aut sapientes* (Cap. 12, n. 27), potest videri esse contrarium illi quod legitur in libro tertio de Libero Arbitrio, *Quasi vero natura humana præter stultitiam et sapientiam nullam mediam recipiat affectionem* (Cap. 24, n. 71). Sed illud ibi dictum est, ubi de primo homine quærebatur utrum sapiens fuerit factus, an stultus, an neutrum: quoniam nullo modo stultum dicere poteramus qui sine vitio factus est, cum sit stultitia magnum vitium! et sapientem quomodo diceremus qui potuit seduci, non satis apparebat. Ideoque ad compendium dicere volui, quasi vero natura humana præter stultitiam et sapientiam nullam mediam recipiat affectionem. Intuebar quippe etiam parvulos¹, quos licet confiteamur trahere originale peccatum, tamen nec sapientes nec stultos possumus proprie dicere, nondum utentes libero arbitrio, seu bene seu male. Nunc autem aut sapientes aut stultos esse omnes homines dixi, eos volens intelligi qui jam ratione utuntur, qua discernuntur a pecoribus, ut homines sint, sicut dicimus beatos esse omnes homines velle Numquid enim in hac sententia tam vera atque manifesta metuimus ne intelligantur et parvuli, qui hoc adhuc velle non possunt?

5. Alio loco cum commemorassem, quæ Dominus Jesus fecit cum hic esset in carne, adjunxi, dicens: *Cur, inquis, ista modo non fiunt? Atque respondi: Quia non moverent nisi mira essent; si autem solita essent, mira non essent* (Cap. 16, n. 34). Hoc autem dixi, quia non tanta nec omnia modo, non quia nulla fiunt etiam modo.

6. In fine autem libri: *Sed quoniam sermo iste noster, inquam, multo processit longius quam putabam, hic finem libro faciamus, in quo memineris volo, nondum Manichæos me cepisse refellere, et illas nugæ nondum invasisse, neque de ipsa Catholica magnum aliquid aperuisse: sed voluisse tantummodo eruere tibi, si possem, falsam opinionem de veris Christianis malitiose aut imperite nobis insinuatam², et erigere ad magna quædam et divina discenda. Quare hoc volumen ita sese habeat: placatiore autem animo tuo facto, ero for-*

tassis in cæteris promptior (Cap. 18, n. 36). Hæc non ita dixi, quasi nihil adversus Manichæos adhuc scripsissem, vel nihil de doctrina catholica mandassem litteris, cum tot superius edita volumina de utraque re non me tacuisse testentur: sed in hoc libro ad illum scripto nondum Manichæos refellere cœperam, et illas nugæ nondum invaseram, neque de ipsa Catholica magnum aliquid aperueram; quoniam sperabam, hoc initio facto, ad eum ipsum me scripturum fuisse quæ hic nondum scripseram. Hic liber sic incipit: *Si mihi, Honorate, unum atque idem videretur esse.*

CAPUT XV.

Contra Manichæos, de Duabus Animabus liber unus.

1. Post hunc librum scripsi adhuc presbyter contra Manichæos de Duabus Animabus, quarum dicunt unam partem Dei esse, alteram de gente tenebrarum, quam non condiderit Deus, et quæ sit Deo cœterna; et has ambas animas, unam bonam, alteram malam, in uno homine esse delirant: istam scilicet malam, propriam carnis esse dicentes, quam carnem etiam dicunt gentis esse tenebrarum: illam vero bonam, ex adventitia Dei parte, quæ cum tenebrarum gente conflixerit, atque utramque miscuerit: et omnia quidem bona hominis illi bonæ animæ; omnia vero mala illi malæ animæ tribuunt. In hoc libro illud quod dixi, *Nullam esse qualemcumque vitam, quæ non eo ipso quo vita est, et in quantum omnino vita est, ad summum vitæ fontem principiumque pertineat* (Cap. 1, n. 1), ita dixi, ut tanquam creatura ad Creatorem pertinere intelligatur, non autem de illo esse tanquam pars ejus existimetur.

2. Item quod dixi, *nusquam scilicet, nisi in voluntate esse peccatum*, possunt Pelagiani pro se dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere peccatum quod eis in Baptismate remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quasi vero peccatum quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu ejus implicatos, et ob hoc pœnæ obnoxios detineri, usquam esse potuit nisi in voluntate¹, qua voluntate commissum est, quando divini præcepti est facta transgressio. Potest etiam putari falsa esse ista sententia qua diximus, *Nusquam nisi in voluntate esse peccatum*, quia dixit Apostolus: *Si autem quod nolo, hoc facio, jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*. Hoc enim peccatum usque adeo non est in voluntate, ut dicat: *Quod nolo, hoc facio*. Quomodo ergo nusquam est nisi in voluntate peccatum? Sed hoc peccatum de quo sic est locutus Apostolus, ideo peccatum vocatur, quia peccato factum est, et pœna peccati est; quandoquidem hoc de concupiscentia carnis dicitur, quod aperit in consequentibus dicens: *Scio quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum: velle enim adjacet mihi, perficere autem bonum, non* (Rom. VII, 16-18). Perfectio quippe boni

¹ Lovanienses conjunctionem *etiam*, quæ hic perinde sonat ac *præterea* omitti passi sunt. Nos in omnibus repertam. Edd. huc revocandam esse duximus.

² Lov. et Er., *vobis insinuatam*. Mss. et Am., *nobis*. Significat Augustinus se cum Honorato quem alloquitur, a Manichæis olim fuisse delusum.

¹ Am. Er. et Pratel. cod., *nusquam esse potuerit*. Sorbon. et Regio-motensis, *nusquam esse constat*. Moxque Corb. et alii e Mss. non deterioris notæ habent, nisi *ex voluntate*.

ut nec ipsa concupiscentia peccati sit in homine, videm quando bene vivitur, non consentit voluntatem tamen non perficit bonum, quia inest ad concupiscentiam cui repugnat voluntas; cujus consentiæ reatus in Baptismate solvitur, sed infirmus manet, cui donec sanetur, omnis fidelis qui proficit, studiosissime reluctatur. Peccatum autem quod nusquam est nisi in voluntate, illud præ-intelligendum est, quod justa damnatio consequitur. Hoc enim per unum hominem introivit in mundum: quauquam et hoc peccatum quo consentitur peccati concupiscentiæ¹, non nisi voluntate committitur. Propter hoc et alio loco dixi: *Non igitur nisi voluntate peccatur* (Cap. 9, n. 12).

Itemque alio loco ipsam voluntatem definiendi dixi: *Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad id vel non amittendum vel adipiscendum* (Id., n. 13). Quod propterea dictum est, ut hac definitione voluntas a nolente discerneretur, et sic ad illos referrentur, qui primi in paradiso fuerunt humano generi origo mali², nullo cogente peccando, hoc est voluntate peccando, quia et scientes contra præceptum fecerunt, et ille tentator suasit ut hoc fieret, cogit. Nam et qui nesciens peccavit, non incontinenter nolens peccasse dici potest, quamvis et ipse nesciens fecit, volens tamen fecit; ita nec ipse potuit sine voluntate peccatum. Quæ voluntas sicut definita est, animi motus fuit, nullo cogente, ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum. Quod enim si nolisset, non fecisset, non voluit facere. Quia voluit ergo fecit, etiamsi non voluit peccavit, nesciens peccatum esse quod ita nec tale peccatum sine voluntate esse potuit, voluntate facti, non voluntate peccati, quod tantum factum peccatum fuit; hoc enim factum est quod non debuit. Quisquis autem sciens peccat, si cogenti ad peccatum sine peccato resistere, amen facit, utique volens peccat; quoniam qui cogenti resistere, non cogitur cedere. Qui vero cogenti³ voluntati bona voluntate resistere non potest, et ideo contra præcepta justitiæ, jam hoc ita peccatum sit etiam pœna peccati. Quapropter peccatum voluntate esse non posse verissimum est.

Itemque definitio peccati qua diximus, *Peccatum voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat unde liberum est abstinere* (Cap. 11, n. 15), ratio vera est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam pœna peccati. Nam quando tale est ut id sit et pœna peccati quantum est quod valet voluntas sub dominante voluntate, nisi forte, si pia est, ut oret auxilium? voluntas enim libera est, in quantum liberata est⁴, voluntas tantum appellatur voluntas. Alioquin tota voluntas, quam voluntas proprie nuncupanda est:

¹ quatuor. consentitur peccato concupiscentiæ. In scriptis sex, fecerunt humano generi originem mali. m. et Er., volenti. dd., quia in tantum liberata est. Sed elegantiores Mss., quia, ferunt, in quantum liberata est. v., alioquin tutius cupiditas. Prætulimus Am. et Er. le-

quæ non est, sicut Manichæi desipiunt, alienæ naturæ additamentum, sed nostræ vitium a quo non sanatur nisi gratia Salvatoris. Quod si quisquam dicit, etiam ipsam cupiditatem nihil aliud esse quam voluntatem, sed vitiosam peccatoque servientem; non resistendum est, nec de verbis, cum res constet, controversia facienda. Etiam sic enim ostenditur sine voluntate nullum esse peccatum sive in opere, sive in origine.

5. Rursus in eo quo dixi, *Jam quærere cœperam, utrum illud malum genus animarum, antequam bono misceretur, habuisset aliquam voluntatem. Si enim non habebat, sine peccato atque innocens erat, et ideo nullo modo malum* (Cap. 16, n. 17). Cur igitur, inquiunt, peccatum dicitis parvulorum, quorum voluntatem non tenetis ream? Respondetur, non eos proprietate voluntatis, sed origine reos teneri. Omnis enim homo terrenus quid est origine, nisi Adam? Porro autem Adam habebat utique voluntatem, qua voluntate cum peccasset, peccatum per eum intravit in mundum.

6. Itemque in eo quod dixi, *Natura esse malæ animæ nullo modo queunt*, si quæratur quomodo accipiamus quod ait Apostolus: *Fuimus et nos natura filii iræ, sicut et cæteri* (Ephes. 11, 3); respondemus, naturam in his verbis meis me intelligi voluisse illam, quæ proprie natura dicitur, in qua sine vitio creati sumus. Nam ista propter originem natura appellatur: quæ origo utique habet vitium, quod est contra naturam. Et iterum in eo quod dictum est, *Peccati reum teneri quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis et insanix est*, Cur ergo, inquiunt, parvuli tenentur rei? Respondetur, quia ex ejus origine tenentur, qui non fecit quod facere potuit, divinum scilicet servare mandatum. Quod autem dixi, *Illæ animæ quidquid faciunt, si natura non voluntate faciunt, id est, si libero et ad faciendum et ad non faciendum motu animi carent, si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus* (Cap. 12, n. 17): propterea non perturbat de parvulis quæstio, quia ex illius origine rei tenentur, qui voluntate peccavit, quando libero et ad faciendum et ad non faciendum motu animi non carebat, eique ab opere malo abstinendi summa potestas erat. Quod Manichæi de tenebrarum gente non dicunt, quam fabulosissime inducunt, eamque naturam semper malam, nunquam bonam fuisse contendunt.

7. Illud autem quæri potest quomodo dixerim, *Etiam si sunt animæ quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed natura deditæ, nosque, quauquam sint inferiores, aliqua tamen interiori vicinitate contingunt; non illas ideo malas haberi oportere, quia nos cum eas sequimur et corporea diligimus, mali sumus; quandoquidem de illis hoc dixi, de quibus su-*

ctionem, quam tuentur Mss. excepto uno fere Germ. in quo perperam legitur, *tam cupiditas*; et altero Prætel. in quo, cum tribus Angl., *tutius tota cupiditas*. Probe quidem; sed melius ut in cæteris amoto comparativo, quod reticere amat S. Aug. Sic 2 Retract., cap. 6: *Quæ mihi quasi declamatio levis, quam gravis confessio videtur.*

¹ Am., Er. et Beccensis codex, *peccato eorum teneri*. Sic etiam Lov. in libro de Duabus Animabus.

perius loqui cœperam dicens: *Quoniam etiamsi eisdem concedatur inferiore alio genere animarum nos illi ad turpia; non inde conficiunt aut illas natura malas esse, aut istas summum bonum* (Cap. 13, n. 20). De his enim disputationem usque ad hunc locum perduxim, ubi dixi: *Etiamsi sunt animæ, quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed natura deditæ, etc.* Quæri ergo potest, cur, dixerim quod interim incertum est, cum prorsus dubitare non debuerim, non esse tales animas. Sed hoc ideo dixi, quia expertus sum qui dicerent diabolum et angelos ejus bonos esse in genere suo, et in ea natura in qua eos creavit Deus ordine proprio tales quales sunt: sed nobis malum esse, si illiciamur et seducamur ab eis; si autem caveamus eos atque vincamus, decorum atque gloriosum. Et hoc qui dicunt, videntur sibi ut id probent, de Scripturis adhibere idonea testimonia; vel illud quod scriptum est in libro Job (XL, 14), cum diabolus describeretur, *Hoc est initium figmenti Domini quod fecit ad illudendum ab Angelis suis; vel illud, Draco hic quem finxisti ad illudendum ei* (Psal. CIII, 26). Quam Quæstionem, quæ non adversus Manichæos qui hoc non sentiunt, sed adversus alios qui hoc sentiunt suscipienda esset atque solvenda, pertractare atque enodare tunc nolui, ne librum multo quam vellem facerem longiorem: cum viderem etiam si hoc concederetur, tamen debere Manichæos ac jam posse convinci, introducetes insanissimo errore, naturam mali æterno bono cœternam. Ideo ergo dixi, quod interim incertum est non quod ego inde dubitarem, sed quod inter me et illos, quos ita sapere inveneram, nondum esset ista quæstio dissoluta; quam tamen in aliis longe posterioribus libris meis de Genesi ad litteram, secundum Scripturas sanctas quanta potui manifestatione dissolvi.

8. Alio loco, *Propterea, inquam, corporea diligendo peccamus, quia spiritualia diligere et justitia jubemur, et natura possumus, et tunc in nostro genere optimi et beatissimi sumus* (Cap. 13, n. 20). Ubi quæri potest cur, *natura*, et non, *Gratia* possumus¹, dixerim. Sed contra Manichæos de natura quæstio versabatur. Et utique id agit gratia, ut sanata natura quod vitata non potest, possit, per eum qui venit quærere et salvum facere quod perierat. Quam tamen gratiam etiam tunc recolens oravi pro familiarissimis meis qui mortifero illo adhuc tenebantur errore, et dixi: *Deus magne, Deus omnipotens, Deus summæ bonitatis, quem inviolabilem et incorruptibilem² credi atque intelligi fas est, Trina Unitas, quam catholica Ecclesia colit, supplex oro, expertus in me misericordiam tuam, ne homines cum quibus mihi a pueritia in omni convictu³ fuit summa consensio, in tuo cultu a me dissentire permittas* (Cap. 15, n. 24). Sic utique orans, jam fide retinebam, non solum conversos ad Deum gratia ejus adjavari, ut proficiant ac perficiantur, ubi adhuc dici potest, pro merito conversionis illorum istam dari

¹ Apud Am. et aliquot e Mss., *gratia* potius dixerim.

² Mss. quatuor addunt, *atque incommutabilem*. Am. et Er., *atque immutabilem*.

³ Editi, *in hominum victu fuit* At Mss., *in omni convictu*.

gratiam; verum etiam ut convertantur ad Deum, ad ipsam Dei gratiam pertinere: quandoquidem pro eis oravi qui erant ab illo nimis aversi, atque ut ad illam conveterentur oravi. Hic liber sic incipit: *Opitulante Dei misericordia*.

CAPUT XVI.

Acta contra Fortunatum Manichæum, liber unus.

1. Eodem tempore presbyterii mei, contra Fortunatum quemdam Manichæorum presbyterum disputavi, qui plurimum temporis apud Hipponem vixerat, seduxeratque tam multos, ut propter illos ibi eum delectaret habitare. Quæ disputatio nobis altercantibus excepta est a notariis, veluti Gesta conficerentur; nam et diem habet, et consulem. Hanc in librum memoriæ mandandam conferre curavimus. Versatur ibi quæstio unde sit malum: me asserente exortum fuisse hominis malum ex libero voluntatis arbitrio; illo autem naturam mali Deo cœternam persuadere moliente. Sed consequenti die tandem confessus est, nihil se adversus nos invenire quod diceret. Nec sane catholicus factus est, sed tamen ab Hippone discessit.

2. In hoc libro illud quod dixi, *Animam dico esse factam a Deo, ut cætera omnia quæ a Deo facta sunt; et inter illa quæ Deus omnipotens fecit, principalem locum datum esse animæ* (Disput. 1, n. 13), ita dixi, ut hoc generaliter de universa creatura rationali accipi vellem, quamvis in Scripturis sanctis animas dictas esse Angelorum, aut non omnino, aut non possit facile reperiri, sicut supra jam diximus. Item alio loco: *Ego dico, inquam, peccatum non esse, si non propria voluntate peccetur* (Disput. 2, n. 21). Ubi peccatum illud intelligi volui, quod non est etiam pœna peccati: nam de tali pœna dixi alibi in eadem disputatione, quod dicendum fuit (Disput. 1, n. 15). Itemque dixi: *Et postea eadem ipsa caro, quæ nos pœnis torsit in peccatis, manentes, subjiciatur nobis in resurrectione, et nulla adversitate nos quatiat, quominus legem et præcepta divina servemus* (Disput. 2, n. 22). Quod non ita est accipiendum, tanquam et in illo Dei regno, ubi incorruptibile atque immortale corpus habebimus, de Scripturis divinis lex et præcepta sumenda sint: sed quia perfectissime ibi lex æterna servabitur, et illa duo præcepta de diligendo Deo et proximo, non in lectione, sed in ipsa perfecta et sempiterna dilectione tenebimus. Hoc opus sic incipit: *Quinto calendas septembris Arcadio Augusto bis et Rufino viris clarissimis consulibus*.

CAPUT XVII.

De Fide et Symbolo, liber unus.

Per idem tempus coram episcopis hoc mihi jubentibus, qui plenarium totius Africæ concilium Hippone regio habebant de Fide et Symbolo presbyter disputavi. Quam disputationem, nonnullis eorum qui nos familiariter diligebant studiosissime instantibus, in librum contuli; in quo de rebus ipsis ita disseritur, ut tamen non fiat verborum illa contextio, quæ tenenda memoriter competentibus traditur. In hoc libro cum de resurrectione carnis ageretur: *Resurget,*

pus secundum christianam fidem, quæ fallit. Quod cui videtur incredibile, qualis attendit, qualis autem futura sit non consilio illo tempore immutationis angelicæ, non jam sanguis, sed tantum corpus (Cap. 10, n. 23); hæc ibi de corporum terrestrium in corpora ratione disserui, quoniam dixit Apostolus, queretur, *Caro et sanguis regnum Dei non*. Sed quisquis ea sic accipit, ut existimet terrenum, quale nunc habemus, in corpus resurrectione mutari, ut nec membra ista, sit futura substantia; procul dubio corripuitur de corpore Domini, qui post rem in eisdem membris non solum concupiscit, verum etiam manibus tractandus. nemque se habere etiam sermone firmat. *Palpate et videte quia spiritus carnem et sanguinem habet, sicut me videtis habere* (Luc. xxiv, 39). Et Apostolum non carnis substantiam negare Dei futuram; sed aut homines qui sensum vivunt, carnis et sanguinis nomine, aut ipsam carnis corruptionem, quæ nulla erit. Nam cum dixisset, *Caro et sanguis Dei non possidebunt*; bene intelligitur, ponendo quid dixerit, continuo subdidisse: *Uptio corruptionem possidebit* (I Cor. xv, 50). Et ad persuadendum infidelibus difficili, quantum potui me disseruisse reperiet, Civitate Dei librum legerit novissimum (a). Incipit: *Quoniam scriptum est.*

CAPUT XVIII.

Dei ad litteram imperfectus, liber unus.

Genesi duos libros contra Manichæos conseripsi, quoniam secundum allegoricam significationem verba tractaveram, non ausus naturam tanta secreta ad litteram exponere, hoc modo possent secundum historicam prophetiam ibi dicta sunt accipi: volui experiri in negotiosissimo ac difficillimo opere quid esset in Scripturis exponendis tirocinium tanta sarcinæ mole succubuit. Et nondum hoc libro, ab eo quem sustinere non poteram quievi. Sed in hoc opere cum mea operaretur, iste ipsi ut erat imperfectus venit quem neque edideram, et abolere decreveram scripsi postea duodecim libros quos scripsi, De Genesi ad litteram. In quibus multa quæ sita potius quam inventa videantur eis iste nullo modo est comparandus. Verum posteaquam retractavi, manere volui ut, quantum existimo, non inutilis rudimentum in enucleandis atque scrutandis divinis, ejusque titulum esse volui, de Genesi ad litteram perfectus. Inveni quippe eum usque ad hæc titulum: *Pater tantum Pater est, nec Filius tantum Filius; quia et cum dicitur similitudo*

in Codd. habent *falli*.

ib. 22 de Civit. Dei, cc. 5, 21.

Patris, quanquam ostendat nullam intervenire dissimilitudinem, non tamen solus est Pater, si habet¹ similitudinem (Cap. 16, n. 60). Post hæc repetivi verba Scripturæ rursus consideranda atque tractanda, *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26). Huc usque dictatum librum imperfectum reliqueram. Quod autem sibi sequitur, addendum putavi cum eum retractarem: nec sic tamen perfecti, sed hoc quoque addito imperfectum reliqui. Si enim perfecissem, saltem de omnibus operibus et verbis Dei, quæ ad sextum diem pertinent, disputassem. In hoc libro ea notare quæ mihi displicent, vel defendere quæ aliis non bene intellecta displicere possunt, superfluum mihi visum est. Breviter enim potius admoneo ut illi duodecim libri legantur, quos longe postea episcopus feci, et ex ipsis de isto judicetur. Hic ergo sic incipit: *De obscuris naturalium rerum, quæ omnipotente Deo artifice facta sentimus, non affirmando, sed quærendo tractandum est.*

CAPUT XIX.

De Sermone Domini in monte, libri duo.

1. Per idem tempus de Sermone Domini in monte, secundum Matthæum, duo volumina scripsi. In quorum primo propter id quod scriptum est, *« Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabantur »* (Matth. v, 9); *Sapientia, inquam, congruit pacificis, in quibus jam ordinata sunt omnia, nullusque motus adversus rationem rebellis est, sed cuncta obtemperant spiritui hominis, cum et ipse obtemperet Deo* (Lib. 1, c. 4, n. 11). Quod merito movet quomodo dixerim. Non enim cuiquam provenire in hac vita potest, ut lex repugnans legi mentis omnino non sit in membris. Quando quidem etiam si ei sic resisteret spiritus hominis, ut in nullum ejus laberetur assensum; non ideo tamen illa non repugnaret. Hoc ergo quod dictum est, *Nullum esse motum adversus rationem rebellem*, recte accipi potest id nunc agentibus pacificis, domando concupiscentias carnis, ut ad istam pacem plenissimam quandoque veniatur.

2. Proinde quod alio loco, cum eandem sententiam evangelicam repetens dixissem, *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur* (Matth. v, 9); adjunxi dicens, *Et ista quidem in hac vita compleri possunt, sicut completa esse in Apostolis credimus* (Lib. 1, c. 4, n. 12): sic accipiendum est, non ut in Apostolis hic viventibus nullum carnis motum arbitremur spiritui repugnasse; sed hactenus hic ista posse compleri, quatenus in Apostolis credimus esse completa, ea mensura scilicet perfectionis humanæ, quanta in hac vita potest esse perfectio. Non enim dictum est, *Ista in hac vita compleri possunt*, nam completa esse in Apostolis credimus; sed dictum est, *sicut completa esse in Apostolis credimus*, ut ita compleantur sicut in illis completa sunt, id est quadam perfectione, cujus capax est ista vita, non sicut complenda sunt illa quam speramus pace plenissima, quando dicetur: *Ubi est, mors, contentio tua?* (I Cor. xv, 55.)

¹ In Edd. Am., Er. ac Benignian. Ms., *sed habet similitudinem*.

3. Alio loco (*Lib. 1, c. 6, n. 17*) quod interposui testimonium, *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum* (*Joan. III, 34*), nondum intellexeram de Christo proprie verius accipi. Aliis quippe hominibus nisi ad mensuram daretur spiritus, non duplum peteret Elisæus quam fuit in Elia. Item quod scriptum est, *Iota unum, aut unus apex non transiet a lege donec omnia fiant* (*Matth. v, 18*), cum exponerem, nihil dixi posse aliud intelligi, nisi vehementem perfectionis expressionem (*Lib. 1, c. 8, n. 20*). Ubi merito quæritur, utrum ista perfectio sic possit intelligi, ut tamen verum sit, neminem jam utentem voluntatis arbitrio hic vivere sine peccato. A quo enim usque ad unum apicem lex perfici potest, nisi a quo fiunt universa divina mandata? Sed in eisdem mandatis est etiam quod jubemur dicere, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Matth. vi, 12*): quam orationem usque in finem sæculi tota dicit Ecclesia. Omnia ergo mandata facta deputantur, quando quidquid non fit ignoscitur.

4. Sane quod ait Dominus, *Quicumque solverit unum de mandatis istis minimis, et docuerit sic, et cætera, usque ad eum locum ubi ait, Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum* (*Id. v, 18-20*); multo melius et convenientius exposui in aliis posterioribus sermonibus meis, quod etiam hic retexere longum est. Ad hoc autem iste ibi perducitur sensus (*Lib. 1, c. 9, n. 21*), ut eorum sit justitia major, quam Scribarum et Phariseorum, qui dicunt et faciunt¹. De Scribis quippe et Phariseis alio loco ipse Dominus ait: *Dicunt enim, et non faciunt* (*Matth. xxiii, 3*). Illud etiam melius intelleximus postea quod scriptum est: *Qui irascitur fratri suo* (*Id. v, 22*). Codices enim græci non habent, *sine causa*², sicut hic positum est, quamvis idem ipse sit sensus. Illud enim diximus intuendum, quid sit irasci fratri suo; quoniam non fratri irascitur, qui peccato fratris irascitur. Qui ergo fratri, non peccato irascitur, sine causa irascitur.

5. Item quod dixi, *Hoc et de patre et de matre et de cæteris vinculis sanguinis intelligendum est, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo et moriendo sortitum est* (*Lib. 1, c. 13, n. 41*), ita sonat, quasi non essent futuræ istæ necessitudines, si nullo naturæ humanæ præcedente peccato nemo moreretur; quem sensum jam superius improbavi. Essent enim profecto cognationes et affinitates, etiamsi originali nullo existente peccato, sine morte cresceret et multiplicaretur genus humanum. Ac per hoc aliter solvenda est quæstio, cur Dominus præceperit diligendos inimicos (*Matth. v, 44*), cum alio loco præcipiat odio habendos et parentes et filios (*Luc. xiv, 26*), non sicut hic soluta est, sed sicut eam posterius sæpe solvimus: id est, ut diligamus inimicos lucrandos regno

¹ In prius excusis legitur, *qui dicunt et non faciunt*. Expunximus negantem particulam, quæ a Mss. abest, ut pronomen, *qui*, relativum sit ad eos quorum justitia major.

² Nunc tamen vix ullum reperias græcum codicem, qui non habeat *eiké, sine causa*; quod in suo quoque Chrysostomus legebat. Id radendum esse ait Hieronymus, Augustinus vero hic ad legitimum sensum revocat.

Dei, et oderimus in propinquis, si impediunt a regno Dei.

6. Item de præcepto quo prohibetur uxor dimitti, nisi propter fornicationem, hic quidem scrupulosissime disputavi (*Lib. 1, c. 91*). Sed quam velit Dominus intelligi fornicationem, propter quam liceat dimittere uxorem; utrum eam quæ damnatur in stupris, an illam de qua dicitur, *Perdidisti omnem qui fornicatur abste* (*Psal. lxxii, 27*), in qua utique et ista est (neque enim non fornicatur a Domino, qui tollens membra Christi, facit ea membra meretricis); etiam atque etiam cogitandum est atque requirendum. Nec volo in re tanta tamque ad dignoscendum difficili putare lectorem, istam sibi nostram disputationem debere sufficere: sed legat et alia, sive nostra quæ postea scripta sunt, sive aliorum melius considerata atque tractata; vel ipse si potest, ea quæ hic merito movere possunt, vigilantiore atque intelligentiore mente discutiat. Non quia omne peccatum fornicatio est; neque enim omnem peccantem Deus perdit, qui quotidie sanctos suos exaudit, dicentes, *Dimitte nobis debita nostra* (*Matth. vi, 12*): cum perdat omnem qui fornicatur ab eo. Sed quatenus intelligenda atque limitanda sit hæc fornicatio, et utrum etiam propter hanc liceat dimittere uxorem, latebrosissima quæstio est. Licere tamen propter istam quæ in stupris committitur, nulla quæstio est. Et ubi dixi hoc permissum esse, non jussum, non attendi aliam Scripturam dicentem: *Qui tenet adulteram, stultus et impius est* (*Prov. xviii, 22*). Nec sane adulteram dixerim fuisse deputandam illam mulierem, etiam posteaquam audivit a Domino, *Nec ego te damnabo: vade, deinceps jam noli peccare* (*Joan. viii, 11*), si hoc obedienter audivit.

7. Loco alio peccatum fratris ad mortem, de quo dicit Joannes apostolus, *Non pro illo dico ut roget quis* (*I Joan. v, 16*), ita definivi ut dicerem: *Peccatum fratris ad mortem puto esse cum post agnitionem Dei per gratiam Domini nostri Jesu Christi quisque oppugnat fraternitatem, et adversus ipsam gratiam qua reconciliatus est Deo, invidentiæ facibus agitatur* (*Lib. 1, c. 22, n. 73*). Quod quidem non confirmavi, quoniam hoc putare me dixi: sed tamen addendum fuit, si in hac tam scelerata mentis perversitate finierit hanc vitam: quoniam de quocumque pessimo in hac vita constituto non est utique desperandum, nec pro illo imprudenter oratur, de quo non desperatur.

8. In secundo item libro: *Nulli, inquam, licebit ignorare Dei regnum, cum ejus Unigenitus non solum intelligibiliter, sed etiam visibiliter in homine Dominico de cælo venerit, judicaturus vivos et mortuos* (*Lib. 2, c. 6, n. 20*). Sed non video utrum recte dicatur homo Dominicus qui est mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus, cum sit utique Dominus: dominicus autem homo quis in ejus sancta familia non potest dici? Et hoc quidem ut dicerem, apud quosdam legi tractatores catholicos divinatorum eloquiorum (a). Sed ubicumque hoc dixi, dixisse me nollem. Postea quippe

(a) Fortasse apud Athanasium, in Expositione Fidei; et apud Epiphanium, in Ancorato.

esse dicendum, quamvis non nulla possit rati-
endi. Item quod dixi, *Nullius enim fere con-
teum potest odisse* (Lib. 2, c. 14, n. 48), non vi-
dicendum. Multi enim sunt de quibus
est: *Superbia eorum qui oderunt te* (Psal.
1).

loco in eo quod dixi, *Ob hoc dixisse Domi-
ufficit dici malitia sua* (Matth. vi, 34), quia ci-
urgebit ipsa necessitas, quam propterea ma-
minatam arbitror quia pœnalis nobis est; perti-
ad hanc fragilitatem quam peccando meruimus
c. 17, n. 56), non attendi etiam primis ho-
data fuisse in paradiso corporis alimenta,
n istam mortis pœnam peccando meruissent.
erant immortales in corpore nondum spiri-
animali, ut tamen in ejusmodi immortalitate
ibus alimentis uterentur. Item quod dixi (*Id.*,
66). *Quam sibi Deus elegit « gloriosam Eccle-
n habentem maculam neque rugam »* (Ephes.
on ideo dixi, quia nunc ex omni parte jam
; quamvis ad hoc electa non dubitaretur, ut
quando Christus apparuerit vita ejus: tunc
ipsa cum illo apparebit in gloria; propter
oriam dicta est Ecclesia gloriosa. Item quod
ait, *Petite, et accipietis; quærite, et invenie-
ate, et aperietur vobis*, operose quidem tria
inter se differant exponendum putavi (Lib. 2,
sed longe melius ad instantissimam petitionem
eferuntur. Hoc quippe ostendit, ubi eodem
uncta conclusit dicens: *Quanto magis Pater
ti in cœlis est, dabit bona petentibus se* (Matth.
1) ? non enim dixit, petentibus, et quærenti-
pulsantibus. Hoc opus sic incipit: *Sermonem
utus est Dominus.*

CAPUT XX.

Psalmus contra partem Donati.

etiam causam Donatarum ad ipsius hu-
vulgi et omnino imperitorum atque idiotarum
pervenire, et eorum quantum fieri posset per-
ærerere memoriæ, Psalmum qui eis cantaretur,
nas litteras feci: sed usque ad V litteram. Tam
abecedarios appellant. Tres vero ultimas
ed pro eis novissimum quasi epilogum adjunxi,
n eos mater alloqueretur Ecclesia. Hypopsalma
uod responderetur, et procœmium causæ, quod
inus cantaretur, non sunt in ordine litterarum:
quippe ordo incipit post procœmium. Ideo au-
a aliquo carminis genere id fieri volui, ne me-
as metrica ad aliqua verba quæ vulgo minus
itata compelleret. Iste Psalmus sic incipit:
qui gaudetis de pace, modo verum judicate; quod
popsalma est.

CAPUT XXI.

Epistola Donati hæretici, liber unus. —

[Non exstat.]

bram etiam contra Epistolam Donati, qui par-
ati secundus post Majorinum episcopus apud
ginem fuit, eodem presbyterii mei tempore
; in qua epistola ille agit, ut non nisi in ejus

PATROL. XXXII.

communione baptisma Christi esse credatur: cui nos
contradicimus in hoc libro¹. Dixi in quodam loco de
apostolo Petro, quod in illo tanquam in petra fundata
sit Ecclesia; qui sensus etiam cantatur ore multorum
in versibus beatissimi Ambrosii, ubi de gallo gallina-
ceo ait: *Hoc ipsa petra Ecclesiæ canente, culpam di-
luit*. Sed scio me postea sæpissime sic exposuisse
quod a Domino dictum est, *Tu es Petrus, et super hanc
petram ædificabo Ecclesiam meam*; ut super hunc in-
telligeretur quem confessus est Petrum dicens, *Tu es
Christus filius Dei vivi* (Matth. xvi, 18, 16): ac sic
Petrus ab hac petra appellatus personam Ecclesiæ fi-
guraret, quæ super hanc petram ædificatur, et accepit
claves regni cœlorum. Non enim dictum est illi, *Tu
es petra*; sed, *Tu es Petrus*. Petra autem erat Chri-
stus; quem confessus Simon, sicut eum tota Ecclesia
confitetur, dictus est Petrus. Harum autem duarum
sententiarum quæ sit probabilior, eligat lector.

2. Alio loco dixi, *Nullius mortem Deus quærit*;
quod sic accipiendum, quia homo sibi acquisivit mor-
tem deserens Deum, et acquirit qui non recurrit ad
Deum, secundum quod scriptum est: *Deus mortem non
fecit* (Sap. i, 13). Sed etiam illud non minus verum
est: *Vita et mors a Domino Deo est* (Eccli. xi, 14);
vita scilicet a donante, mors a vindicante.

3. Item quod dixi Donatum, cujus epistolam refel-
lebam, rogasse ut Imperator inter ipsum et Cæcilia-
num transmarinos episcopos iudices daret; non ipsum,
sed alium Donatum, ejusdem tamen schismatis, hoc
fecisse probabiliter invenitur. Ille autem non erat Car-
thaginensis Donatarum episcopus, sed a Casis-ni-
gris, qui tamen primus apud Carthaginem ipsum ne-
farium schisma commisit (a). Nec sane Donatus Car-
thaginensis ut Christiani rebaptizarentur instituit;
quod ego eum instituisse credideram, quando ejus
epistolæ respondebam. Nec de libro Ecclesiastici² ipse
abstulit de media sententia verba ad rem necessaria,
ubi cum scriptum sit, *Qui baptizatur a mortuo, et ite-
rum tangit illum, quid proficit lavatio ejus* (Id. xxxiv,
30) ? iste sic posuit tanquam scriptum esset, *Qui ba-
ptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Nos au-
tem et antequam esset pars Donati, sic habuisse co-
dices plurimos, verumtamen afros, ut non esset in
medio, et iterum tangit illum, postea didicimus. Quod
si tunc scissem, non in istum tanquam in furem di-
vini eloquii, vel violatorem tanta dixissem. Hic liber
sic incipit: *Abs te ipso præsentem audieram.*

CAPUT XXII.

Contra Adimantum Manichæi discipulum, liber unus.

1. Eodem tempore venerunt in manus meas quædam
disputationes Adimanti, qui fuerat Manichæi discipu-

¹ Cui nos contradicimus in hoc libro: in quo dixi. Sic
legendum cum Mss. Anglic. et aliquot e nostris.

² Mss. cum Am. et Er., de libro sapientiæ.

(a) «Hic scilicet de Numidia veniens,» inquit Augusti-
nus, «et contra Cæcilianum christianam dividens plebem,
«adjunctis sibi ejusdem factionis episcopis, Majorinum apud
«Carthaginem ordinavit episcopum. Cui Majorino Donatus
«alius successit, qui eloquentia sua confirmavit hanc hære-
«sim.» Ex lib. de Hæres, ad Quodvultdeum, cap. 69.

(Vingt.)

lus, quas conscripsit adversus Legem et Prophetas. velut contraria eis evangelica et apostolica Scripta demonstrare conatus. Huic ergo respondi, verba ejus ponens, eisque reddens responsionem meam. Quod opus uno volumine conclusi, et in eo quibusdam quæstionibus non semel, sed iterum respondi, quoniam quod primum responderam perierat, et tunc inventum est, cum jam iterum respondissem. Aliquas sane earumdem quæstionum popularibus ecclesiasticis sermonibus solvi : adhuc etiam quibusdam non respondi ; aliquæ remanserunt, quæ rebus aliis magis urgentibus prætermisæ sunt, cumulo quoque oblivionis adjuncto.

2. In hoc ergo dixi : *Certis enim quibusdam umbris et figuris rerum ante Domini adventum, secundum mirabilem atque ordinatissimam distributionem temporum, populus ille tenebatur qui Testamentum Vetus accepit ; tamen in eo tanta prædicatio et prænuntiatio Novi Testamenti est, ut nulla in evangelica atque apostolica doctrina reperiantur, quamvis ardua et divina præcepta et promissa, quæ illis etiam Libris veteribus desint* (Cap. 3, n. 4). Sed addendum erat, Pene, atque dicendum, Ut pene nulla in evangelica atque apostolica doctrina reperiantur, quamvis ardua et divina præcepta et promissa, quæ illis etiam Libris veteribus desint. Quid est enim quod in sermone evangelico in monte Dominus dicit, *Audistis quia dictum est antiquis hoc ; ego autem dico vobis* (Matth. v, 21) ; si nihil ipse amplius præcepit quam præceptum est in illis veteribus Libris ? Deinde regnum cælorum illi populo fuisse promissum non legimus in iis quæ promissa sunt Lege data per Moysen in monte Sina (Exod. xix, 3-6), quod proprie Vetus dicitur Testamentum : quod præfiguratum dicit Apostolus per ancillam Saræ et filium ejus : sed et ibi figuratum est et Novum per ipsam Saram et filium ejus (Galat. iv, 22-31). Proinde si figuræ discutiuntur, omnia ibi prophetata reperiuntur, quæ sunt præsentata, vel expectantur præsentanda per Christum. Verumtamen propter quædam præcepta non figurata, sed propria, quæ non in Vetere Testamento, sed in Novo inveniuntur, cautius et moderatius diceretur, Pene nulla, quam nulla hic esse quæ non sint et illic : quamvis illic sint illa duo præcepta de dilectione Dei et proximi, quo rectissime omnia et legitima et prophetica et evangelica et apostolica referuntur.

3. Item quod dixi, *Tribus modis in Scripturis sanctis filiorum nomen accipitur* (Cap. 5, n. 1), minus considerate dictum est. Et alios enim quosdam modos sine dubio prætermisimus ; sicut dicitur filius gehennæ (Matth. xxiii, 15), vel filius adoptivus (Rom. viii, 14, 15) : quæ utique nec secundum naturam, nec secundum doctrinam, nec secundum imitationem dicuntur. Quorum trium modorum tanquam sola sint exempla reddidimus ; secundum naturam, sicut Judæi filii Abrahæ (Joan. viii, 37) : secundum doctrinam, sicut filios suos, quos Evangelium docuit, Apostolus vocat (I Cor. iv, 14) : secundum imitationem, sicut filii Abrahæ nos sumus, cujus imitamur fidem (Ga-

lat. iv, 28). Quod autem dixi (Cap. 12, n. 5), *Cum induerit incorruptionem et immortalitatem, jam non caro et sanguis erit* (I Cor. xv, 54) ; secundum corruptionem carnalem dictum est carnem non futuram, non secundum substantiam, secundum quam Domini corpus etiam post resurrectionem caro appellata est (Luc. xxiv, 39).

4. Alio loco (Cap. 26), *Nisi quisque, inquam, voluntatem mutaverit, bonum operari non potest, quod in nostra potestate esse positum alio loco docet, ubi ait : « Aut facite arborem bonam, et fructum ejus bonum ; aut facite arborem malam, et fructum ejus malum »* (Matth. xii, 33). Quod non est contra gratiam Dei quam prædicamus. In potestate quippe hominis est mutare in melius voluntatem ; sed ea potestas nulla est nisi à Deo detur, de quo dictum est : *Dedit eis potestatem filios Dei fieri* (Joan. i, 12). Cum enim hoc sit in potestate quod, cum volumus, facimus, nihil tam in potestate quam ipsa voluntas est ; sed præparatur voluntas à Domino. Eo modo ergo dat potestatem. Sic intelligendum est et quod dixi postea, *In nostra potestate esse, ut vel inseri bonitate Dei, vel excidi ejus severitate mereamur* ; quia in potestate nostra non est, nisi quod nostram sequitur voluntatem : quæ cum fortis et potens præparatur a Domino, facile fit opus pietatis, etiam quod difficile atque impossibile fuit. Hic liber sic incipit : *De eo quod scriptum est, « In principio fecit Deus cælum et terram. »*

CAPUT XXIII.

Expositio quarundam propositionum ex Epistola Apostoli ad Romanos.

1. Cum presbyter adhuc essem, contigit ut apud Carthaginem inter nos qui simul eramus, ad Romanos Apostoli Epistola legeretur, et quædam interrogabar a fratribus : quibus cum, sicut poteram, responderem, voluerunt scribi potius quæ dicebam, quam sine litteris fundi. Ubi cum eis obtemperarem, liber unus accessit superioribus opusculis meis. In quo libro : *Quod autem ait, inquam, « Scimus quia lex spiritualis est ; ego autem carnalis sum ; » satis ostendit non posse impleri Legem, nisi a spiritualibus, quales facit gratia Dei.* Quod utique non ex persona Apostoli accipi volui, qui jam spiritualis erat ; sed hominis sub Lege positi, nondum sub gratia. Sic enim prius hæc verba sapiebam ; quæ postea lectis quibusdam divinorum tractatoribus eloquiorum, quorum me moveret auctoritas, consideravi diligentius et vidi etiam de ipso Apostolo posse intelligi quod ait, *Scimus quoniam Lex spiritualis est ; ego autem carnalis sum* : quod in eis libris quos contra Pelagianos nuper scripsi, quantum potui diligenter ostendi. In isto ergo libro et hoc quod dictum est, *Ego autem carnalis sum* ; et deinde cætera usque ad eum locum, ubi dicit *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus ? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum* (Rom. vii, 14-25) : dixi hominem describi adhuc sub Lege, nondum sub gratia constitutum, bene facere volentem, sed victum concupiscentia carnis male facientem (Prop. 41-46). A cujus concupiscentiæ do-

non liberat, nisi gratia Dei per Jesum Christum nostrum, dono Spiritus sancti, per diffusa charitas in cordibus nostris vincit carnis iscentias, ne consentiamus eis ad male faciendum, sed potius bona faciamus. Unde quidem jam in hæresis Pelagiana, quæ vult, non ex Deo sed ex nobis esse charitatem qua bene ac pie s. Sed in illis libris quos adversus eos edidimus, spiritualis hominis jamque sub gratia constituti intelligi verba ista monstravimus, propter carnis, quod spirituale nondum est, erit autem in actione mortuorum; et propter ipsam carnis iscentiam, cum qua ita conflagunt sancti, non sentientes ad malum, ut tamen ejus motibus, repugnantibus resistunt, non careant in hac ratione eos autem habebunt in illa, ubi absorbebitur in victoriam. Propter hanc itaque concupiscentiam motusque ipsos, quibus ita resistitur, ut tantum in nobis, potest quisque sanctus jam sub gratia positus dicere ista omnia, quæ hic esse dixi hominis nondum sub gratia positi, sed sub Lege. Hic ostendere longum est, et hoc ubi ostendendum est (Cap. 6).

Item disputans quid elegerit Deus in nondum cui dixit servitutum esse majorem; et quid in majore similiter nondum nato reprobaverit, de quo propter hoc commemoratur, quamvis longe prolatum propheticum testimonium, *Jacob dilexisti autem odio habui* (Rom. ix, 13): ad hoc est ratio ratiocinationem, ut dicerem: *Non ergo elegerit opera cujusquam in præscientia, quæ ipse datur; sed fidem elegerit in præscientia, ut quem sibi crederet esse præscivit, ipsum elegerit cui Spiritum sanctum daret, ut bona operando etiam vitam æternam mereretur* (Prop. 60). Nondum diligentius quæsi, nec adhuc inveneram qualis sit electio gratiæ qua idem dicit Apostolus, *Reliquiæ per electionis gratiæ salvæ factæ sunt* (Rom. xi, 5): quæ utilitas non est gratia si eam merita ulla præcedant, ne quod datur, non secundum gratiam, sed secundum meritum reddatur potius meritis quam donetur. De quo continuo dixi, *Dicit enim idem apostolus, Deus qui operatur omnia in omnibus* » (I Cor. i, 25); *musquam autem dictum est, Deus credit omnia in omnibus*: ac deinde subjunxi, *Quod ergo credimus, non est; quod autem bonum operamur, illius est qui nobis dat Spiritum sanctum* (Prop. 61) proferendo dicerem, si jam scirem etiam ipsam fidem Dei munera reperiri; quæ dantur in eodem Spiritu. Utrumque ergo nostrum est propter arbitrium voluntatis, et utrumque tamen datum est per Spiritum sanctum et charitatis. Neque enim sola charitas, sed scriptum est, *Charitas cum fide a Deo Patre et Filio nostro Jesu Christo* (Ephes. vi, 23).

Et quod paulo post dixi, *Nostrum est enim credere velle, illius autem dare credentibus et volentibus gratiam bene operandi per Spiritum sanctum, per charitatem diffunditur in cordibus nostris* (Prop. 61), non est quidem, sed eadem regula, et utrumque

ipsius est, quia ipse præparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis. Ac per hoc quod etiam postea dixi, *Quia neque velle possumus nisi vocemur; et cum post vocationem voluerimus, non sufficit voluntas nostra et cursus noster, nisi Deus et vires currentibus præbeat, et perducatur quo vocat*; ac deinde subjunxi, *Manifestum est ergo, non volentis neque currentis, sed miserentis Dei esse* (Rom. ix, 16), *quod bene operamur*: omnino verissimum est. Sed parum de ipsa vocatione disserui, quæ fit secundum propositum Dei: non enim omnium qui vocantur talis est, sed tantum electorum. Itaque quod paulo post dixi, *Sicut enim in iis quos eligit Deus, non opera sed fides inchoat meritum, ut per munus Dei bene operentur; sic in iis quos damnat, infidelitas et impietas inchoat pænæ meritum, ut per ipsam pœnam etiam male operentur*; verissime dixi: sed fidei meritum etiam ipsum esse donum Dei, nec putavi quærendum esse, nec dixi.

4. Et alio loco: *Cujus enim miseretur, inquam, facit eum bene operari; et quem obdurat* (Ibid., 18), *relinquit eum ut male operetur. Sed et illa misericordia præcedenti merito fidei tribuitur; et ista obduratio præcedenti impietati* (Prop. 62). Quod quidem verum est; sed adhuc quærendum erat utrum et meritum fidei de misericordia Dei veniat¹, id est, utrum ista misericordia ideo tantummodo fiat in homine, quia fidelis est an etiam facta fuerit ut fidelis esset. Legimus enim, dicente Apostolo, *Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem* (I Cor. vii, 25): non ait, Quia fidelis eram. Fideli ergo datur quidem, sed data est etiam ut esset fidelis. Rectissime itaque alio loco in eodem libro dixi, *Quoniam si non ex operibus, sed misericordia Dei et vocamur ut credamus, et credentibus præstatur ut bene operemur, non est gentibus ista invidenda misericordia* (Prop. 64): quamvis minus ibi diligenter de illa, quæ per Dei propositum fit, vocatione tractaverim. Hic liber sic incipit: *Sensus hi sunt in Epistola Pauli ad Romanos.*

CAPUT XXIV.

Expositio Epistolæ ad Galatas, liber unus.

1. Post hunc librum exposui ejusdem apostoli Epistolam ad Galatas, non carptim, id est aliqua prætermittens, sed continuanter et totam. Hanc autem expositionem uno volumine comprehendi. In quo illud quod dictum est, *Priores ergo apostoli veraces, qui non ab hominibus, sed a Deo per hominem missi sunt, per Jesum Christum scilicet adhuc mortalem. Verax etiam novissimus apostolus, qui per Jesum Christum totum jam Deum post resurrectionem ejus missus est propter immortalitatem dictum est, totum jam Deum, quam post resurrectionem habere cœpit; non propter divinitatem semper immortalem, a quo nunquam recessit, in qua totus Deus erat, et cum moriturus adhuc erat. Hunc autem sensum sequentia manifestant; adjunxi enim dicens: *Priores sunt cæteri Apostoli per Jesum Christum adhuc ex parte hominem, id est mortalem:**

¹ Apud Am. legitur *Meritum fidei misericordiam Dei præveniat*. Apud Er. et Mss. aliquot: *Meritum fidei misericordia Dei præveniat*.

novissimus est apostolus Paulus per Jesum Christum jam totum Deum, id est ex omni parte immortalem (Num. 2). Hoc enim dixi, exponens quod ait Apostolus, *Non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem*: quasi jam Jesus Christus non sit homo. Sequitur enim, *Qui suscitavit illum a mortuis* (Galat. 1, 1): ut hinc appareret cur dixerit, *Neque per hominem*. Proinde, propter immortalitatem jam nunc non homo Christus Deus: propter substantiam vero naturæ humanæ, in qua ascendit in cælum, etiam nunc mediator Dei et hominum homo Christus Jesus (I Tim. 11, 5), quoniam sic veniet quomodo eum viderunt qui viderunt euntem in cælum (Act. 1, 11.)

2. Item quod dixi, *Gratia Dei est qua nobis donantur peccata, ut reconciliemur Deo: pax autem qua reconciliamur Deo* (Num. 3), sic accipiendum est, ut tamen sciamus etiam utrumque ad generalem Dei gratiam pertinere: quomodo in populo Dei aliud specialiter Israel, aliud Judas; et tamen utrumque generaliter Israel. Item cum exponerem, *Quid ergo? Lex transgressionis gratia proposita est* (Galat. 111, 19), ita distinguendum putavi, ut interrogatio esset, *Quid ergo?* ac deinde responsio, *Lex transgressionis gratia proposita est* (Num. 24). Quod quidem non abhorret a vero; sed melior videtur ista distinctio, ut interrogatio sit, *Quid ergo lex?* et inferatur responsio, *Transgressionis gratia proposita est*. Quod autem dixi: *Ordinatissime itaque subjunxit, « Quod si spiritu ducimini, non adhuc estis sub Lege »: ut intelligamus eos esse sub Lege, quorum spiritus ita concupiscit adversus carnem, ut non ea quæ volunt faciunt; id est, non se teneant invictos in charitate justitiæ, sed a concupiscente adversum se carne vincantur* (Num. 47); hoc ex illo sensu est, quo sentiebam id quod dictum est, *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem: hæc enim sibi invicem adversantur: ut non ea quæ vultis faciatis* (Galat. v, 17, 18), ad eos pertinere qui sub Lege sunt, nondum sub gratia. Adhuc enim non intellexeram hæc verba et illis qui sub gratia sunt, non sub Lege, propterea convenire, quia et ipsi concupiscentias carnis, contra quas spiritu concupiscunt, quamvis eis non consentiant nolent tamen ullas habere si possent. Et, ideo non quæcumque volunt faciunt, quia volunt eis carere, nec possunt. Tunc enim eas non habebunt, quando nec corruptibilem carnem. Hic liber sic incipit: *Causa propter quam scribit Apostolus*.

CAPUT XXV.

Epistolæ ad Romanos inchoata Expositio, liber unus.

Epistolæ quoque ad Romanos, sicut ad Galatas, expositionem susceperam. Sed hujus operis, si perficeretur, plures libri erant futuri; quorum unum in sola disputatione ipsius salutationis absolvi, ab initio scilicet usque ad illud, ubi ait: *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo*. Factum est quippe ut immoraremur cum vellemus solvere inciden-

¹ Ita Mss. plerique juxta græc. *proseléthê*, nec non Lovanienses in eo loco, qui retractatur, quamvis hic sequantur Vulgat. *posita est*.

tem sermoni nostro difficillimam quæstionem de peccato in Spiritum sanctum, quod non remittatur neque in hoc sæculo neque in futuro. Sed deinde alia volumina cessavi adjungere exponendo Epistolam totam, ipsius operis magnitudine ac labore deterritus, et in alia faciliora deflexus sum. Ita factum est ut librum quem feceram primum, relinquerem solum, cujus esse titulum volui: *Epistolæ ad Romanos inchoata Expositio*. Ubi quod dixi, *gratiam esse in dimissione peccatorum, pacem vero in reconciliatione Dei*, ubicumque hoc dixi, non sic accipiendum est ac si pax ipsa et reconciliatio non pertineat, ad gratium generalem, sed quod specialiter nomine gratiæ remissionem significaverit peccatorum. Sicut Legem et specialiter dicimus, secundum quod dictum est, *Lex et Propheta* (Math. xxii, 40); et generaliter, ut in ea sint et Prophetæ. Hic liber sic incipit: *In Epistola quam Paulus apostolus scripsit ad Romanos*.

CAPUT XXVI.

De Diversis Quæstionibus octoginta tribus, liber unus.

Est etiam inter illa quæ scripsimus quoddam prolixum opus, qui tamen unus deputatur liber cujus est titulus: *de Diversis Quæstionibus octoginta tribus*. Cum autem dispersæ fuissent per chartulas multas, quoniam ab ipso primo tempore conversionis meæ, posteaquam in Africam venimus, sicut interrogabar a fratribus, quando me vacantem videbant, nulla a me servata ordinatione dictatæ sunt; jussi eas jam episcopus colligi, et unum ex eis librum fieri, adhibitis numeris, ut quod quisque legere voluerit, facile inveniat. Harum quæstionum est prima, utrum anima a se ipsa sit. Secunda, de libero arbitrio. Tertia, utrum Deo auctore sit homo deterior. Quarta, quæ sit causa ut sit homo deterior. Quinta, utrum animal irrationale beatum esse possit. Sexta, de malo. Septima, quæ proprie in animante anima dicatur. Octava, utrum per se anima moveatur. Nona, utrum corporeis sensibus percipi veritas possit. In qua illud quod dixi, *Omne quod corporeus sensus attingit, quod et sensibile dicitur, sine ulla intermissione temporis commutatur*, sine dubio verum quidem non est in corporibus resurrectionis incorruptilibus; sed nunc ea nullus nostri corporis sensus attingit, nisi forte divinitus tale aliquid reveletur. Decima, utrum corpus a Deo sit. Undecima, quare Christus de femina natus sit. Duodecima, loco ubi titulus est, *Sententia cujusdam sapientis*; non est mea: sed quia per me innotuit quibusdam fratribus, qui tunc a me ista diligentissime colligebant, et placuit eis, inter nostra eam scribere voluerunt. Est autem cujusdam Fontei Carthaginensis¹, de mente mundanda ad videndum Deum, quod paganus quidem scripsit, sed christianus baptizatus est mortuus. Decima tertia est, quo documento constet homines bestiis excellere. Decima quarta, non fuisse corpus Domini nostri Jesu Christi phantasma.

¹ Additur apud Lov.: *Qui de vita Brachmanarum aliquanto conscripsit*; quod prorsus abest ab Am., Er. et Mss.

ia quinta, de intellectu. Decima sexta, de Filio
 decima septima, de scientia Dei. Decima octava,
 unitate ¹, Decima nona, de Deo et creatura. Vi-
 a de loco Dei. Vigesima prima, utrum Deus
 : mali non sit. Ubi videndum est, ne male intel-
 r quod dixi, *Mali auctor non est, quia omnium*
ant auctor est; quia in quantum sunt, in tantum
unt: et ne hinc putetur non ab illo esse pœnam
um, quæ utique malum est iis qui puniuntur.
 c ita dixi quemadmodum dictum est, *Deus mor-*
na fecit (*Sap. 1, 13*); cum alibi scriptum sit:
et vita a Domino Deo est (*Eccli. xi, 14*). Malo-
 ergo pœna, quæ a Deo est, malum est quidem
 ; se in bonis Dei operibus est, quoniam justum
 mali puniantur, et utique bonum est omne quod
 1 est. Vigesima secunda, Deum non pati neces-
 n. Vigesima tertia, de Patre et Filio. Ubi dixi
 eam ipse genuerit, qua sapiens dicitur, sapiens
 sed melius istam quæstionem in libro postea de
 ate tractavimus. Vigesima quarta, utrum et pec-
 et recte factum in libero sit voluntatis arbitrio.
 ita esse omnino verissimum est: sed ut ad recte
 dum liberum sit, Dei gratia liberatur. Vigesima
 , de cruce Christi. Vigesima sexta, de diffe-
 peccatorum. Vigesima septima, de providentia.
 ma octava, quare Deus mundum facere voluerit.
 ma nona utrum aliquid sit sursum aut deorsum
 iverso. Trigesima, utrum omnia in utilitatem
 is creata sint. Trigesima prima ², nec ipsa mea
 d Ciceronis (*Tullius, De Offic., lib. 1*): verum
 t hæc per me innotuit fratribus, inter ista quæ
 bant scripserunt eam, volentes nosse quemad-
 n virtutes animi ab illo divisæ ac definitæ sint.
 ima secunda, utrum rem illam alius alio magis
 gat, atque ita ejusdem rei per infinitu meat in-
 ntia. Trigesima tertia, de metu. Trigesima
 . utrum non aliud amandum sit quam metu
 . Trigesima quinta, quid amandum sit. In qua
 quod dixi, *id esse amandum, quod nihil est aliud*
, quam nosse, non satis approbo. Neque enim
non habebant, quibus dictum est. Nescitis quia
m Dei estis vos, et Spiritus Dei habitat in vobis
 : *iii, 16*) nec tamen eum noverant, vel non
 noscendus est noverant. Item quod dixi, *Nemo*
beatam vitam novit, et miser est, Novit, dixi,
do noscenda est. Nam quis eam penitus nescit,
duntaxat qui jam ratione utuntur quandoqui-
eatos se esse velle noverunt? Trigesima sexta,
 rienda charitate. Ubi dixi: *Deus igitur et ani-*
so amatur, charitas proprie dicitur purgatissima
nummata, si nihil aliud amatur. Quod si verum
 iomodo ergo Apostolus ait: *Nemo unquam car-*
iam odio habuit (*Ephes. v, 29*). Et ex hoc admonet
 gantur uxores. Sed ideo dictum est, *proprie di-*

1., Er. et Mss. non deteriores habent, *de Trina unitate.*
 2. Lovanienses titulum sententiæ primæ lib. 21 Sen-
 de interponunt: xxxi, *Eum qui ut vult vivit, beatum*
ec ipsa mea est. Interpolationem deteximus subsidio
 r. et veriorum Mss.

lectio dicitur, quoniam caro diligitur quidem, nec ta-
tamen proprie, sed propter animam cui subjacet ad
usum. Nam etsi propter seipsam videtur diligi, cum
eam nolumus esse deformem, ad aliud referendum est
decus ejus, ad illud scilicet a quo decora sunt omnia.
 Trigesima septima, de semper nato. Trigesima octava,
 de conformatione animæ. Trigesima nona, de alimentis.
 Quadragesima, cum animarum natura una sit, unde ho-
 minum diversæ voluntates. Quadragesima prima, cum
 omnia Deus fecerit, quare non æqualiter fecerit. Quadra-
 gesima secunda, quemadmodum Dei Sipientia Dominus
 Jesus Christus et in utero matris fuerit et in coelis. Qua-
 dragesima tertia, quare Filius Dei in homine apparuit, et
 Spiritus sanctus in columba (*Math. iii, 16*). Quadra-
 gesima quarta, quare tanto post venit Dominus Jesus Chri-
 stus. Ubi cum generis humani tanquam unius hominis
 ætates commemorarem, dixi: *Nec oportuit venire divini-*
tus magistrum, cujus imitatione in mores optimos forma-
retur, nisi tempore juventutis. Et adjunxi ad hoc valere
 quod Apostolus dicit, sub Lege tanquam sub pæda-
 gogo parvulo custoditos (*Galat. iii, 23*). Sed potest
 movere cur alibi dixerimus, Christum in generis huma-
 ni sexta ætate tanquam in senectute venisse (*Lib. 1 de*
Gen. contra Manich., c. 23, n. 40). Hoc ergo quod de
 juventute dictum est, ad vigorem fervoremque fidei
 refertur, quæ per dilectionem operatur; illud autem
 de senectute, ad temporum numerum. Potest enim in-
 telligi utrumque in universitate hominum, quod non
 potest in ætatibus singulorum: sicut in corpore non
 potest esse simul et juvenus et senectus, in animo
 autem potest; illa propter alacritatem, ista propter
 gravitatem. Quadragesima quinta adversus mathe-
 maticos. Quadragesima sexta, de ideis. Quadragesima
 septima, utrum aliquando cogitationes nostras videre
 possimus. Ubi quod dixi, *angelica corpora, qualia nos*
speramus habituros, lucidissima atque ætherea esse cre-
dendum est; si hoc sine membris quæ nunc habemus,
et sine substantia, quamvis incorruptibilis, tamen
carnis accipiatur, erratur. Multo autem melius in
opere de Civitate Dei, quæstio ista tractata est, de
videndis cogitationibus nostris (*Lib. 22, c. 29*). Qua-
 dragesima octava, de credilibus. Quadragesima nona,
 quare filii Israel sacrificabant visibiliter pecorum victi-
 mas. Quinquagesima, de æqualitate Filii. Quinquagesi-
 ma prima, de homine facto ad imaginem et similitudi-
 nem Dei. Ubi quid est, quod dixi, *Homo sine vita non*
recte appellatur; cum dicatur homo etiam cadaver homi-
nis? Ergo saltem dicere debui, Non proprie dicitur; ubi
dixi, non recte dicitur. Item dixi: Neque inscite distin-
guitur, quod aliud sit imago et similitudo Dei, aliud ad
imaginem et similitudinem Dei, sicut hominem factum
accipimus. Quod non ita intelligendum est, quasi homo
non dicatur imago Dei, cum dicat Apostolus, Vir
quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria
Dei (*I Cor. xi, 7*): sed dicitur etiam ad imaginem
 Dei, quod Unigenitus non dicitur, qui tantummodo
 imago est, non ad imaginem. Quinquagesima secunda,
 de eo quod dictum est, *Pœnitet me fecisse hominem*
 (*Gen. vi, 6, 7*). Quinquagesima tertia, de auro et ar-

gento quod Israelitæ ab Ægyptis acceperunt (*Exod.* III, 22; et XII, 35). Quinquagesima quarta, de eo quod scriptum est, *Mihi autem adhærere Deo, bonum est* (*Psal.* LXXII, 28): Ubi quod dixi, *Quod autem est omni anima melius, id Deum dicimus*, magis dici debuit, *Omni creato spiritu melius*. Quinquagesima quinta, de eo quod scriptum est, *Sexaginta sunt reginæ, octoginta concubinæ, et adolescentulæ quarum non est numerus* (*Cant.* VI, 7). Quinquagesima sexta, de annis quadraginta sex ædificati templi. Quinquagesima septima, de centum quinquaginta tribus piscibus. Quinquagesima oclava, de Joanne Baptista. Quinquagesima nona, de decem virginibus. Sexagesima, *de die autem et hora nemo scit, neque Angeli colorum, neque Filius hominis, nisi Pater solus* (*Math.* XXIV, 36). Sexagesima prima, de eo quod scriptum est in Evangelio, turbas Dominum in monte pavisse de quinque panibus (*Id.* XIV, 15-21). Ubi quod dixi, *duos pisces duas illas significare personas, regiam scilicet et sacerdotalem, ad quas etiam sacrosancta illa unctio pertinebat*; dicendum potius fuit, *Maxime pertinebat, quoniam unctos aliquando legimus et Prophetas*. Item quod dixi, *Lucas qui tanquam ascendente post abolitionem peccatorum sacerdotem Christum insinuavit, per Nathan ascendit ad David* (*Luc.* III, 31): quia *Nathan propheta missus erat, cujus correptione David ipsius peccati abolitionem pœnitendo impetravit*, non sic accipiendum est tanquam ipse fuerit Nathan propheta, qui filius David: quia nec hic dictum est, quia ipse propheta missus erat; sed dictum est, *quia Nathan propheta missus erat, ut mysterium non in eodem homine, sed in eodem nomine intelligatur*. Sexagesima secunda, de eo quod scriptum est in Evangelio, quod *baptizabat Jesus plures quam Joannes; quamvis ipse non baptizaret, sed discipuli ejus* (*Joan.* IV, 1, 2). Ubi quod dixi, *Latro ille cui dictum est; « Amen dico tibi; « hodie mecum eris in paradiso »* (*Luc.* XXIII, 43); qui nec ipsum baptismum acceperat: hoc quidem et alios ante nos rectores sanctæ Ecclesiæ posuisse in suis litteris invenimus (a); sed quibus documentis satis possit ostendi quod non fuerit baptizatus ille latro, ignoro. De qua re in posterioribus quibusdam opusculis nostris diligentius disputatum est, maxime in eo quod ad Vincentium Victorem de Animæ Origine scripsimus (*Lib.* 3, *de Animæ Orig.* c. 9, n. 43). Sexagesima tertia, de Verbo. Sexagesima quarta, de muliere Samaritana. Sexagesima quinta, de resurrectione Lazari. Sexagesima sexta, de eo quod scriptum est, *An ignoratis, fratres (scientibus enim Legem loquor), quia Lex dominatur homini, in quantum tempus vivit?* usque ad eum locum in quo scriptum est: *Vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis* (*Rom.* VII-VIII, 11). Ubi illud quod ait Apostolus, *Scimus autem quia Lex spiritualis est: ego autem carnalis sum*, exponere volens, dixi, *Id est carni consentio, nondum spirituali gratia liberatus*: quod non sic accipiendum est, quasi spiritualis homo jam sub gratia constitutus, etiam de

seipso non possit hoc dicere, et cætera ¹ usque ad eum locum ubi dictum est, *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (*Id.* VII, 14-24)? quod postea didici, sicut jam sum aute confessus. Rursus exponens quod ait Apostolus, *Corpus quidem mortuum est propter peccatum* (*Id.* VIII, 10): *Mortuum, inquam, corpus dicit, quamdiu tale est ut indigentia rerum temporalium molestat animam*. Sed multo melius mihi postea visum est, ideo mortuum corpus dictum, quod habeat jam moriendi necessitatem, quam non habuit ante peccatum. Sexagesima septima, de eo quod scriptum est, *Existimo enim quod indignæ sint passionis hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis*; usque ad id quod dictum est, *Spe enim salvi facti sumus* (*Ibid.* 18-24). Ubi cum exponerem quod scriptum est, *Et ipsa creatura liberabitur a servitute interitus*; dixi: *Et ipsa creatura, id est ipse homo, cum jam signaculo imaginis propter peccatum amisso remansit tantummodo creatura*. Quod non ita accipiendum est quasi totum amiserit homo quod habebat imaginis Dei. Nam si omnino non amisisset, non esset propter quod diceretur, *Reformamini in novitate mentis vestræ* (*Rom.* XII, 2); et, *in eandem imaginem transformamur* (*II Cor.* III, 18): sed rursus, si totum amisisset, nihil maneret unde diceretur, *Quanquam in imagine ambulet homo, tamen vane conturbatur* (*Psal.* XXXVIII, 7). Item quod dixi, *spiritualiter summos Angelos vivere, infimos vero animaliter*; audacius dictum est de infimis quam ut possit vel Scripturis sanctis, vel ipsis rebus ostendi: quia etsi forsitan potest, difficillime potest. Sexagesima octava, de eo quod scriptum est: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo* (*Rom.* IX, 20)? Ubi dixi: *Quia etiamsi levioribus quisque peccatis, aut certe quamvis gravioribus et multis, tamen magno gemitu et dolore pœnitendi misericordia Dei dignus fuerit; non ipsius est, qui si relinqueretur, interiret, sed miserentis Dei, qui ejus precibus doloribusque subvenit* *Parum est enim velle, nisi Deus misereatur; sed Deus non miseretur qui ad pacem vocat, nisi voluntas præcesserit ad pacem*. Hoc dictum est post pœnitentiam. Nam est misericordia Dei etiam ipsam præveniens voluntatem, quæ si non esset, non præpararetur voluntas a Domino. Ad eam misericordiam pertinet et ipsa vocatio quæ etiam fidem prævenit. De qua paulo post cum agerem dixi: *Hæc autem vocatio quæ sive in singulis hominibus, sive in populis atque in ipso genere humano per temporum opportunitates operatur, altæ et profundæ ordinationis est. Quo pertinet etiam illud, « In utero sanctificavi te »* (*Jerem.* I, 5); *Et, « Cum esses in renibus patris tui, vidi te; » Et, « Jacob dilexi, Esau autem odio habui »* (*Rom.* IX, 13; *Malach.* I, 2, 3), et cætera. Quamvis testimonium illud, *Cum esses in renibus patris tui, vidi te*; unde mihi tanquam scriptum sit, occurrerit, nescio. Sexagesima nona, de eo quod scriptum

¹ Editi: *Possit hæc dicere, Venumdatus sum sub peccato; quod enim operor non intelligo. Non enim quod volo bonum hoc ago; sed quod odi malum illud facio, et cætera quæ sequuntur usque ad eum locum*. Nos autem hic meliorum manuscriptorum verbis servatis omnibus, reliqua postulante sensu loco movimus.

(a) Inter eos Cyprianus Epist. 75, ad Jubaianum.

et ipse Filius subjectus erit ei qui illi subiecit (I Cor. xv, 28). Septuagesima, de eo quod Apocrit: *Absorpta est mors in victoriam. Ubi est, intentio tua? ubi est mors, aculeus tuus? Aculeus virtus peccatum, virtus vero peccati lex* (Ibid., 54, tuagesima prima, de eo quod scriptum est: *vera vestra portate, et sic adimplebitis legem Galat. vi, 2*). Septuagesima secunda, de ius æternis. Septuagesima tertia, de eo quod est: *Et habitu inventus ut homo* (Philipp. tuagesima quarta, de eo quod scriptum est la Pauli ad Colossenses: *In quo habemus rem et remissionem peccatorum, qui est imago bilis* (Coloss. i, 14, 15). Septuagesima quinta, litate Dei. Septuagesima sexta, de eo quod s Jacobus dicit: *Vis autem scire, o homo inafides sine operibus otiosa est* (Jacobi ii, 20)? sima septima, de timore; utrum peccatum tuagesima octava, de pulchritudine simulacroptuagesima nona, quare magi Pharaonis feiracula quædam sicut Moyses famulus Dei ii, 22). Octogesima, adversus Apollinaristas. na prima, de Quadragesima et Quinquagesigesima secunda, de eo quod scriptum est: *im diligit Dominus corripit; flagellat autem*

omnem Alium quem recipit (Hebr. xii. 6). Octogesima tertia, de conjugio, in eo quod Dominus ait: *Si quis dimiserit uxorem suam excepta causa fornicationis* (Math. xix, 9). Hoc opus sic incipit: *Utrum anima a seipsa sit.*

CAPUT XXVII.

De Mendacio, liber unus.

Item de Mendacio scripsi librum, qui etsi cum aliquo labore intelligitur, habet tamen non inutilem ingenii et mentis exercitationem, magisque moribus ad veriloquium diligendum proficit. Hunc quoque auferre statueram de opusculis meis, quia et obscurus et anfractuosus, et omnino molestus mihi videbatur, propter quod eum nec edideram. Deinde cum postea scripsissem alterum, cujus titulus, est, *Contra Mendacium*, multo magis istum non esse decreveram et jusseram, sed non est factum. Itaque in ista retractatione opusculorum meorum cum eum incolumen reperissem, etiam ipsum retractatum manere præcepi: maxime quia in eo nonnulla sunt necessaria, quæ in illo altero non sunt. Propterea vero illius inscriptio est, *Contra Mendacium*; istius autem, *De Mendacio*: quoniam per illum totum oppugnatio est aperta mendacii; istius autem magna pars in inquisitionis disputatione versatur. Ad eundem tamen finem uterque dirigitur. Hic liber sic incipit: *Magna quæstio est de Mendacio*

LIBER SECUNDUS.

IN QUO RETRACTANTUR LIBRI QUOS SCRIPSIT EPISCOPUS.

CAPUT PRIMUM.

Ad Simplicianum, libri duo.

rorum quos episcopus elaboravi, primi duo simplicianum Ecclesiæ Mediolanensis antistiteatissimo successit Ambrosio, de diversis ibus, quarum duas ex Epistola Pauli apostoli nos, in primum librum contuli. Harum prior quod scriptum est, *Quid ergo dicemus? Lex est? Absit*; usque ad illud ubi ait: *Quis me de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Dominum nostrum* (Rom. vii, 7-25). In qua toli verba, *Lex spiritualis est; ego autem caro*, etc., quibus caro contra spiritum colligere ur, eo modo exposui, tanquam homo describuc sub Lege, nondum sub gratia constitutus. nim postea etiam spiritualis hominis (et hoc us) esse posse illa verba cognovi. Posterior in quæstio est, ab eo loco ubi ait, *Non solum aut Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris que ad illud ubi ait: Nisi Dominus sabaoth reliobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut z similes fuissetemus* (Id. ix, 10-29). In cujus quælutione laboratum est quidem pro libero arbitntatis humanæ; sed vicit Dei gratia: nec nisi otuit perveniri, ut liquidissima veritate dixisse ur Apostolus, *Quis enim te discernit? quid ibes quod non accepisti? Si autem accepisti,*

quid gloriaris quasi non acceperis (I Cor. iv, 7)? Quod volens etiam martyr Cyprianus ostendere, hoc totum ipso titulo definivit, dicens: *In nullo gloriandum, quando nostrum nihil est* (Cypr., lib. 3, testim. 4).

2. In secundo libro tractantur cæteræ quæstiones, et pro nostra quantulacumque facultate solvuntur, quæ sunt omnes de scriptura quæ Regnorum appellatur. Harum prima est de eo quod scriptum est, *Et insiliit spiritus Domini in Saül* (I Reg. x, 10); cum alibi dicatur, *Et spiritus Domini malus in Saül* (Ibid. xvi, 14). Quam cum exponerem, dixi: *Quamvis sit in cujusque potestate quid velit, non est tamen in cujusquam potestate qui possit* (Lib. 2, quæst. 1). Quod ideo dictum est, quia non dicimus esse in potestate nostra, nisi quod, cum volumus, fit; ubi prius et maxime est ipsum velle. Sine ullo quippe intervallo temporis præsto est voluntas ipsa, cum volumus; sed hanc quoque ad bene vivendum desuper accipimus potestatem, cum præparatur voluntas a Domino. Secunda quæstio est, quomodo dictum sit, *Pœnitet me quod constituerim regem Saül* (I Reg. xv, 11). Tertia utrum spiritus immundus qui erat in pythonissa, potuerit agere ut Samuel a Saüle videretur, et loqueretur cum eo (Ibid. xxviii, 7-20). Quarta, de eo quod scriptum est: *Intravit rex David, et sedit ante Dominum* (II Reg. vii, 18). Quinta, de eo quod dixit Elias: *O Domine, testis hujus viduæ cum qua ego inhabito apud ipsam:*

tu male fecisti occidere filium ejus (III Reg. xvii, 20).
Hoc opus sic incipit: *Gratissimam plane.*

CAPUT II.

Contra Epistolam quam vocant Fundamenti, liber unus.

Liber contra Epistolam Manichæi, quam vocant Fundamenti principia ejus sola redarguit; sed in cæteris illius partibus¹ annotationes ubi videbatur, affixæ sunt, quibus tota subvertitur, et quibus commonerer, si quando contra totam scribere vacavisset. Hic liber sic incipit: *Unum verum Deum.*

CAPUT III.

De Agone Christiano, liber unus.

Liber de Agone Christiano fratribus in eloquio latino ineruditishumili sermone conscriptus est, fidei regulam continens, et præcepta vivendi. In quo illud positum est, *Nec eos audiamus, qui carnis resurrectionem futuram negant, et commemorant quod ait apostolus Paulus, « caro et sanguis regnum Dei non possidebunt; » non intelligentes quod ipse dicit Apostolus. « Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem »* (I Cor. xv, 50, 53); cum enim hoc factum fuerit, jam non erit caro et sanguis, sed cæleste corpus (Cap. 32, n. 34): non sic accipiendum est, quasi carnis non sit futura substantia, sed carnis et sanguinis nomine ipsam corruptionem carnis et sanguinis intelligendus est Apostolus nuncupasse; quæ utique in regno illo non erit, ubi caro incorruptibilis erit. Quamvis et aliter possit intelligi, ut carnem et sanguinem opera carnis et sanguinis dixisse accipiamus Apostolum, et eos regnum Dei non possessuros, qui perseveranter ista dilexerint. Hic liber sic incipit: *Corona victoriæ.*

CAPUT IV.

De Doctrina Christiana, libri quatuor.

1. Libros de Doctrina Christiana, cum imperfectos comperissem, perficere malui quam eis sic relictis ad alia retractanda transire. Complevi ergo tertium qui scriptus fuerat usque ad eum locum (Cap. 25, n. 36), ubi commemoratum est ex Evangelio testimonium de muliere, quæ abscondit fermentum in tribus mensuris farinæ donec fermentaretur totum (Luc, xiii, 21). Addidi etiam novissimum librum, et quatuor libris opus illud implevi: quorum primi tres adjuvant ut Scripturæ intelligantur, quartus autem quomodo quæ intelligimus proferenda sint.

2. In secundo sane libro de auctore libri, quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quod etiam ipsum sicut Ecclesiasticum Jesus Sirach² scripserit, non ita constare sicut a me dictum est (Cap. 8, n. 13), postea didici, et ominno probabilius comperi non esse hunc ejus libri auctorem. Ubi autem dixi, *His quadraginta quatuor libris Testamenti Veteris terminatur auctoritas; ex consuetudine qua jam loquitur Ecclesia, Vetus Testamentum, appellavi: Apostolus au-*

¹ In septem Mss. sic fere legitur: *Sed in ultimis illius partibus anfractus omnes, ubi videbatur, exploti sunt: sed et in cæteris. At in Parcensi legebant Lovanienses: Sed in ultimis ejus partibus cum anfractus omnes, ubi videbatur, exploti sint, annotationes.*

² Am. Lug. Ven., *Jesus filius Strach. M.*

tem non videtur appellare Vetus Testamentum, nisi quod datum est in monte Sina (Galat. iv, 24). Et in eo quod dixi, *De temporum historia sanctum Ambrosium*¹ solvisse quæstionem (Cap. 28, n. 43), tanquam coætanei fuerint Plato et Jeremias; me fefellit memoria. Nam quid ille de hac re episcopus dixerit, in libro ejus legitur, quem de sacramentis, sive de philosophia scripsit. Hoc opus sic incipit: *Sunt præcepta quædam.*

CAPUT V.

Contra Partem Donati, libri duo.— [Non exstant.]

Sunt duo libri mei, quorum titulus est, *Contra Partem Donati*. In quorum primo libro dixi, non mihi placere ullius sæcularis potestatis impetu schismaticos ad communionem violenter arctari. Et vere tunc mihi non placebat, quoniam nondum expertus eram, vel quantum mali eorum auderet impunitas, vel quantum eis in melius mutandis conferre posset diligentia disciplinæ. Hoc opus sic incipit: *Quoniam Donatistæ nobis.*

CAPUT VI.

Confessionum libri tredecim.

1. Confessionum mearum libri tredecim, et de malis et de bonis meis Deum laudant justum et bonum, atque in eum excitant humanum intellectum et affectum; interim quod ad me attinet, hoc in me legerunt cum scriberentur, et agunt cum leguntur. Quid de illis alii sentiant, ipsi viderint; multis tamen fratribus eos multum placuisse et placere scio. A primo usque ad decimum de me scripti sunt: in tribus cæteris, de Scripturis sanctis, ab eo quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et terram, usque ad sabbati requiem* (Gen. 1, 1; II, 2.)

2. In quarto libro, cum de amici morte animi mei miseriam confiterer, dicens quod anima nostre una quodammodo facta fuerat ex duabus, *et ideo, inquam, forte mori metuebam, ne totus ille moreretur, quem multum amaveram* (Cap. 6): quæ mihi quasi declamatio levis, quam gravis confessio videtur, quamvis utcumque temperata sit hæc ineptia in eo quid additum est, *forte*. Et in libro tertio decimo quod dixi, *Firmamentum factum inter spirituales aquas superiores et corporales inferiores* (Cap. 32); non satis consirate dictum est: res autem in abdito est valde. Hoc opus sic incipit: *Magnus es, Domine.*

CAPUT VII.

Contra Faustum manichæum, libri triginta tres.

1. Contra Faustum manichæum blasphemantem Legem et Prophetas, et eorum Deum, et incarnationem Christi; Scripturas autem Novi Testamenti, quibus convincitur, falsatas esse dicentem, scripsi grande opus, verbis ejus propositis reddens responsiones meas. Triginta et tres disputationes sunt; quas etiam libros cur non dixerim? Nam etsi sunt in eis aliqui perbreves, tamen libri sunt. Unus vero eorum, ubi a nobis adversum ejus criminationes, Patriarcharum vita defenditur, tantæ prolixitatis est, quantæ nullas fere librorum meorum.

2. In libro ergo tertio cum solverem quæstionem,

¹ Editi: *Secundum Ambrosium solvisse; at Mss.: Sanctum Ambrosium.*

o potuerit duos patres habere Joseph, dixi quod ex alio natus, ab alio fuerit adoptatus ; sed genus quoque adoptionis dicere debui : resonat quod dixi, tanquam eum vivus adoptatus pater. Lex autem filios etiam mortuis ad-¹, jubens ut fratris defuncto semen ex eadem uxorem, et fratri defuncto semen ex eadem et (Deut. xxx, 5, 6) : quæ profecto de duobus ominus patribus expeditior ibi redditur ratio. autem fratres fuerunt in quibus hoc contigit ut defuncti qui vocabatur Heli, duceret alter uxor est Jacob, a quo Matthæus narrat genitum esse ; sed uterino fratri suo eum genuit, cujus uxor dicit fuisse Joseph, non utique genitum, sed adoptivum. Hoc in eorum litteris invenimus, qui recenti memoria post ascensionem Domini hac re scripserunt. Nam etiam nomen ejus mulieris quæ peperit Jacob patrem Joseph de marito Mathan, qui fuit pater Jacob, avus Jocondum Matthæum ; et de marito posteriore peperit Heli, cujus erat adoptivus Joseph, non Africanus. Quod quidem, cum Fausto respondendum legeram ; sed tamen per adoptionem contingere ut unus homo duos haberet patres non poteram.

duodecimo et tertio decimo, de filio Noe sequi est appellatus Cham, ita disputatum est, non in filio suo Chanaan, sicut Scriptura dicit, sed in seipso fuerit a patre maledictus (Lib. 23 ; et lib. 13, c. 10). In quarto decimo de una talia dicta sunt, tanquam sentiant, et ideo vanos adoratores suos (Cap. 12) : quamvis si accipi possint ab animali ad inanimale transgendo locutionis qui vocatur græcè metaphora ; in mari scriptum est quod fremat in utero matris ens progredi (Job. 38, 8, sec. LXX), cum utique voluntatem. In undetrigesimo, Absit, inquit sit in membris sanctorum etiam genitalibus urpitudine. Dicuntur quidem inhonesta, quia non habent speciem decoris, quam membra quæ in promissa sunt (Cap. 4) : sed probabilior in aliis scriptis nostris reddita ratio est, cur ea dixerit apostolus inhonesta (I Cor. xii, 23), propter scilicet in membris repugnantem legi mentis ii, 23), quæ de peccato accidit, non de prima institutione naturæ. Hoc opus sic incipit : *Faudam fuit.*

CAPUT VIII.

Contra Felicem manichæum, libri duo.

Manichæum quemdam nomine Felicem, præpopulo, in ecclesia biduo disputavi. Hipponem venerat, eundem seminaturus errorem ; unus tamen ex doctoribus eorum, quamvis ineruditus sed litteris, sed tamen versutior Fortunato. Inter ecclesiastica, sed inter meos libros commisit. Duo ergo libri sunt, in quorum secundo discussa est de libero voluntatis arbitrio, sive ad ma-

lum operandum, sive ad bonum : sed de gratia qua vere liberi fiunt, de quibus scriptum est, *Si vos Filii liberaverit, tunc vere liberi eritis* (Joan. viii, 36), diligentius disputare, quoniam talis erat cum quo agebamus, nulla sumus necessitate compulsi. Hoc opus sic incipit : *Honorio Augusto sextum consule, septimo idus decembris.*

CAPUT IX.

De Natura Boni, liber unus.

Liber de Natura Boni adversus Manichæos est, ubi ostenditur naturam incommutabilem Deum esse ac summum bonum, atque ab illo esse cæteras naturas sive spirituales sive corporales, atque omnes in quantum naturæ sunt, bonas esse ; et quid vel unde sit malum, et quanta mala Manichæi ponant in natura boni et quanta bona in natura mali, quas naturas finxit error ipsorum. Hic liber sic incipit : *Summum bonum, quo superius non est, Deus est.*

CAPUT X.

Contra Secundinum manichæum, liber unus.

Secundinus quidam, non ex eis quos Manichæi electos, sed ex eis quos auditores vocant, quem ne facie quidem noveram, scripsit ad me velut amicus, honorifice objurgans quod oppugnarem litteris illam hæresim, et admonens ne facerem, atque ad eam potius sectandam exhortans, cum ejus defensione, et fidei catholicæ reprehensione. Huic respondi ; sed quia in ejusdem opusculi capite non posui quis cui scriberet, non in epistolis meis, sed in libris habetur. Illic ab exordio conscripta est etiam ejus epistola. Hujus autem voluminis mei titulus est, *Contra Secundinum manichæum* : quod, mea sententia, omnibus quæ adversus illam pestem scribere potui, facile præpono. Hic liber sic incipit : *Tua in me benevolentia.*

CAPUT XI.

Contra Hilarum, liber unus. — [Non exstat.]

Inter hæc Hilarus¹ quidam vir tribunicius, laicus catholicus, nescio unde adversus Dei ministros, ut fieri assolet, irritatus, morem qui tunc esse apud Carthaginem cœperat ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro, sive ante oblationem, sive cum distribuere populo quod fuisset oblatum, maledica reprehensione, ubicumque poterat, lacerabat, asserens fieri non oportere. Huic respondi, jubentibus fratribus et vocatur liber ipse, *Contra Hilarum*. Hic liber sic incipit : *Qui dicunt mentionem Veteris Testamenti.*

CAPUT XII.

Quæstiones Evangeliorum, libri duo.

Sunt quædam expositiones quorundam locorum ex Evangelio secundum Matthæum, et aliæ similiter secundum Lucam ; in unum librum illæ, in alterum istæ redactæ sunt. Titulus operis hujus est : *Quæstiones Evangeliorum*. Sed quare illa sola de supradictis evangelicis Libris exposita fuerint, quæ his libris meis continentur, et quæ ista sint, prologus meus, adjunctis atque annumeratis eisdem quæstionibus, ita ut

¹ In Edd. scribitur, *Hilarius*, et *Hilarium*. In Mss. vero, *Hilarus*, et *Hilarum*, ut imprimi curavimus.

mortuos adoplabat. Verius Mss., mortuis.

quisque legere quod voluerit, numeros secutus inveniat, satis indicat. In primo ergo libro (*Quæst.* 27), in eo quod positum est, *Dominum scorsum duobus discipulis suam retulisse passionem* (*Matth.* xx, 17), mendositas codicis nos fefellit: nam *duodecim* scriptum est; non, *duobus*. In secundo libro volens exponere quomodo duos patres potuerit habere Joseph, cujus conjux dicta est virgo Maria; illud quod perhibetur fratrem duxisse defuncti fratris uxorem, ut ei semen secundum legem suscicaret (*Deut.* xxv, 5), ideo dixi *esse infirmum, quoniam qui nasceretur, nomen defuncti Lex cum jubebat accipere* (*Quæst.* 5): non est verum. Nomen enim defuncti quod dictum est, ad hoc Lex valere præcepit, ut ejus filius diceretur; non ut hoc quod ille vocaretur (a). Hoc opus sic incipit: *Hoc opus non ita scriptum est.*

CAPUT XIII.

Annotationes in Job, liber unus.

Liber cujus est titulus, Annotationes in Job, utrum meus habendus sit, an potius eorum qui eas, sicut potuerunt vel voluerunt, redegerunt in unum corpus descriptas de frontibus codicis, non facile dixerim. Suae enim paucissimis intelligentibus sunt, qui tamen necesse est offendantur multa non intelligentes; quia nec ipsa verba quæ exponuntur, ita descripta sunt in multis locis, ut appareat quid exponatur. Deinde brevitate sententiarum tanta secuta est obscuritas, ut eam lector vix ferre possit, quem necesse est plurima non intellecta transire. Postremo tam mendosum comperi opus ipsum in codicibus nostris ut emendare non possem, nec editum a me dici vellem, nisi quia scio fratres id habere, quorum studio non potuit denegari. Hic liber sic incipit: *Et opera magna crant ei super terram.*

CAPUT XIV.

De Catechizandis rudibus, liber unus.

Est etiam liber noster de Catechizandis rudibus hoc ipso titulo prænotatus. In quo libro ubi dixi: *Nec angelus qui cum spiritibus aliis satellitibus suis superbiendo deseruit obedientiam Dei, et diabolus factus est, aliquid nocuit Deo, sed sibi: novit enim Deus ordinare deserentes se animas* (*Cap.* 18, n. 30); convenientius diceretur, *Se spiritus, quoniam de Angelis agebatur.* Hic liber sic incipit: *Petisti a me, frater Deogratias.*

CAPUT XV.

De Trinitate, libri quindecim.

1. Libros de Trinitate, quæ Deus est, quindecim scripsi per aliquot annos. Sed cum eorum duodecimum nondum perfecissem, et eos diutius tenerem quam possent sustinere qui vehementer illos habere cupiebant, subtracti sunt mihi minus emendati quam deberent ac possent, quando eos edere voluissem. Quod posteaquam comperi, quia et alia eorum apud

(a) « Nam cum Booz duxisset Ruth ut semen excitaret pro pinquo suo, qui de illa natus est, ex nomine quidem defuncti constitutus est, quia filius ejus est dictus; atque ita factum est ut nomen defuncti non deleteretur ex Israel: non tamen ejus nomine appellatus est. » Plura in hanc rem S. August., lib. 5 Quæst. super Deuter., quæst. 46.

nos exemplaria remanserant, statueram eos jam ipse non edere, sed sic habere ut in alio aliquo opusculo meo quid mihi de his evenerit dicerem: urgentibus tamen fratribus, quibus resistere non valui, emendavi eos quantum emendandos putavi, et complevi, et edidi adjungens eis a capite epistolam, quam scripsi ad venerabilem Aurelium episcopum Carthaginensis Ecclesiæ; quo tanquam prologo exposui et quid accidisset, et quid facere mea cogitatione voluissem, et quid fratrum charitate compellente fecissem.

2. In quorum libro undecimo cum de corpore visibili agerem, dixi, *Quocirca id amare, alienari est* (*Cap.* 5, n. 9). Quod secundum eum amorem dictum est, quo aliquid sic amatur, ut eo fruendo existimet beatum se esse qui hoc amat. Nam non est alienari, in laudem Creatoris amare speciem corporalem, ut ipso creatore fruens quisque vere beatus sit. Itemque in eodem, ubi dixi, *Nec avem quadrupedem memini, quia non vidi; sed phantasiam talem facillime intueor, dum alicui formæ volatili, qualem vidi, adjungo alios duos pedes, quales itidem vidi* (*Cap.* 10, n. 17), hæc dicens non potui recolere volatilia quadrupedia quæ Lex commemorat (*Levit.* xi, 20). Neque enim computat in pedibus duo posteriora crura quibus locustæ saliunt, quas dicit mundas, et ideo discernit ab immundis talibus volatilibus, quæ non saliunt illis crucibus, sicut sunt scarabæi. Omnia quippe hujusmodi volatilia quadrupedia vocantur in Lege.

3. In duodecimo (*Cap.* x, n. 15), velut expositio verborum Apostoli, ubi ait, *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est, non mihi satisfacit; nec sic puto intelligendum quod dictum est, Qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat* (*I Cor.* vi, 18), tanquam ille hoc faciat, qui propter adipiscenda ea quæ per corpus sentiuntur, ut in his finem boni sui ponat, aliquid agit. Hoc enim longe plura peccata complectitur, quam illa fornicatio quæ concubitu perpetratur illicito, de qua locutum, cum hoc dicere, Apostolum apparet. Hoc opus, excepta epistola quæ post modum ad ejus caput adjuncta est, sic incipit: *Lecturus hæc quæ de Trinitate disserimus.*

CAPUT XVI.

De Consensu Evangelistarum, libri quatuor.

Per eosdem annos quibus paulatim libros de Trinitate dictabam, scripsi et alios labore continuo, interponens eos illorum temporibus, in quibus sunt libri quatuor de Consensu Evangelistarum, propter eos qui tanquam dissentientibus calumniantur: quorum primus liber adversus illos conscriptus est, qui tanquam maxime sapientem Christum vel honorant vel honorare se fingunt; et ideo nolunt Evangelio credere; quia non ab ipso illa conscripta sunt, sed ab ejus discipulis, quos existimant ei divinitatem, qua crederetur Deus, errore tribuisse. In quo libro quod dixi, *Ex Abraham capisse gentem Hebræorum* (*Cap.* 14, n. 21); est quidem et hoc credibile, ut Hebræi, velut Abrahamæi, dicti esse videantur: sed ex illo verius intelliguntur appellati, qui vocabatur Heber, tanquam

(a), de qua re in libro sexto decimo de Civili, satis disserui (Cap. 11). In secundo, cum de duobus patribus Joseph, ab altero dixi geab altero adoptatum (Cap. 3, n. 5). Sed dixi fuit, alteri adoptatum. Defuncto enim, quod redendum est, secundum Legem fuerat adoptionem qui eum genuit, ejus matrem, fratris i conjugem duxerat. Item ubi dixi, *Lucas vero per David per Natham ascendit, per quem prodeus peccatum illius expiavit* (Cap. 4, n. 12); us nominis prophetam, dicere debui, ne pu idem fuisse homo, cum alter fuerit, quamvis hoc vocaretur. Hoc opus sic incipit: *Inter livinas auctoritates.*

CAPUT XVII.

Contra Epistolam Parmeniani, libri tres.

ibus libris contra Epistolam Parmeniani Domini Carthaginensis episcopi successorisque quæstio magna versatur et solvitur: utrum in et eorundem communione Sacramentorum contaminent bonos, et quemadmodum non contat disputatur, propter Ecclesiam toto orbe n, cui calumniando schisma fecerunt. In quoro tertio, cum dissereretur quomodo sit accim quod ait Apostolus, *Auferite malum ex vobis* (Cor. v, 13); illud quod dixi, *Ut ex seipso quis erant malum* (Cap. 1, n. 2), non sic esse intelligi, sed sic potius ut homo malus auferatur ex bus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinatis græca lingua indicat, ubi sine ambiguiturum est, ut intelligatur, Hunc malum (b), oc malum, quamvis et secundum istum intel responderim Parmeniano. Hoc opus sic incipit: *videm alias adversus Donatistas.*

CAPUT XVIII.

De Baptismo, libri septem.

ra Donatistas, auctoritate beatissimi episcopi yris Cypriani se defendere molientes, septem le Baptismo scripsi; in quibus docui nihil sic ad refellendos Donatistas, et ad eorum prorsus udenda, ne adversus Catholicam suum schisma ant, quomodo litteras factumque Cypriani. Ubi autem in his libris commemoravi (Lib. 1, ib. 3, c. 18; et lib. 4, cc. 3, 4), *Ecclesiam non maculam aut rugam* (Eph. v, 27); non sic odum est quasi jam sit, sed quæ præparatur ut ando apparebit etiam gloriosa. Nunc enim proasdam ignorantias et infirmitates membrorum i, *ne adversus catholicam Ecclesiam.* At a Mes. abest lesiam. Nimirum *Catholicam* ex adjectivo substantomen fecit frequenti usu, eoque Ecclesiam toto orbe commendare amabat Augustinus. ictoribus tamen haud ignobilibus, et maxime græcis ertia quædam opinio: ideo nempe dictos *Hebræos* (nat *Transitores*), quia patriarcha Abraham transito e venerat e Chaldeorum regione in Palæstinam; ob causam ipsi Abraham, Gen. xiv, 13, fuisse addignomen Hebræo; id est juxta LXX Interpretes vocauo more vertentes, *Peraté*, Transitori, seu Transicuti ferebat codex S. Augustini, qui et ipse, quæst. n. Transfluvialem Abraham ex ea regione unde vepellatum putat. *ton ponéron.*

suorum, habet unde quotidie tota dicat: *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. vi, 12). In quarto libro cum dicerem *vicem Baptismi posse habere passionem* (Cap. 22, n. 29,) non satis idoneum posui illius latronis exemplum, qui utrum non fuerit baptizatus, incertum est. In libro septimo, de vasis aureis et argenteis in domo magna constitutis (Cap. 51, n. 99), sensum Cypriani secutus sum, qui hæc accepit in bonis; in malis autem lignea et fictilia (Cypr. Epist. 51, ad Maximum, etc.): ad illa referens quod dictum est, *Alia quidem in honorem; ad hæc autem quod dictum est, Alia vero in contumeliam* (II Tim. ii, 20). Sed magis approbo quod apud Tychonium postea reperi vel adverti, in utriusque intelligendum quædam in honorem, non sola scilicet aurea et argentea; et rursus in utrisque quædam in contumeliam, non utique sola lignea et fictilia. Hoc opus sic incipit: *In eis libris quos adversus Epistolam Parmeniani.*

CAPUT XIX.

Contra quod attulit Centurius a Donatistis, liber unus.

— [Non exstat.]

Cum adversus partem Donati multa crebris disputationibus ageremus, attulit ad Ecclesiam quidam laicus tunc eorum nonnulla contra nos dictata vel scripta in paucis velut testimoniis, quæ suæ causæ suffragari putant: his brevissime respondi. Hujus libelli titulus est: *Contra quod attulit Centurius a Donatistis.* Et incipit sic: *Dicis eo quod scriptum est a Salomone: « Ab aqua aliena abstine te. »*

CAPUT XX.

Ad inquisitiones Januarii, libri duo.

Libri duo, quorum est titulus, *Ad Inquisitiones Januarii*, multa de Sacramentis continent disputata, sive quæ universaliter, sive quæ partiliter, id est non peræque in omnibus locis observat Ecclesia: nec tamen commemorari omnia potuerunt; sed satis ad inquisita responsum est. Quorum librorum prior, epistola est; habet quippe in capite, quis, ad quem scribat: sed ideo inter libros annumeratur hoc opus, quoniam sequens qui nomina nostra non habet, multo est prolixior, et in eo multo plura tractantur. In primo igitur quod de manna dixi, *Quia unicuique secundum propriam voluntatem in ore sapiebat* (Cap. 3, n. 4), non mihi occurrit unde possit probari, nisi ex libro Sapientiæ (Sap. xvi, 20), quem Judæi non recipiunt in auctoritatem canonicam; quod tamen fidelibus potuit provenire, non illis adversus Deum murmuratoribus, qui profecto alias escas non desiderarent, si hoc eis saperet manna quod vellent. Hoc opus sic incipit: *Ad ea quæ me interrogasti.*

CAPUT XXI.

De Opere Monachorum, liber unus.

Ut de Opere Monachorum librum scriberem, illa necessitas compulit, quod cum apud Carthaginem monasteria esse cœpissent, alii se suis manibus transigebant, obtemperantes Apostolo; alii vero ita ex oblationibus religiosorum vivere volebant, ut nihil operantes unde necessaria vel haberent vel supplerent, se potius implere præceptum evangelicum existima-

rent atque jactarent, ubi Dominus ait : *Respicite volatilia cæli et lilia agri* (Matth. vi, 26). Unde etiam inter laicos inferioris propositi, sed tamen studio ferventes, existere cœperant tumultuosa certamina, quibus Ecclesia turbaretur, aliis hoc, aliis aliud defendentibus. Huc accedebat quod criniti erant quidam eorum, qui operandum non esse dicebant. Unde contentiones, hinc reprehendentium, inde quasi purgantium¹, pro partium studiis augebantur. Propter hæc venerabilis senex Aurelius, Ecclesiæ ipsius civitatis episcopus, ut hinc aliquid scriberem jussit; et feci. Hic liber sic incipit : *Jussioni tuæ, sancte frater Aureli.*

CAPUT XXII.

De Bono Conjugali, liber unus.

1. Joviniani hæresis sacrarum virginum meritum æquando pudicitie conjugali tantum valuit in urbe Roma, ut nonnullas etiam sanctimoniales de quarum pudicitia suspicio nulla præcesserat, dejecisse in nuptias diceretur, hoc maxime argumento cum eas urgeret dicens : Tu ergo melior quam Sara, melior quam Susanna, sive Anna? et cæteras commemorando testimonio sanctæ Scripturæ commendatissimas feminas, quibus se illæ meliores, vel etiam pares cogitare non possent. Hoc modo etiam virorum sanctorum sanctum cælibatum, commemoratione patrum conjugatorum et comparatione, frangebatur. Huic monstro sancta Ecclesia quæ ibi est, fidelissime ac fortissime restitit. Remanserant autem istæ disputationes ejus in quorundam sermunculis ac susurris, quas palam suadere nullus audebat. Sed etiam occulte venenis repentibus, facultate quam donabat Dominus, occurrendum fuit : maxime quoniam jactabatur Joviniano responderi non potuisse cum laude², sed cum vituperatione nuptiarum. Propter hoc librum edidi, cujus inscriptio est, de Bono Conjugali. Ubi de propagatione filiorum prius quam homines mortem peccando mererentur, quoniam concubitus mortalium corporum res videtur, quæstio magna dilata est : sed in aliis postea litteris nostris, satis quantum arbitror, explicatur.

2. Dixi etiam quodam loco : *Quod enim est cibus ad salutem hominis, hoc est concubitus ad salutem generis; et utrumque non est sine delectatione carnali, quæ tamen modificata, et temperantia refrenante in usum naturalem redacta, libido esse non potest* (Cap. 16, n. 18). Quod ideo dictum est, quoniam libido non est bonus et rectus usus libidinis³. Sicut enim malum est male uti bonis, ita bonum est bene uti malis : de qua

¹ Edd. habent, *pugnantium*. Sed melius aliquot e Mss. *purgantium*, id est reprehensionis causam a Monachis depellentium.

² Mss., *non posse*. At Edd., *non potuisse cum laude*.

³ Subtracta hinc voce, *libidinis*, haud satis erat in Edd. perspicuum quo spectet locus retractatus. Eo vero spectat, ut ne a carnali complexu, quamvis moderatus sit et in usum naturalem redactus, abesse unquam libido omnis existimetur. Enimvero quam originalis vitii causam esse identidem S. Augustinus inculcat, « ipse ille licitus honestusque concubitus non potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit » quod rationis est, non libidinis : » ex lib. 1 de Nuptiis et Concupiscentia, cap. 24. Huc itaque ex Mss. antiquiorum fide revocavimus vocem *libidinis*; ad quam septem Mss. adjiciunt *naturalis*. Nec male : inest enim libido ab origine et conditione nascendi.

re alias, maxime contra novos hæreticos Pelagianos, diligentius disputavi. De Abraham quod dixi, *Ex hac obedientia pater ille Abraham, qui sine uxore non fuit, esse sine unico filio et a se occiso paratus fuit* (Cap. 23, n. 31), non satis approbo. Magis enim filium, si esset occisus, resuscitatione sibi mox fuisse reddendum, credidisse credendus est, sicut in Epistola legitur quæ est ad Hebræos (Hebr. xi, 19). Hic liber sic incipit : *Quoniam unusquisque homo, humani generis pars est.*

CAPUT XXIII.

De Sancta Virginitate, liber unus.

Posteaquam scripsi de Bono Conjugali, expectabatur ut scriberem de Sancta Virginitate, nec distuli : atque id Dei munus, et quam magnum, et quanta humilitate custodiendum esset, uno, sicut potui, volumine ostendi. Hic liber sic incipit : *Librum de Bono Conjugali nuper edidimus.*

CAPUT XXIV.

De Genesi ad litteram, libri duodecim.

1. Per idem tempus de Genesi libros duodecim scripsi ab exordio, donec de paradiso dimissus est Adam et flammea rhomphæa posita est custodire viam ligni vitæ. Cum autem ad hoc usque undecim libri peracti essent, duodecimum addidi, in quo diligentius de paradiso disputatum est. Titulus eorum librorum inscribitur, de Genesi ad litteram : id est, non secundum allegoricas significationes, sed secundum rerum gestarum proprietatem. In quo opere plura quæsitæ quam inventa sunt : et eorum quæ inventa sunt, pauciora firmata; cætera vero ita posita, velut adhuc requirenda sint. Hos sane libros posterius cœpi, sed prius terminavi quam de Trinitate : ideo eos nunc ordine, quo cœpi recolui.

2. In quinto libro (Cap. 19, n. 38), et ubicumque in eis libris posui, *De semine cui repromissum est, quod dispositum sit per Angelos in manu mediatoris* (Galat. iii, 19); non sic habet Apostolus, sicut veriores codices post inspexi, maxime græcos. De Lege enim dictum est, quod tanquam de semine dictum multi latini codices habent per interpretantis errorem. In sexto libro quod dixi, *Adam imaginem Dei, secundum quam factus est, perdidisse peccato* (Cap. 27, n. 28), non sic accipiendum est, tanquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet. In duodecimo de inferis (Cap. 33, n. 62), magis mihi videor docere debuisse, quod sub terris sint, quam rationem reddere cur sub terris esse credantur, sive dicantur, quasi non ita sit. Hoc opus sic incipit : *Omnes divina Scriptura bipartita est.*

CAPUT XXV.

Contra Litteras Petiliani, libri tres.

Antequam finirem libros de Trinitate, et libros de Genesi ad litteram, irrumpit causa respondendi Litteris Petiliani donatistæ, quas adversus Catholicam scripsit quam differre non potui. Et scripsi in hanc rem tria volumina, quorum primo primæ parti Epistolæ ipsius, quam scripsit ad suos, quia non tota in nostras manus venerat, sed prior parva pars ejus, quanta potui celeritate et veritate respondi. Etiam ipsa Epistola est

sed ideo inter libros habetur quia ceteri dem causa libri sunt. Postea quippe inveniri, eique tanta diligentia respondi, quanta anichæo; verba scilicet ejus sub ipsius nominis ponens particulatim, et sub meo per sinuersionem meam. Sed prius quod scripseram, totam reperiremus, pervenit ad Petilianum: respondere conatus est, in me potius dicens eum libuit¹; in causa vero omnino deficientis: non posset collatis utriusque nostrum scriptis adverti, tamen propter tardiores hoc ipse modo demonstrare curavi; sic est additus eidem veri liber tertius. Hoc opus in primo libro sic vocasti nos sæpe voluisse. In secundo autem sic: *Utriusque Epistolæ Petiliani*. In tertio autem sic: *Cæciliane, litteras tuas*.

CAPUT XXVII.

Cresconium grammaticum partis Donati, libri quatuor.

Grammaticus etiam quidam donatista Cresconius, misisset epistolam meam, qua primas partes, manus nostras tunc venerant Epistolæ Petiliani argui, putavit mihi esse respondendum, et me scripsit ad me. Cui operi ejus libris quatuor respondi, ita sane ut tribus peragerem quod unisponsio flagitabat. Sed cum viderem de sola nensium causa, quos suos schismaticos dant², et eorum aliquos rursus in suis honore ceperunt, Baptismumque ab eis extra suam ionem datum non repetiverunt, responderi cuncta quæ scripsit; etiam quartum librum in quo id ipsum, quantum potui, diligenter identer ostendi. Hos autem quatuor libros scripsi, jam contra Donatistas leges dederat imperator. Hoc opus sic incipit: *Quando ad me, mea scripta pervenire possent ignorans.*

CAPUT XXVII.

Admonitio et Testimoniorum contra Donatistas, liber unus. — [Non exstat]

hæc, ut ad Donatistas pervenirent contra errorem et pro catholica veritate necessaria curavi, sive de ecclesiasticis, sive de pu- istis, sive de Scripturis canonicis. Et primo ad lem promissa direxi, ut ipsi ea, si fieri posset, rent. Quæ cum venissent in eorum quorum- nus, nescio quis exstitit qui suo nomine tacito hæc scriberet, ita se confitens donatistam, tan- ce vocaretur. Cui ego respondens, alium librum Illa vero documenta quæ promiseram, eidem quo eadem promiseram junxi, et ex utroque esse volui; eumque sic edidi, ut in parietibus, quæ Donatistarum fuerat, prius propositus er, cujus titulus est: *Probationum et Testimo- habent, ei libuit* Mss. *eum libuit*: quem loquendi Augustino receptum non insuper habendum esse . Nam eo minus perspecto accidit, ut sermo S. Au- le B. Joan. Decollat, in breviariis corrupte sic edere- am tamen non sic habebat; pro, « non sic libebat riret. »
., quod... damnaverunt. Reposuimus ex Mss. quos; enim ad Maximianenses antea nominatos.

niorum contra Donatistas. In quo libro absolutionem Felicis Aptungensis⁴ ordinatoris Cæciliani, non hoc ordine posuimus quo postea nobis claruit, Consulibus diligenter inspectis, sed tanquam post Cæcilianum ferit absolutus, cum ante sit factum. Illud etiam quod commemorato Judæ apostoli testimonio, ubi ait: *Is sunt qui se segregant semetipsos, animales, spiritum non habentes* (Judæ 19), adjunxi etiam dicens: *De quibus et Paulus apostolus dicit: « Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei »* I Cor. II, 14); non sunt isti illis cœquandi, quos omnino ab Ecclesia schisma præcidit. Istos quippe idem apostolus Paulus parvulos dicit esse in Christo, quos nondum escam valentes capere, lacte nutrit tamen (*Id.* III, 1, 2) illi autem non in filiis parvulis, sed in mortuis et perditis computandi sunt, ut si quis eorum correctus Ecclesiæ fuerit copulatus, recte de illo dici possit: *Mortuus erat. et revixit; perierat, et inventus est* (Luc. XV, 32). Hic liber sic incipit: *Qui timetis consentire Ecclesiæ catholicæ.*

CAPUT XXVIII.

Contra Donatistam nescio quem, liber unus. —

[Non exstat]

Alterius libri quem supra commemoravi, titulum esse volui, *Contra nescio quem Donatistam*: ubi simi- liter de absolutione ordinatoris Cæciliani verus ordo temporis non est. Illud etiam quod dixi: *Ad multitudi- nem zizaniorum, ubi intelliguntur omnes hæreses*, mi- nus habet unam necessariam conjunctionem: dicen- dum enim fuit, *Ubi intelliguntur etiam omnes hæreses*; aut, *Ubi intelliguntur et omnes hæreses*. Nunc vero ita dictum est, quasi præter Ecclesiam tantum- modo sint zizania, non etiam in Ecclesia, cum ipsa sit regnum Christi, de quo collecturi sunt Angeli ejus, messis tempore, omnia scandala (*Matth.* XIII, 36-42.). Unde et Cyprianus martyr: *Etsi videntur, inquit, in Ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut charitas nostra, ut quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus* (*Cypr. Epist.* 51, *ad Maximum, etc.*). Quem sensum etiam nos alias, et maxime adversus eosdem præsentis Do- natistas, in collatione defendimus. Hic liber sic inci- pit: *Probationes rerum necessariorum quodam brevi- culo collectas promisimus.*

CAPUT XXIX.

Admonitio Donatistarum de Maximianistis, liber unus.

— [Non exstat]

Cum viderem multos legendi labore impediri a discendo quam nihil rationis atque veritatis habeat pars Donati, libellum brevissimum feci, quo eos de solis Maximianistis admonendos putavi, ut posset facilitate describendi in manus plurium pervenire, et ipsa sui brevitate facilius commendari memoriæ; cui titulum imposui: *Admonitio Donatistarum de Maxi- mianistis*. Hic liber sic incipit: *Quicumque calumniis hominum et criminationibus movemini.*

¹ In Mss. pluribus et potioribus hic, et infra, cap. 34, scri- bitur, *Aptugnensis*: quibus consentit Am. necnon infra Er. At in aliis quibusdam. *Aptugenensis*.

CAPUT XXX.

De Divinatione Dæmonum, liber unus.

Per idem tempus accidit mihi ex quadam disputatione necessitas ut de Divinatione Dæmonum libellum scriberem, cujus titulus iste ipse est. In ejus autem quodam loco ubi dixi: *Dæmones aliquando et hominum dispositiones non solum voce prolatas, verum etiam cogitatione conceptas, cum signa quædam ex animo exprimuntur in corpore, tota facilitate perdiscere* (Cap. 5, n. 9); rem dixi occultissimam audaciore asseveratione quam debui: nam pervenire ista ad notitiam dæmonum, per nonnulla etiam experimenta comperitum est. Sed utrum signa quædam dentur ex corpore cogitantium illis sensibilia, nos autem latentia, an alia vi et ea spirituali ista cognoscant, aut difficillime potest ab hominibus, aut omnino non potest inveniri. Hic liber sic incipit: *Quodam die in diebus sanctis Octavarum.*

CAPUT XXXI.

Quæstiones expositæ contra Paganos, numero sex.

Inter hæc missæ sunt mihi a Carthagine quæstiones sex, quas præposuit amicus quidam, quem cupiebam fieri christianum, ut contra Paganos solverentur, præsertim quia nonnullas earum a Porphyrio philosopho propositas dixit. Sed non eum esse arbitror Porphyrium Siculum illum cujus celeberrima est fama. Harum quæstionum disputationes in unum librum contuli, non prolixum, cujus est titulus: *Sex quæstiones contra Paganos expositæ.* Earum autem prima est de resurrectione; secunda, de tempore christianæ religionis; tertia, de sacrificiorum distinctione; quarta, de eo quod scriptum est, *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* (Matth. vii, 2); quinta, de Filio Dei secundum Salomonem; sexta, de Jona propheta. In quarum secunda quod dixi, *Salus religionis hujus, per quam solam veram salutem veraciterque promittitur, nulli unquam defuit, qui dignus fuit; et cui defuit, dignus non fuit*; non ita dixi tanquam ex meritis suis quisquam dignus fuerit; sed quemadmodum ait Apostolus: *Non ex operibus, sed ex vocante dictum esse, Major serviet minori* (Rom. ix, 12, 13): quam vocationem ad Dei propositum asserit pertinere. Unde dicit, *Non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum et gratiam* (II Tim. i, 9). Unde item dicit: *Scimus quia diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti* (Rom. viii, 28). De qua vocatione ait: *Ut dignos vos habeat vocatione sua sancta* (II Thess. i, 11). Hic liber post epistolam, quæ postmodum a capite addita est (Epist. 102, ad Deogratias), sic incipit: *Movet quosdam, et requirunt.*

CAPUT XXXII.

Expositio Epistolæ Jacobi ad duodecim tribus. —

[Non exstat.]

Inter opuscula mea reperi expositionem Epistolæ Jacobi, quam retractans adverti annotationes potius expositorum quorundam ejus locorum in librum re-

¹ Abest *sancti* ab antiquis Mss. et a græco textu Apostoli.

dactas fratrum diligentia, qui eas frontibus codicis esse noluerunt. Adjuvant ergo aliquid, nisi quod ipsam Epistolam quam legebamus quando ista dictavi, non diligenter ex græco habebamus interpretatam. Hic liber sic incipit: *Duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutem.*

CAPUT XXXIII.

De Peccatorum Meritis et Remissione, et de Baptismo Parvulorum, ad Marcellinum libri tres.

Venit etiam necessitas, quæ me cogeret adversus novam Pelagianam hæresim scribere; contra quam prius, cum opus erat, non scriptis, sed sermonibus et colloctionibus agebamus, ut quisque nostrum poterat aut debebat. Missis ergo mihi a Carthagine quæstionibus eorum quas rescribendo dissolverem¹, scripsi primum libros tres, quorum titulus est, *de Peccatorum Meritis et Remissione*: ubi maxime disputatur de baptismo parvulorum propter originale peccatum: et de gratia Dei qua justificamur, hoc est, justis effici-mur; quamvis in hac vita nemo ita servet mandata justitiæ, ut non sit ei necessarium pro suis peccatis orando dicere: *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. vi, 12). Contra quæ omnia sentientes illi novam hæresim condiderunt. In his autem libris tacenda adhuc arbitratus sum nomina eorum, sic eos facilius posse corrigi sperans: imo etiam in tertio libro, quæ est epistola, sed in libris habita propter duos quibus eam connectendam putavi, Pelagii ipsius nomen non sine aliqua laude posui (Cap. 3, n. 5); quia vita ejus a multis prædicabatur: et ejus illa redargui, quæ in suis scriptis non ex persona sua posuit, sed quid ab aliis diceretur exposuit; quæ tamen postea jam hæreticus pertinacissima animositate defendit. Cælestius vero discipulus ejus jam propter tales assertiones apud Carthaginem in episcopali judicio, ubi ego non interfui, excommunicationem meruerat. In secundo libro, quodam loco, *Hoc quisbusdam, inquam, in fine largietur, ut mortem repentina commutatione non sentiant* (Cap. 31, n. 50), servans locum diligentiori de hac re inquisitioni. Aut enim non morientur; aut de vita ista in mortem, et de morte in æternam vitam celerrima commutatione tanquam in ictu oculi transeundo, mortem non sentient. Hoc opus sic incipit: *Quamvis in mediis et magnis curarum æstibus.*

CAPUT XXXIV.

De Unico Baptismo, contra Petilianum ad Constantinum, liber unus.

Eo tempore librum de Unico Baptismo amicus quidam meus, a nescio quo donatista presbytero accepit, indicante quod Petilianus episcopus eorum Constantiensis eum scripserit. Hunc ad me ille attulit, ac vehementer ut ei responderem rogavit; et factum est. Librum autem etiam meum in quo respondi, eundem titulum habere volui, hoc est, de Unico Baptismo. In quo libro illud quod dixi: *Constantinum imperatorem Donatistis criminantibus ordinatorem Cæciliani Felicem Aptungensem non negasse accusationis locum, quamvis eos in Cæciliani fictis criminibus calumniosos fuisset*

¹ Edd. ferunt *dissolveram*. Verius Mss., *dissolverem*.

Cap. 16, n. 28), in ordine temporum postea
um, aliter inventum est. Nam prius memo-
rator causam Felicis fecit audiri a procon-
regitur absolutus; et postea ipse Cæcilianum
atoribus ejus auditum, comperit innocen-
eos expertus est in ejus criminibus calum-
i ordo temporum per consules declaratus,
ementius in ea causa calumnias Donatista-
ncit, penitusque subvertit: quod alibi osten-
: liber sic incipit: *Respondere adversa sen-*

CAPUT XXXV.

mianistis contra Donatistas, liber unus. —

[Non exstat.]

etiam librum inter cætera contra Donatistas,
ssimum sicut antea, sed grandem, multo
; in quo apparet quemadmodum eorum
Ecclesiam catholicam impium ac superbis-
orem sola funditus Maximianistarum causa
quod schisma factum est ex ipsa parte
c liber sic incipit: *Multa jam diximus, multa*
imus.

CAPUT XXXVI.

Testamenti Novi, ad Honoratum liber unus.

tempore quo contra Donatistas vehementer
ur, et contra Pelagianos exerceri jam cœ-
amicus quidam mihi misit quinque a Car-
uæstiones, et rogavit ut eas illi scribendo
a; quæ sunt: Quid sibi velit vox illa Do-
s meus, Deus meus, utquid me dereliquisti?
, 1; *Matth.* xxvii, 46.) Et quid sit quod
olus, *Ut in charitate radicati et fundati,*
s comprehendere cum omnibus sanctis, quæ
lo, et longitudo, et altitudo, et profundum
t, 17, 18). Et quæ sint quinque virgines
uæve sapientes (Matth. xxv, 1-12). Et quæ
oræ exteriores (Id. xxii, 13). Et quomodo
dum sit, Verbum caro factum est (Joan. i, 14).
a intuens supra dictam hæresim novam in-
ratæ Dei, sextam mihi proposui quæstionem
Testamenti Novi. De qua disputans, inter-
positione psalmi vigesimi primi, in cujus
ptum est quod Dominus exclamavit in cruce,
amicus in primis mihi proposuit exponen-
nia illa quinque dissolvi (*Epist.* 140, ad
a): non hoc ordine quo erant proposita;
nihil disserenti de gratia Novi Testamenti,
suis locis congruenter occurrere potuerunt.
sic incipit: *Quinque mihi proposuisti tractan-*
iones.

CAPUT XXXVII.

itu et Littera, ad Marcellinum, liber unus.

m scripseram tres libros, quorum titulus est
orum Meritis et Remissione, ubi diligenter
c etiam de baptismo parvulorum, rescripsit
isse permotum quod dixerim fieri posse ut
sine peccato, si voluntas ejus non desit, ope

adjuvante divina; quamvis nemo tam perfectæ ju-
stitiæ in hac vita vel fuerit, vel sit, vel futurus sit.
Quæsivit enim quomodo dixerim posse fieri, cujus rei
desit exemplum. Propter hanc ejus inquisitionem
scripsi librum cujus est titulus, de Spiritu et Littera,
pertractans apostolicam sententiam ubi ait: *Littera occi-*
dit, Spiritus autem vivificat (*II Cor.* III, 6). In quo libro,
quam Deus adjuvit, acriter disputavi contra inimi-
cos gratiæ Dei, qua justificatur impius. Cum autem
agerem de observationibus Judæorum, a quibusdam
escis secundum veterem legem abstinentium, dixi:
Quarundam escarum cerimonia (*Cap.* 21, n. 36), quod
nomen non est in usu Litterarum sanctarum (a): ideo
tamen mihi congruens visum est, quod a carendo ap-
pellatas ceremonias, quasi carimonias memoria tene-
bam, eo quod observantes careant his rebus a quibus
se abstinent. Quod si est origo alia hujus nominis,
quæ abhorret a vera religione, secundum hanc ego
non sum locutus, sed secundum istam quam supra
memoravi. Hic liber sic incipit: *Lectis opusculis quæ*
ad te nuper elaboravi, fili charissime Marcelline.

CAPUT XXXVIII.

De Fide et Operibus, liber unus.

Interea missa sunt mihi a quibusdam fratribus lai-
cis quidem, sed divinorum eloquiorum studiosis, scri-
pta nonnulla, quæ ita distinguerent a bonis operibus
christianam fidem, ut sine hac non posse, sine illis
autem posse perveniri suaderetur ad æternam vitam.
Quibus respondens librum scripsi, cujus nomen est,
de Fide et Operibus. In quo disputavi non solum
quemadmodum vivere debeant gratia Christi¹ regene-
rati, verum etiam quales ad lavacrum regenerationis
admitti. Hic liber sic incipit: *Quibusdam videtur.*

CAPUT XXXIX.

Breviculus Collationis cum Donatistis, libri tres.

Posteaquam facta est cum Donatistis nostra collatio,
breviter commemoravi quæ gesta sint, litterisque
comprehendi secundum tres dies quibus cum eis con-
tulimus: idque opus utile existimavi, quo quisque
commonitus, vel sciat sine labore quid actum sit, vel
consultis numeris, quos rebus singulis annotavi, legat
in eisdem Gestis ad locum quodcumque voluerit;
quoniam fatigant illa nimia prolixitate lectorem.
Hujus autem operis titulus est, Breviculus Colla-
tionis. Hoc opus sic incipit: *Cum catholici episcopi*
et partis Donati.

CAPUT XL.

Post Collationem contra Donatistas, liber unus.

Librum etiam scripsi grandem, satis, quantum
existimo, diligenter ad ipsos Donatistas, post colla-
tionem quam cum episcopis eorum habuimus, ne ab
eis seducerentur ulterius. Ubi respondi etiam quibus-

¹ Ita Mss. hic, et infra cap. 47; quibus locis editi habent,
gratia Dei.

(a) Certe istud nomen quæsitum diligenter in versione LXX
nusquam nobis occurrit; sed quibus locis vulgata habet *cæ-*
remonias, in illa reperimus *ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ*, *justificationes*; vel,
ΠΡΟΣΤΑΓΜΑΤΑ, *præcepta*; vel *ΦΥΛΑΚΑΣ*, *custodias*; vel *ΛΑ-*
ΤΡΕΙΑΝ, *servitutem*; *ΝΟΜΟΝ*, etc.

dam vanitatibus eorum, quæ ad nos pervenire potuerunt, quas victi, ubi poterant et quomodo poterant, jactabant: præter illa quæ dixi de Gestis collationis, unde quid actum sit breviter nosceretur. Multo autem brevius id egi in quadam ad eosdem rursus epistola. Sed quia in concilio Numidiæ omnibus qui ibi eramus hoc fieri placuit, non est in epistolis meis (a). Sic quippe incipit: *Sylvanus senex, Valentinus, Innocentius, Maximinus, Optatus, Augustinus, Donatus, et cæteri episcopi de concilio Zertensi¹ ad Donatistas.* Hic liber sic incipit: *Quid adhuc Donatistæ seducimini?*

CAPUT XLI.

De Videndo Deo, liber unus.

De Videndo Deo scripsi librum (*Epist. 147, ad Paulinam*), ubi de spiritali corpore quod erit in resurrectione sanctorum inquisitionem diligentiorum distuli, utrum vel quomodo Deus, qui spiritus est, etiam per corpus tale videatur; sed eam postea quæstionem sane difficillimam in novissimo, id est in vigesimo et secundo libro de Civitate Dei (*Cap. 29, n. 1, sqq.*), satis, quantum arbitror, explicavi. Inveni etiam in quodam nostro codice, in quo et iste liber est, quoddam commonitorium a me factum de hac re ad episcopum Siccensem Fortunatianum; quod in opusculorum meorum indiculo nec inter libros, nec inter epistolas est notatum (b). Hic liber sic incipit: *Memor debiti illud autem: Sicut præsens rogavi.*

CAPUT XLII.

De Natura et Gratia liber unus.

Venit etiam tunc in manus meas quidam Pelagii liber, ubi hominis naturam contra Dei gratiam qua justificatur impius, et qua christiani sumus, quanta potuit argumentatione defendit. Librum ergo quo huic respondi defendens, gratiam non contra naturam, sed per quam natura liberatur et regitur, de Natura et Gratia nuncupavi. In quo verba quædam quæ velut Xysti Romani episcopi et martyris Pelagius posuit, ita defendi tanquam revera ejusdem Xysti essent; id enim putaveram: sed postea legi Sexti philosophi esse, non Xysti christiani (c). Hic liber sic incipit: *Librum quem misistis.*

CAPUT XLIII.

De Civitate Dei, libri viginti duo.

1. Interea Roma Gothorum irruptione, agentium sub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis eversa

¹ Lov., *Cirtensi*. Nonnulli vero Mss., *Zersensi*, aut, *Teriensi*. Bodleianus Ms. et Colleg. Merton, Mss. duo, *Zirtensi*. Alius Bodl., *Helensi*. At Am. et Er. cum Mss. tredecim ferunt, *Zertensi*. Hanc lectionem confirmant Mss. quibus liber iste integer continetur.

(a) Inter eas nunc est ordine 141.

(b) Nunc inter Epist. reperitur ordine 148, tom. 2, p. 739.

(c) Verba illa Sexti philosophi esse legit forte Augustinus apud Hieron. qui Epist. ad Ctesiphontem, et in Jerem. c. 22, et in Ezech. c. 18, erroris causam in Rufinum refert. Eum enim cum Sexti sententias e græco in latinum vertisset, sub nomine S. Xysti martyris urbis Romæ episcopi edidisse criminatur. Hinc porro lectitari passim a piis viris et in modum *annuli*, quem earum collectioni titulum fecerat Rufinus, in manu gestari semper, adeoque familiariter haberi contigit, ut inde sententiam. S. P. Benedictus in regulæ suæ capite 7. protulerit in hæc verba: « Sicut scriptum est, Sapiens verbis innotescit paucis. »

est; cujus eversionem deorum falsorum multorumque cultores, quos usitato nomine Paganos vocamus, in christianam religionem referre conantes, solito acerbius et amarius Deum verum blasphemare cœperunt. Unde ego exardescens zelo domus Dei, adversus eorum blasphemias vel errores libros de Civitate Dei scribere institui. Quod opus per aliquot annos me tenuit, eo quod alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret, et me prius ad solvendum occupabant. Hoc autem de Civitate Dei grande opus tandem viginti duobus libris est terminatum. Quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari volunt, ut ad hoc multorum deorum cultum quos Pagani colere consueverunt, necessarium esse arbitrentur; et quia prohibetur, mala ista exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque adversus eos loquuntur, qui fatentur hæc mala nec defuisse unquam, nec defutura mortalibus, et ea nunc magna, nunc parva, locis, temporibus, personisque variari: sed deorum multorum cultum, quo eis sacrificatur, propter vitam post mortem futuram esse utilem disputant. His ergo decem libris duæ istæ vanæ opiniones christianæ religioni adversariæ refelluntur.

2. Sed ne quisquam nos aliena tantum redarguisse, non autem nostra asseruisse reprehenderet; id agit pars altera operis hujus, quæ libris duodecim continetur. Quanquam ubi opus est, et in prioribus decem quæ nostra sunt asseramus, et in duodecim posterioribus redarguamus adversa. Duodecim ergo librorum sequentium primi quatuor continent exortum duarum civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi. Secundi quatuor, excursus earum sive procursum. Tertii vero, qui et postremi, debitos fines. Ita omnes viginti et duo libri cum sint de utraque civitate conscripti, titulum tamen a meliore acceperunt, ut de Civitate Dei potius vocarentur. In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahamæ sacrificio, flammam cœlitus factam inter divisas victimas cucurrisse (*Cap. 8*); quoniam hoc illi in visione monstratum est. In septimo decimo libro, quod dictum est de Samuele, *Non erat de filiis Aaron* (*Cap. 5, n. 2*); dicendum potius fuit, *Non erat filius sacerdotis*. Filios quippe sacerdotum defunctis sacerdotibus succedere magis legitimi moris fuit: nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis (a); sed sacerdos non fuit, nec ita in filiis ut eum ipse genuerit Aaron, sed sicut omnes illius populi dicuntur filii Israel. Hoc opus sic incipit: *Gloriosissimam civitatem Dei.*

CAPUT XLIV.

Ad Orosium, contra Priscillianistas et Origenistas, liber unus.

Inter hæc Orosii cujusdam Hispani presbyteri consultationi de Priscillianistis, et de quibusdam Origenis sensibus quos catholica fides improbat, quanta potui brevitate ac perspicuitate respondi: cujus opusculi titulus est ad Orosium, contra Priscillianistas et Ori-

(a) Imo Samuel in filiis Core æmuli Aaron reperitur I Paralip. 6. Incidit ergo in vitiosum codicem, aut certe ab aliquo alio deceptus fuit S. Augustinus.

is. Et ipsa enim consultatio responsioni meæ a adjuncta est. Hic liber sic incipit : *Respondere merenti, dilectissime fili Orosi.*

CAPUT XLV.

onymum presbyterum libri duo; unus de Origine Animæ, et alius de Sententia Jacobi.

nisi etiam duos libros (Epist. 166, 167) ad ymum presbyterum sedentem in Bethlehem : le Origine Animæ hominis : alterum de Sententia apostoli, ubi ait, *Quicumque totam legem servaverit, et non offendat autem in uno, factus est omnium reus* (Matth. 23, 10); de utroque consulens eum. Sed in ore quæstionem quam proposui ipse non solvi; eriore autem quid mihi de illa solvenda videre non tacui : sed utrum hoc approbaret etiam consului. Rescripsit autem laudans eandem sententiam meam; sibi tamen ad respondendum non esse respondit. Ego vero quousque esset ore, hos libros edere nolui, ne forte respondendo, et cum ipsa responsione ejus potius tur. Illo autem defuncto ad hoc edidi priorem, egit admoneatur aut non quærere omnino quæletur anima nascentibus, aut certe de re obscuram solutionem quæstionis hujus admittere, contraria non sit apertissimis rebus, quas de origine peccato fides catholica novit in parvulis, nisi ventur in Christo, sine dubitatione damnandis : priorem vero, ad hoc ut quæstionis de qua ibi etiam quæ nobis visa est solutio ipsa noscatur opus sic incipit : *Deum nostrum qui nos*

CAPUT XLVI.

meritum Donatistarum episcopum, post collationem, liber unus. — [Non exstat.]

meritum Donatistarum, episcopum, qui in colloquio nostra quam cum illis habuimus, eorum auxilium agere videbatur, aliquando post eandem collationem scripsi librum satis utilem, quoniam res vincuntur, vel victi esse monstrantur, comperitate complectitur. Hic liber sic incipit : *Amice, frater Emerite.*

CAPUT XLVII.

De Gestis Pelagii, liber unus.

dem tempus in Oriente, hoc est in Syria Palestina, Pelagius a quibusdam catholicis fratribus ad alia Gesta perductus, eisque absentibus qui libellum dederant, quoniam ad diem synodi fuerunt occurrere, ab episcopis quatuordecim interrogatus est; ubi eum dogmata ipsa damnantem, omnia gratiæ Christi adversus eum de libello retractata, catholicum pronuntiarunt. Sed cum in nostras eadem Gesta venissent, scripsi de his rebus ne illo velut absoluto, eadem quoque disputarentur iudices approbasse, quæ ille nisi esset nullo modo ab eis nisi damnatus existens : liber sic incipit : *Posteaquam in manus no-*

CAPUT XLVIII.

De Correctione Donatistarum, liber unus.

Eodem tempore scripsi etiam librum de Correctione Donatistarum (Epist. 185, ad Bonif.), propter eos qui nolebant illos legibus imperialibus corrigi. Hic liber sic incipit : *Laudo, et gratulor, et admiror.*

CAPUT XLIX.

De Præsentia Dei, ad Dardanum, liber unus.

De Præsentia Dei scripsi librum, ubi nostra intentio contra hæresim Pelagianam maxime vigilat, non expresse nominatam; sed in eo etiam de præsentia naturæ, quem Deum summum et verum dicimus, et de templo ejus operose ac subtiliter disputatur. Hic liber sic incipit : *Fateor me, frater dilectissime Dardane.*

CAPUT L.

Contra Pelagium et Cælestium, de Gratia Christi et de Peccato Originali, ad Albinam, Pinianum et Melaniam, libri duo.

Posteaquam Pelagiana hæresis cum suis auctoribus ab episcopis Ecclesiæ Romanæ, prius Innocentio, deinde Zosimo, cooperantibus conciliorum Africanorum litteris, convicta atque damnata est; scripsi duos libros adversus eos, unum de Gratia Christi, alterum de Peccato Originali. Hoc opus sic incipit : *Quantum de vestra corporali et maxime spirituali salute gaudeamus.*

CAPUT LI.

Gesta cum Emerito Donatista, liber unus.

Aliquanto post collationem quam cum hæreticis Donatistis habuimus, orta est nobis necessitas pergendi in Mauritaniam Cæsariensem. Ibi apud ipsam Cæsaream Emeritum Donatistarum episcopum vidimus, unum scilicet eorum septem quos pro suæ causæ defensione delegerant, et qui in eadem causa maxime laboraverat. Quæ cum illo egerimus præsentibus episcopis ejusdem provinciæ, et plebe Cæsariensis Ecclesiæ, in qua civitate et civis et memoratorum hæreticorum episcopus fuit, ecclesiastica Gesta testantur, quæ in meis habentur opusculis. Ubi non inveniens quid responderet, totum sermonem meum quem de solis Maximianistis in auribus ejus et omnium qui aderant explicavi, tanquam mutus audivit. Hic liber vel hæc Gesta sic incipiunt : *Gloriosissimis imperatoribus Honorio duodecimum et Theodosio octavum consulibus* ¹.

CAPUT LII.

Contra Sermonem Arianorum, liber unus.

Inter hæc, venit in manus meas quidam sermo Arianorum, sine nomine auctoris sui. Huic, petente atque instante qui eum mihi miserat, quanta potui

¹ Boldeianus codex sic habet; *Gloriosissimo Honorio Augusto duodecimes, et Constantio iterum, V. V. C. C. cons. die xi Kal. octobris, Casareæ in ecclesia Majoris*. Mss. aliquot ex præcipuis sic ferunt: *Gloriosissimo Honorio Augusto et Constantio iterum, VV. CC. cons. die xi cal. octobr. Casareæ in ecclesia Majoris*. Alii plerique consentiunt; sed nonnulli post *Honorio Augusto*, interponunt, *xii*, vel *duodecimes*. Verum hic annus haud concurrat cum secundo Constantii consulis, quem nihilominus edd. omnes, quos inspicere per nos licuit, assignant. Ex iis etiam pauci sunt qui habent, *in ecclesia majori*, ut est in edd. Nihil tamen hic mutavimus.

(*Vingt-une.*)

etiam brevitate ac celeritate respondi; adjuncto eodem sermone a capite responsionis meae, et adhibitis ad singula numeris, quibus inspectis, quid cui loco responderim, facile possit adverti. Hic liber, post eorum sermonem qui a capite adjunctus est, sic incipit: *Eorum præcedenti disputationi, hac disputatione respondeo.*

CAPUT LIII.

De Nuptiis et Concupiscentia, ad Valerium comitem, libri duo.

Scripti duos libros ad illustrem virum comitem Valerium, cum audissem Pelagianos ei nescio quid scripsisse de nobis, quod scilicet nuptias damnaremus, asserendo originale peccatum: quorum librorum titulus est, de Nuptiis et Concupiscentia. Bonitatem quippe defendimus nuptiarum, ne putaretur earum esse vitium concupiscentia carnis, et lex in membris repugnans legi mentis, quo malo libidinis bene utitur ad filios procreandos pudicitia conjugalis. Ut autem duo libri essent, primus venit in Juliani pelagiani manus, et scripsit adversus eum libros quatuor, ex quibus quidam nonnulla decerpsit, et comiti Valerio misit, ille vero ad nos. Quæ cum accepissem, alio libro ad eadem ipsa respondi. Hujus operis primus liber sic incipit: *Hæretici novi, dilectissime fili Valeri.* Secundus autem sic: *Inter militiæ tuæ curas.*

CAPUT LIV.

Locutionum libri septem.

Septem libros de septem libris divinarum Scripturarum, id est Moysi quinque, et uno Jesu Nave, et altero Judicum, feci, notatis locutionibus singulorum quæ minus usitatae sunt linguæ nostræ: quas parum advertendo sensum quærent, qui legunt, divinatorum eloquiorum, cum sit locutionis genus, et nonnunquam exsculpunt aliquid quod a veritate quidem non abhorreat; non tamen id sensisse auctor a quo hoc scriptum est invenitur, sed genere locutionis hoc dixisse credibilius apparet. Multa autem in Scripturis sanctis obscura, cognito locutionis genere dilucescunt. Propter quod cognoscenda sunt eadem genera locutionum ubi sententiæ patent; ut etiam ubi latent, cognitio ipsa succurrat, easque intentioni legentis aperiat. Hujus operis titulus est, *Locutiones de Genesi*; atque ita de singulis libris. Quod autem in libro primo posui (*Num. xviii*) scriptum esse, *Et fecit Noe omnia verba quæcumque præcepit illi Dominus, sic fecit* (*Gen. vi, 22*), eamque locutionem dixi esse similem ei quod in conditione creaturæ: posteaquam dicitur, *Et sic est factum*, additur, *et fecit Deus* (*Id. 1*); non omnimodo simile hoc eidem mihi videtur. Denique ibi etiam sensus latet; hic sola locutio est. Hoc opus sic incipit: *Locutiones Scripturarum.*

CAPUT LV.

Quæstionum libri septem.

1. Eodem tempore scripsi etiam libros Quæstionum de Libris eisdem divinis septem, quos ideo appellare sic volui, quia ea quæ ibi disputantur, magis quærenda proposui, quam quæsitæ dissolvi; quamvis

multo plura in eis mihi videantur ita pertractata, ut possint etiam soluta et exposita non immerito judicari. Regnorum quoque libros eodem modo jam considerare cœperamus; sed non multum progressi, in alia quæ magis urgebant animum intendimus. In primo autem libro, ubi agitur de virgibus variatis quas ponebat Jacob in aqua, ut in conceptu positæ oves eas viderent cum biberent, et varios fetus parent (*Quæst. 93*); non bene a nobis exposita est causa cur iterum concipientibus non ponebat, id est, cum alios fetus conciperent, sed in priore conceptu. Nam quæstionis alterius expositio (*Quæst. 95*), ubi quæritur cur dixerit socero suo Jacob, *Et decipisti mercedem meam decem agnabus* (*Gen. xxxi, 41*), satis veraciter enodata, demonstrat istam, sicut solvi debuit, non solutam.

2. In tertio quoque libro, ubi de summo agitur sacerdote, quomodo creabat filios, cum haberet necessitatem bis in die ingredi in sancta sanctorum, ubi erat altare incensi, ad offerendum incensum mane et vespera (*Exod. xxx, 7, 8*), quo non posset, sicut Lex dicit, immundus intrare; et eadem Lex dicat, immundum fieri hominem etiam ex concubitu conjugali, quem jubet quidem lavari aqua, sed et lotum dicit immundum esse usque ad vesperam (*Lev. xv, 16*); unde dixi, *Consequens fuisse ut aut continens esset, au diebus aliquibus intermitteretur incensum* (*Quæst. 82*): non vide non fuisse consequens. Potest enim sic intelligi quod scriptum est, *Immundus erit usque ad vesperam*, ut per ipsam vesperam¹ jam non esset immundus, sed usque ad ipsam, ut vespertino jam tempore incensum mundus offerret, cum propter creandos filios post matutinum incensum mixtus esset uxori. Itemque ubi quæsitum est quomodo prohibitus esset super funus patris sacerdos summus intrare (*Levit. xxi, 11*), cum eum fieri sacerdotem (quando unus erat), nisi post mortem sacerdotis patris non oporteret; dixi: *Propter hoc necesse fuisse, nondum sepulto patre statim post ejus mortem, filium ejus constitui, qui succederet patri; propter etiam continuationis incensum, quod bis in die necesse erat offerri* (*Quæst. 83*); qui sacerdos super mortem nondum sepulti patris prohibetur intrare. Sed parum attendi, potuisse hoc præcipi magis propter illos qui futuri fuerant summi sacerdotes, non patribus summis sacerdotibus succedentes, sed tamen ex filiis, id est ex posteris Aaron, si forte summus sacerdos, aut filios non haberet, aut ita reprobos haberet ut nullus eorum patri deberet succedere: sicut Samuel summo sacerdoti Heli successit (*I Reg. 1*); cum sacerdotis filius ipse non esset, sed tamen ex filiis, hoc est, ex posteris esset Aaron (*a*).

¹ In Mss. quibusdam et Am., *post ipsam vesperam*. Non consentaneæ, nisi subaudiatur *inchoatam*.

(a) Etsi non levia sint rationum momenta propter quæ recentiores sacrarum Litterarum tractatores sentiunt Samuellem inter levitas solummodo esse numerandum, ut qui non oriundus sit ex Aarone inter posteros Levi natu majore; at tamen plerique veterum cum S. Augustino sacerdotalem ipsi dignitatem ascribunt; Cypr. Epist. 65; Ambros. in Psal. 118, serm. 18, etc.

atrone etiam cui dictum est, *Hodie mecum vadiso* (*Luc. xxiii, 43*), [quod non fuerit visitatus, quasi certum posui (*Quæst. 84*), cum enim, magisque illum baptizatum fuisse credit, sicut ego quoque alibi postea disputavi. In quinto libro dixi, ubi commemorantur generationibus evangelicis, *non eas positas patribus* (*Quæst. 46, n. 2*), verum est quoad rem de qua agebatur non pertinet. Age enim de iis qui ducebant fratrum vel propinonjuges, eorum qui sine filiis defuncti essent, hos patres Joseph, quorum alterum Matthæus orat alterum Lucas. De qua quæstione diligenter hoc opere disserui, cum retractarem opus contra Faustum manichæum. Hoc opus sic incipit: *Scripturas sanctas, quæ appellantur Ca-*

CAPUT LVI.

Anima et ejus Origine, libri quatuor.

tempore, quidam Vincentius Victor in Mausariensi invenit apud Hispanum quemdam virum Petrum, nonnullum opusculum meum, in quo loco de origine animæ hominum singulorum ex illa una primi hominis, ac deinde ex ea propagentur, an sicut illi uni sine ulla ratione singulæ singulis dentur, me nescire conatus sum; verumtamen scire animam non corpus et spiritum. Et contra ista mea ad eundem rescripsit ille duos libros, quos mihi de Cæsarea nonachus misit. Quibus ego lectis, respondi quatuor reddidi; unum ad Renatum monachum alterum ad presbyterum Petrum, et duos ad Vincentium Victorem. Sed ad Petrum, quamvis haec prolixitate, tamen epistola est quam nolui a cæteris separari. In iis autem omnibus, in quibus alta necessaria disseruntur, defendi de origine animarum, quæ singulis hominibus dantur, cumque meam, et multos errores atque pravitates rationis ejus ostendi. Quem tamen juvenem pro opere detestandum, sed adhuc docendum pro sui lenitate tractavi, et ab eo rescripta coram me accepit. Hujus operis liber ad Renatum sic incipit: *Sinceritatem tuam erga nos*. Ad Petrum sic incipit: *Domino dilectissimo fratri, et compresbytero* eorum vero novissimorum ad Vincentium sic incipit: *Quod mihi ad te scribensis*.

CAPUT LVII.

Contra Gaudentium, de Adulterinis Conjugiis, libri duo.

duos libros de Conjugiis Adulterinis, quantum ad secundum Scripturas, cupiens solvere difficultatem. Quod utrum enodatissime fecerim; imo vero non me pervenisse ad hujus questionem sentio, quamvis multos sinus ejus operis, quod judicare poterit quisquis intelligenter hujus operis primus liber sic incipit: *Prima est, frater dilectissime Pollenti*. Secundus autem sic incipit: *Ad ea quæ mihi scripseras*.

CAPUT LVIII.

Contra Adversarium Legis et Prophetarum, libri duo.

Interea liber quidam cujusdam hæretici sive Marcionistæ, sive cujuslibet eorum quorum error opinatur quod istum mundum non Deus fecerit, nec Deus Legis quæ data est per Moysen, et Prophetarum ad eandem Legem pertinentium, verus sit Deus, sed pessimus dæmon; cum apud Carthaginem multis confluentibus et attentissime audientibus, in platea maritima legeretur, pervenerunt ad eum fratres studiosissime christiani, eumque mihi redarguendum sine ulla dilatione miserunt, multum rogantes, ut nec ego respondere differrem. Refelli eum libris duobus, quos ideo prænotavi, *Contra Adversarium Legis et Prophetarum*, quia codex ipse qui missus est, nomen non habebat auctoris. Hoc opus sic incipit: *Libro quem misistis, fratres dilectissimi*.

CAPUT LIX.

Contra Gaudentium Donatistarum episcopum libri duo.

Per idem tempus Dulcitus tribunus et notarius hic erat in Africa exsecutor imperialium jussionum contra Donatistas datarum. Qui cum dedisset litteras ad Gaudentium Tamugadensem Donatistarum episcopum, unum illorum septem quos in nostra collatione auctores suæ defensionis elegerant exhortans eum ad unitatem catholicam, et dissuadens incendium quo se ac suos cum ipsa in qua erat ecclesiam consumere minabatur, addens etiam ut si se justos putarent, fugerent potius secundum præceptum Domini Christi quam nefandis se ignibus concremarent; rescripsit epistolam duas: unam brevem, festinante, ut asseruit, perlatores; aliam prolixam, quasi plenius diligentiusque respondens. Has mihi supra memoratus tribunus existimavit mittendas, ut eas potius ipse refellerem; quas ambas uno libro redargui. Qui cum in ejusdem Gaudentii pervenisset manus, rescripsit quod ei visum est ad meipsum, nulla ratione respondens, sed magis se nec respondere, nec tacere potuisse declarans. Quod cum satis posset intelligenter legentibus, et nostra atque ipsius dicta conferentibus apparere, nolui tamen sine rescripto relinquere quidquid illud fuit. Hinc factum est ut hi nostri ad illum duo libri essent. Hoc opus sic incipit: *Gaudentius Donatistarum Tamugadensis episcopus*.

CAPUT LX.

Contra Mendacium, liber unus.

Tunc et contra mendacium scripsi librum cujus operis ea causa exstitit, quod ad Priscillianistas hæreticos vestigandos, qui hæresim suam non solum negando atque mentiendo, verum etiam pejerando existimant occulendam, visum est quibusdam catholicis Priscillianistas se debere simulare, ut eorum latebras penetrarent. Quod ego fieri prohibens, hunc librum condidi. Hic liber sic incipit: *Multa mihi legendo misisti*.

CAPUT LXI.

Contra duas Epistolas Pelagianorum, libri quatuor.

Sequuntur libri quatuor quos contra duas epistolas Pelagianorum ad episcopum Romanæ Ecclesiæ Bonifacium scripsi; quia cum in manus ejus venissent, ipse mihi eas miserat, inveniens in illis calumniose interpositum nomen meum. Hoc opus sic incipit: *Noveram te quidem, fama celeberrima prædicante.*

CAPUT LXII.

Contra Julianum, libri sex.

Interea libri quatuor Juliani pelagiani, quos supra commemoravi, venerunt etiam in manus nostras; in quibus comperi illa quæ ex eis decerpserat, qui ea comiti Valerio miserat, non omnia eo modo quo a Juliano dicta sunt, ad eundem comitem scripta, sed nonnulla eorum aliquantum fuisse mutata. Scripsi ergo sex libros, adversus illos quatuor; sed meorum duo primi, testimoniis sanctorum qui fidem catholicam post Apostolos defenderunt, Juliani impudentiam redarguunt qui tanquam Manichæorum dogma nobis objiciendum putavit, qui ex Adam trahi dicimus originale peccatum, quod per lavacrum regenerationis, non solum in majoribus, verum etiam in parvulis solvitur. Quantum autem ipse Julianus quibusdam sententiis suis adjuvet Manichæos, in primi libri mei parte posteriore monstravi. Cæteri autem mostri quatuor redduntur illis singulis singuli. Verum in hujus tanti tamque elaborati operis quinto volumine, ubi commemoravi deformem maritum conjugis suæ, ne deformes pareret, proponere in concubitu formosam solere picturam (Cap. 14, n. 51); nomen hominis qui hoc facere solebat, quasi certum posui, cum sit incertum quia memoria me fefellit. Hoc autem Soranus auctor medicinæ ¹ scripsit regem Cyprium facere solere, sed nomen ejus proprium non expressit. Hoc opus sic incipit: *Contumelias tuas et verba maledica, Juliane.*

CAPUT LXIII.

Ad Laurentium, de Fide, Spe et Charitate, liber unus.

Scripsi etiam librum de Fide, Spe et Charitate, cum a me, ad quem scriptus est, postulasset ut aliquod opusculum haberet meum de suis manibus non recessurum: quod genus Græci Enchiridion vocant. Ubi satis diligenter mihi videor esse complexus quomodo sit colendus Deus, quam sapientiam esse hominis utique veram divina Scriptura definit. Hic liber sic incipit: *Dici non potest dilectissime, fili Laurenti, quantum tua eruditione delecter.*

CAPUT LXIV.

De cura pro mortuis gerenda, ad Paulinum episcopum, liber unus.

Librum de Cura pro mortuis gerenda scripsi, cum

¹ Ita Mss a quibus dissidentes hic vulgati habent, *medicinæ artis magister*. At lib. 5 contra Julianum, cap. 14, in concordiam cum Mss. redeunt.

interrogatus litteris fuissem, utrum prosit cuique post mortem quod corpus ejus apud sancti alicujus memoriam sepelitur. Hic liber sic incipit: *Diu Sanctitati tuæ, coepiscope venerande Pauline.*

CAPUT LXV.

De octo Dulcitii Quæstionibus, liber unus.

Librer quem prænotavi de octo Dulcitii Quæstionibus, non esset in hoc opere commemorandus inter libros meos, cum sit confectus ex iis quæ a me in aliis antea conscripta sunt; nisi et disputationis aliquid a nobis interpositum reperiretur in eo, et uni earum quæstionum non ex opusculo aliquo alio meo responsionem, sed tunc quæ potuit occurrere, reddidissem. Hic liber sic incipit: *Quantum mihi videtur, dilectissime fili Dulciti.*

CAPUT LXVI.

Ad Valentinum et cum illo monachos, de Gratia et Libero Arbitrio, liber unus.

Propter eos qui, cum defenditur Dei gratia, putantes negari liberum arbitrium, sic ipsi defendunt liberum arbitrium ut negent Dei gratiam, asserentes eam secundum merita nostra dari, scripsi librum cujus titulus est, de Gratia et Libero Arbitrio. Ad eos autem scripsi monachos Adrumetinos, in quorum monasterio de hac re cœperat esse contentio, ita ut me consulere eorum aliqui cogerentur. Hic liber sic incipit: *Propter eos qui hominis liberum arbitrium.*

CAPUT LXVII.

Ad quos supra, de Correptione et Gratia, liber unus.

Rursus ad eosdem scripsi alterum librum, quem de Correptione et Gratia prænotavi, cum mihi nuntiatum esset dixisse ibi quemdam, neminem corripendum, si Dei præcepta non facit; sed pro illo, ut faciat, tantummodo orandum. Hic liber sic incipit: *Lectis litteris vestris, Valentine frater dilectissime.*

Hæc opera nonaginta tria in libris ducentis triginta duobus me dictasse recolui, quando hæc retractavi, utrum adhuc essem aliquos dictaturus ignorans; atque ipsam eorum retractationem in libris duobus edidi, urgentibus fratribus, antequam epistolas ac sermones ad populum, alios dictatos, alios a me dictos retractare cœpisssem ¹.

¹ In codicibus aliquot veteribus, postremo capitulo ascripta hæc a prima manu reperimus: *Libri qui post emendationem istorum, a sancto Augustino episcopo scripti et editi sunt: Retractationum isti duo libri. Liber qui appellatur Speculum de testimoniis Scripturarum. Ad Prosperum et Hilarium, de Prædestinatione Sanctorum libri duo. Ad Quodvultdeum diaconum, de Hæresibus libri duo. Contra Gesta habita cum Maximino Arianorum episcopo (quonia dies quo præsentis conferebant disputatione ejus proluxa absumptus est), libri duo. Contra Julianum pelagianum libri sex: Septimum vero imperfectum reliquit; octavum autem nec attigit. Sunt enim ipsius Hæreli i libri octo, quibus respondit ejus verba ponens, eisque subjungens responsiones suas. Sic legitur in Mss. Prætelensi et S. Arnulfi Metensis, etc.*